

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Twaalfde jaargang

Januari 1993

No. 1

BIBLIOTHEEK-AANWINST 'COMBRINK'

De redactie is u nog een mededeling verschuldigd met betrekking tot een schenking door de erven van wijlen onze secretaris de heer J. Combrink.

De heer Combrink was een fervent verzamelaar van boeken en artikelen op geschiedkundig gebied. In zijn boekenkast werden dan ook vele boeken en tijdschriften aangetroffen, die op enigerlei wijze te maken hebben met Rhenen en omstreken.

Voor deze boeken zagen de erven onze vereniging als de instantie die het eerst in aanmerking kwam om dit bezit aan over te dragen.

Het betreft een 7-tal boeken op archeologisch gebied, een 15-tal boeken over Rhenen en directe omgeving, een 6-tal boeken over de provincie Utrecht, een 4-tal over de provincie Gelderland, 32 stuks "algemeen", waaronder 13 deeltjes Fibulareeks en een aantal series tijdschriften, zoals Flehite, Jaarboeken Oud-Utrecht, Tabula Batavorum, Westerheem, etc..

Onze huidige secretaris, de heer H.E. Dekhuijzen, heeft de verzameling onder beheer gehad tot hij in november van vorig jaar, in samenspraak met de conservator van museum 'Het Rondeel', de heer M. Synesael, de aanwinst in de nieuwe ruimte van de bibliotheek van het museum kon onderbrengen. De aanwinst is nu voor iedere belangstellende ter beschikking.

De redactie.

VERENIGINGENDOSSIERS

Willem H. Strous

In het Algemeen Rijksarchief (ARA) in Den Haag bevindt zich een aantal dossiers over Rhenense verenigingen die eens rechtspersoonlijkheid hebben aangevraagd. Hoewel onvolledig, kunnen de dossiers interessante aanvullende gegevens verstrekken aan diegenen die de geschiedenis van hun vereniging willen napluizen. Vooral aan die verenigingen die in de Tweede Wereldoorlog hun archief en hun bezittingen (zoals voor Muziekvereniging Ons Genoegen geldt) verloren zagen gaan tengevolge van de beschietingen op de stad of tijdens de eerste en/of tweede evacuatie, kunnen deze dossiers belangrijke informatie verschaffen via de bewaarde correspondentie over de ingediende statuten die de aanvraag om erkenning als rechtspersoon vergezelden.

De bedoeling van de auteur was om na te gaan of er aan de hand van in de 2e helft van de 19e eeuw vermelde namen, verbanden te leggen zijn tussen de oprichters/eerste bestuurders van de verenigingen, en zo ja welke. Zou het mogelijk zijn om een groep Rhenenaren te localiseren die in het verenigings- en maatschappelijk leven van onze stad in die periode de boventoon voerden; de initiatieven namen; het gezicht van de gemeenschap bepaalden? Als begin van de onderzoeksperiode werd gekozen het jaar 1855 omdat op 22 april van dat jaar de Wet op de Verenigingen¹ werd aangenomen.

In zijn opzet is de auteur niet geslaagd; al snel werd duidelijk dat de dossiers te weinig talrijk zijn en teveel gespreid over de jaren, om een goed beeld te verschaffen van een soort Rhenen-connection. Tussen 1855 en 1900 zijn 5 dossiers gevormd welk aantal in 1920 was opgelopen tot 20. Bij een volgende poging dienen, om als betrouwbaar te kunnen gelden, bij zo'n onderzoek tevens de gemeentelijke politiek en zeker het kerkelijk

1 Wet van den 22 April 1855, tot regeling en beperking der uitoefening van het regt van vereeniging en vergadering (Staatsblad No 32.)

In deze wet werd o.a. geregeld dat, indien een vereniging wilde optreden als rechtspersoon, zij erkend diende te zijn welke erkenning geschiedde door goedkeuring van de statuten of reglementen die het doel, de grondslagen, de werkkring en de overige regelen der vereniging moesten bevatten (art. 6)

leven te worden betrokken; diverse oprichters/eerste bestuurders van verenigingen zullen ook in die archieven worden teruggevonden want voor ingewijden in Rhenens' gemeenschap in de laatste 100 jaar zijn het bijna allemaal bekende namen: Boodt, le Cavalier, van Doesburgh, van Holst, van Ingen, van Nas, Post, Recter, Leccius de Ridder, Roghair, Sandbrink, Schut, van Voorthui(z)(s)en, van de Waal etc.

Wel kan aan de hand van de eerste 20 dossiers worden geconstateerd dat Rhenen meegedaan heeft met trends die rond de eeuwwisseling in heel Nederland worden aangetroffen. Op het terrein van onderwijs, gezondheidszorg en volkshuisvesting doet in Rhenen de verzuiling haar intree - door de oprichting van verenigingen met een godsdienstige of ideologische grondslag. Men krijgt oog voor de economische voordelen van een gestructureerd toerisme door de oprichting van de VVV. Jongeren krijgen een vrije tijdsbesteding aangeboden van de Rhenense afdeling van De Nederlandse Padvinders. In 1919 werd Rhenensch Burgerwacht opgericht, kennelijk als gevolg van de op 16 november 1918 aan Colijn opgedragen taak om landelijk de Burgerwacht te organiseren², als uitvloeisel van wat later door de sociaal-democratische leiders genoemd werd "Troelstra's vergissing" toen deze meende dat men in Nederland rijp was voor de revolutie, analoog aan de gebeurtenissen in Duitsland³.

De dossiers zijn aangelegd door het ministerie van Justitie dat de aanvraag om rechtspersoonlijkheid moest behandelen en het Koninklijk besluit moest voorbereiden. In 1976 verviel de wet van 22 april 1855⁴ waarvoor in de plaats kwam de aanmelding bij het Centraal Verenigingen Register te Woerden waar alle door de notaris opgemaakte akten worden geregistreerd. De dossiers zijn beginjaren tachtig door Justitie overgedragen aan het ARA waar ze op dossiernummer zijn geborgen. De toegang hierop bestaat uit fiches op plaatsnaam. Deze fiches worden niet ter inzage verstrekt zodat de dossiers zonder kennis van het dossiernummer niet raadpleegbaar zijn. Als U geïnteresseerd bent, noemt U dan het betref-

2 Scheffer, H.J. "November 1918, Journaal van een revolutie die niet doorging", Amsterdam, 1968, pag. 192 (Notulen ministerraad, 16-11-1918)

3 Algemene Geschiedenis der Nederlanden (deel 14) Nieuwste Tijd

4 Sinds de inwerkingtreding van het nieuwe verenigingsrecht op 26 juli 1976 bestaat goedkeuring van de statuten van verenigingen bij Koninklijk besluit niet meer.

fende dossiernummer zoals verderop in dit artikel vermeld. De dossiers zijn in principe openbaar, behoudens de bescherming van de persoonlijke levenssfeer van nog levende personen, hetgeen per aanvraag door het hoofd studiezalen ter plekke wordt bepaald.

Voor Rhenen gaat het om dossiers van in totaal 60 verenigingen. Aan de meeste aanvragen werd voldaan en werd rechtspersoonlijkheid verleend. Enkele verzoeken werden om uiteenlopende redenen niet bewilligd. In het algemeen geldt: hoe ouder het dossier, des te uitgebreider de correspondentie en daarom ook des te interessanter de inhoud.

Maar al is het onderzoek al snel gestrand en is de auteur niet in zijn opzet geslaagd, er zijn zijdelings toch een aantal grote en kleine wetenswaardigheden boven tafel gekomen die het waard zijn om doorgegeven te worden. De datum van het KB waarbij erkenning als rechtspersoon werd verleend, hoeft bijv. niet per sé de datum van oprichting te zijn; er liggen soms maanden, zo niet jaren, en in enkele gevallen zelfs decennia tussen het moment van oprichting en de dag dat het bestuur in de algemene ledenvergadering voorstelt, en het groene licht krijgt, om het verzoek om erkenning in te dienen. Daarnaast is niet in ieder KB de oprichtingsdatum genoemd: toekomstig probleem bij het bepalen van jubileumdatum en -jaar?!

Als er meer KB's genoemd worden bij een dossier heeft dat als oorzaak de aanvraag om verlenging van de geldigheidsduur van de erkenning, waarbij veelal tevens gebruik gemaakt werd van de gelegenheid om de statuten aan te passen c.q. te wijzigen.

Het verzoek om erkenning als rechtspersoon diende gericht te worden aan het Staatshoofd die het rekest om advies en ter voorbereiding van de afhandeling doorzond naar het Ministerie van Justitie. Het verzoek moest vergezeld gaan van de statuten, door alle bestuursleden ondertekend, en een extract uit de notulen van de algemene ledenvergadering waaruit bleek dat men met de aanvraag instemde.

De dossiers geven veelal de indruk niet geheel volledig te zijn; bovendien is het de vraag of wel alle dossiers aanwezig zijn: zoals in de ter inzage verstrekte dossiers er twee waren die er niet in thuishoorden omdat ze niets met Rhenen te maken hadden, nl. een uit Bergen op Zoom en een uit Schinveld, zo zal men zich kunnen afvragen of wellicht elders dossiers die op Rhenen betrekking hebben, verborgen zitten. Maar niettemin, de bestudeerde dossiers bevatten veel gegevens van lokaal Rhenens belang.

Het allereerste dossier over een Rhenense vereniging is dossier no 2165,

"Vereeniging tot instandhouding van eene Christelijke bewaar-, naai- en breischool binnen de gemeente Rhenen". Het bestuur dat de statuten van 10 juli 1888 ondertekende en de erkenning als rechtspersoon aanvraag, bestond geheel uit dames. Zij beten dus in Rhenen de spits af en liepen in die tijd al voorop! In april 1917 als de verlenging van de erkenning wordt aangevraagd, duikt er een man op in het bestuur: dr R. Jesse, secretaris-penningmeester. Mevrouw Dr R. Jesse geb. Moinat, is dan presidente. Maar wat te denken van de in 1888 met potlood op de omslag van het dossier gemaakte aantekeningen?:

"den heere S.G.

*"dit verzoek zou ook kunnen worden afgewezen als verzoekende
"erkenning van eene stichting, doch ook met het oog op de Sekse
"der adressanten meen ik te mogen beproeven haar op den goeden
"weg te helpen. P.*

"altijd even galant. vB (=v. Beyman)

"altijd spotten met den ouden stakkert. P.

Het is misschien maar goed dat de dames nooit kennis hebben kunnen nemen van deze opmerkingen van twee top-ambtenaren die zich niet bewust zijn geweest dat hun potloodkrabbels bewaard en ruim honderd jaar later gelezen zouden worden.

Een paar interessante details van staatsrechtelijke aard kwamen naar voren naar aanleiding van de ondertekening van de Koninklijke besluiten betreffende vooral de oudere verenigingen. Het eerste KB, in dossier 2165, wordt nog getekend door WILLEM op Het Loo; dossiers 4284 en 5206 bevatten afschriften van KB's van EMMA, Koningin - Weduwe, Regentes; vervolgens wordt er jarenlang getekend door WILHELMINA; en dossier 5206 bevat een brief, gedateerd 7 juli 1948, van Justitie aan de Burge-meester van Rhenen vermeldende dat een request moet worden gericht aan H.K.H. de Prinses - Regentes (JULIANA).

In totaal zijn er 60 dossiers aangetroffen met aanvragen om verlening van rechtspersoonlijkheid. Het zijn:

1. *Dossier 2165*
*Vereeniging tot instandhouding van eene Christelijke bewaar-,
naal- en breischool binnen de gemeente Rhenen*
KB 29 september 1888 no 18
KB 2 juni 1917 no 20

Uit een brief van 25-2-48 aan het Departement van Justitie te 's Gravenhage blijkt de naam gewijzigd te zijn in Chr. Kleuterschool te Rhenen "daar er de laatste 25 jaar geen Naal- en Breischool meer aan verbonden is".

2. *Dossier 2189*
*Stichting "Protestantsch bestedellinghuis binnen de gemeente
Rhenen"*

28/30 augustus 1888: Justitie aan bestuurders:

"... overwegende dat bovengenoemde instelling, blijkens de
"overgelegde Statuten, is eene Stichting en geenszins zoodani
"ge vereeniging van personen, als alleen uit kracht der wet van
"22 april 1855 (Stbl.No 32), als rechtspersoon kan worden erkend;

"Geeft aan de adressanten te kennen:

"dat om die reden aan hun verzoek geen gevolg kan worden gege"ven.
de m. voornoemd

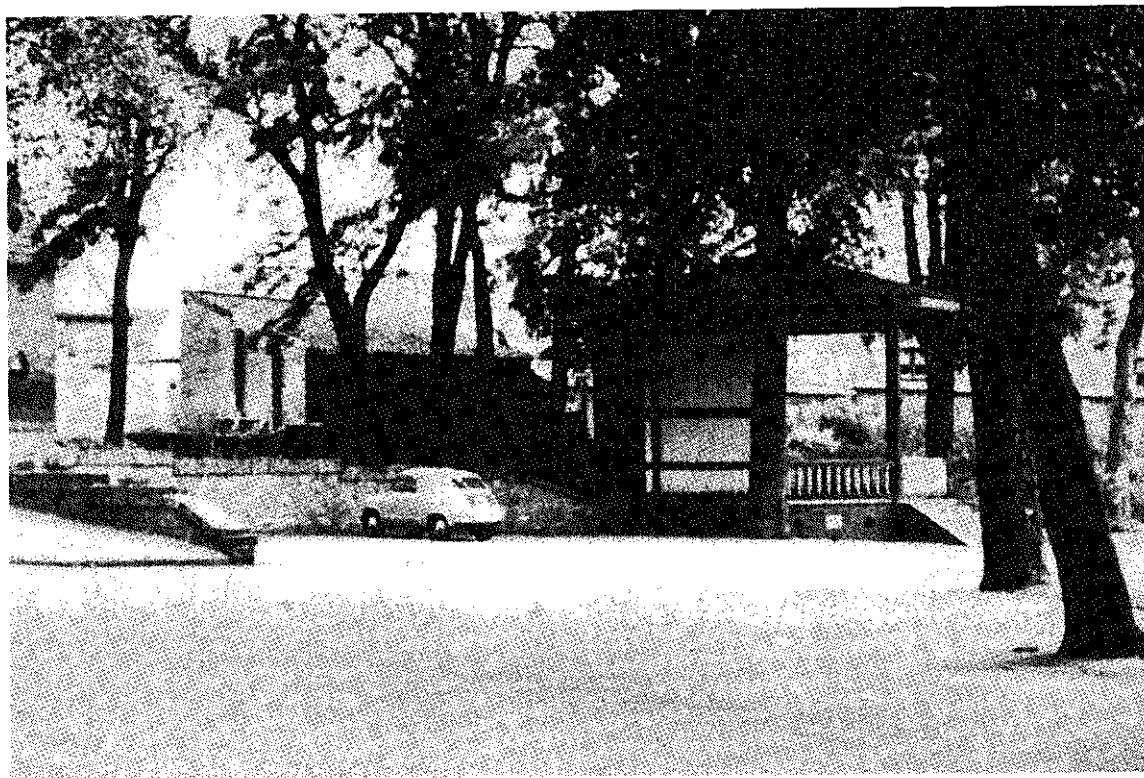
3. *Dossier 4284*
Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer
"Cunera"te Rhenen
KB 8 aug. 1895 no 20
KB 6 juni 1916 no 29

Vereniging voor Vreemdelingenverkeer Rhenen

KB 7 mei 1952 no 79

KB 2 dec 1974 no 35

4. *Dossier 5206*
*"Rhenensche Muziekvereeniging Ons Genoegen" gevestigd te
Rhenen*
KB 22 october 1897 no 45
KB 29 november 1948 no 59

De inmiddels verdwenen muziektent van "Ons Genoegen" in het Elisabethplantsoen.

Uit het dossier van deze vereniging blijkt het belang van het inrichten, goed bijhouden en bewaren van een verenigingsarchief. Er is in 1948 een uitvoerige correspondentie noodzakelijk tussen notaris van Rhijn en Justitie inzake het weer verkrijgen van de rechtspersoonlijkheid, nodig voor de tenaamstelling van onroerend goed, alsmede de uitkering van gelden ter vergoeding van door de oorlog vernietigde instrumenten. Als data van oprichting resp. verlening van rechtspersoonlijkheid worden o.a. genoemd: eind 1899 of begin 1900 (mededeling van oudere leden); bezit sinds 1869 rechtspersoonlijkheid (hetgeen pertinent onjuist is); in het jaar 1868 (rekest juli 1948 van bestuur aan H.M. de Koningin); terwijl uit het dossier van Justitie blijkt dat de vereniging is opgericht op 1 augustus 1897. Deze laatste datum is echter ook niet juist want in andere bronnen, raadsnotulen uit 1887, wordt vermeld dat de gemeente Rhenen wel medewerking aan de plaats van oprichting, maar geen financiële steun ten behoeve van de aanschaf van een muziektent van de vereniging zal verlenen. De vereniging bestond toen dus al maar bezat nog geen rechtspersoonlijkheid; die werd pas in 1897 voor het eerst aangevraagd. En zeer onlangs nog werd in het Wagenings Gemeentearchief een berichtje in de Wageningsche Courant van 11 februari 1869 aangetroffen waarin een concert werd aangekondigd door de Zang- en Muziekvereniging te Rhenen onder directie van de heer G. Klimmerboom, samen met het Renkumsche Mannenkoor "Harpe Davids". In diezelfde krant verschijnt op donderdag 18 maart 1869 een gunstige recensie over dit concert door het Rhenensche Muziekgezelschap: "...en kunnen met het volste vertrouwen verklaren dat het gezelschap in dien tijd (= sedert ruim een jaar, red.) met reuzenschreden is vooruit is gegaan."

Overigens ging het verenigingsarchief, evenals de instrumenten, verloren door het oorlogsgeweld in 1940 waardoor het toenmalige bestuur geen blaam treft.

5. *Dossier 6289*

"Dorcas, Vereeniging tot Evangelisatie" te Achterberg, gemeente Rhenen

KB 19 december 1899 no 26

Op voorstel van het Bestuur wordt in de vergadering van de leden, gehouden op 10 maart 1904, met algemeene stemmen besloten om de naam van de vereniging te veranderen in:

"de Vrije Gereformeerde Gemeente, gewijd aan den Eeredienst der

"Synode Nationaal gehouden 1618/1619, gevestigd te Achterberg, "gemeente Rhenen".

KB van 4 januari 1905 no 4

6. *Dossier 7539*

Rhenensche Werklieden Vereeniging "Helpt Elkander" te Rhenen

KB 15 maart 1902

KB 6 november 1911, no 87

KB 4 december 1926, no 3

Justitie liet via de Procureur-Generaal te Arnhem en de Officier van Justitie bij de Arrondissementsrechtbank te Arnhem informatie inwinnen bij de burgemeester van Rhenen die op 13 december 1901 meedeelde:

"... dat deze vereeniging is opgericht 24 oktober 1896; de "adressanten staan over het geheel genomen niet ongunstig "bekend; zodat ik tot inwilliging kan adviseren.

Op 22 juli 1911 wordt goedkeuring en erkenning verzocht voor gewijzigde statuten. Aanleiding tot deze wijziging was dat gelden werden gebruikt voor het zenden van afgevaardigden naar politieke vergaderingen, hetgeen de bestuursleden beslist niet voor het doel geschikt vinden.

7. *Dossier 9501*

Vereeniging Rhenensche Schietvereeniging "Soranus" te Rhenen

opgericht 17 februari 1904

Adviezen omtrent de aanvraag werden door Binnenlandse Zaken gericht aan de ministers van Oorlog en Justitie, die geen bezwaren hadden. Er werden echter geen goedgekeurde statuten en KB aangetroffen in het dossier; liggen die bij Binnenlandse Zaken?

8. *Dossier 10859*

Vereeniging tot onderling hulpbetoon bij ziekte gevestigd te

Elst/gemeenten Rhenen en Amerongen, onder de zinspreuk

"Draagt elkanders lasten en vervult alzoo de Wet van Christus".

27 januari 1906: Justitie aan H v.d. Brink, predikant te Elst, gem. Rhenen, voorzitter:

"...geeft den adressant te kennen:

"dat genoemde vereeniging, blijkens hare statuten, is eene
"wederkeerige verzekerings- of waarborgmaatschappij, weshalve
"het verzoek om erkenning als rechtspersoon, krachtens art. 14
"der Wet van 22 April 1855 (Stbl No 32) niet voor inwilliging
"vatbaar is.

9. *Dossier 13106*
Vereeniging tot Stichting en instandhouding van "Een School met
den Bijbel" te Rhenen
opgericht 28 november 1907
KB 30 december 1907, no 71
KB 17 mei 1918, no 56
KB 22 mei 1936, no 27

Uit de notulen:

"Op Donderdag 31 October 1907 's avonds te half acht uur werd
"alhier eene Vergadering van belangstellenden in Christelijk
"onderwijs gehouden in 't koor der Ned. Herv. Kerk".

10. *Dossier 13163*
"Vereeniging tot ondersteuning aan behoeftige zieken, herstellen-
den en kraamvrouwen in de gemeente Rhenen"
KB 20 januari 1908, no 13

"Vereeniging Ziekenzorg te Rhenen"

(doelstelling: het verzorgen van zieken en de bestrijding der tuberculose
als volksziekte in Rhenen, Elst en Achterberg)

KB 26 november 1921 no 46
KB 23 juni 1937 no 5
KB 12 januari 1966, no 97

(doelstelling: het behartigen van de maatschappelijke gezondheidszorg
waaronder wordt verstaan wijkverpleging, praeventieve en positieve ge-
zondheidszorg, onder alle lagen van de bevolking met eerbiediging van
ieders godsdienstige en politieke overtuiging, alsmede het verbeteren van
de gezondheid in de ruimste zin van het woord)

KB 6 februari 1973, no 36

Een opeenvolging van aan de tijd aangepaste doelstellingen waarover

alleen al een filosofisch getint artikelje gewijd kan worden.

11. *Dossier 15104*
Sociëteit "Apollo" te Rhenen
KB 18 december 1909, no 63

27 november 1909: Officier van Justitie aan Procureur-Generaal te Arnhem:
"Ik heb van den Heer Burgemeester voornoemd vernomen dat onge
"veer alle leden van den Gemeente Raad en vele Notabelen van de
"Gemeente Rhenen lid der bedoelde sociëteit zijn. Mijns inziens
"bestaat niet eenig bezwaar tegen inwilliging van het verzoek..."

Volgens de statuten is de Sociëteit "Apollo" een uitvloeisel van het op 1
november 1855 opgerichte Muziekgezelschap "Apollo"

12. *Dossier 15750*
Vereeniging "Oudheidkamer voor Rhenen en Omstreken te
Rhenen"
opgericht 23 december 1907
KB 23 mei 1910, no 71
KB 16 juli 1937, no 35

De verlenging van de rechtspersoonlijkheid in 1968, tot 22 november 1995,
geschiedde zonder KB.

De vereniging werd heropgericht op 9-11-1981 en kreeg daarbij de naam
Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken.

13. *Dossier 16274*
Rhenensche Postduivenvereniging 'Cunera'
KB 21 september 1910, no 62

De vereniging stelde zich volgens de statuten ten doel:

- "1. de postduiven zoveel mogelijk af te richten, ten einde in
"tijd van oorlog ten dienste te kunnen zijn van het vaderland.
"2. de liefhebberij etc..."

14. *Dossier 16613*
"Rhenensche Buitensociëteit" te Rhenen

goedkeuring dd 20 maart 1911 geweigerd:

(o.a. op grond van advies van burgemeester Schimmelpennick aan Justitie)

"geen sprake van societeit, slechts ontduiking van sluitingsuur van cafe v.d. Berg" (=stationskoffiehuys).

(N.B.: Het reglement lijkt woordelijk op dat van "Apollo". Overgeschreven?

N.B.B.: "dat enige leden van "Apollo", hoewel lid blijvende, zich eenigermate afscheiden")

15. *Dossier 24596*

"Vereeniging Rhenensche Padvindere" (Afdeling van de Vereeniging "De Nederlandsche Padvindere")

KB 23 juni 1916

N.B. Statuten moesten worden goedgekeurd door het Hoofd-Bestuur van de Vereeniging: "De Nederlandsche Padvindere", (opgericht 11 december 1915 - KB van 6 april 1916), zodat daarop de Kon. goedkeuring kon worden aangevraagd.

Af te handelen door : het Commissariaat van inwendige organisatie gevestigd te Rhenen, getekend in die tijd (= 1916) door J. Schimmelpenninck.

16. *Dossier 28227*

Tabaksverbouwers Vereeniging Amerongen, Elst en Rhenen, gevestigd te Elst, gemeente Rhenen

26 juli 1918: Justitie aan A.H.J. de Ridder, secretaris te Elst, gemeente Rhenen:

"... dat, in verband met de ingewonnen ambtsberichten, veeleer "sprake is van eene cooperatieve vereeniging of van eene bur "gerlijke maatschap, of van eene handelsvennootschap, dan van "eene vereeniging van personen als bedoeld bij de wet van "22 April 1855 (Staatsblad No 32), het verzoek om erkenning "krachtens genoemde wet, voor inwilliging niet vatbaar is.

17. *Dossier 29190*

Stichting "Elster Woningbouw" gevestigd te Rhenen

"Wij Wilhelmina, etc. ...

"hebben goedgevonden en verstaan:
"de stichting genaamd "Elster Woningbouw" gevestigd te Rhenen,
"toe te laten als stichting, uitsluitend in het belang van
"verbetering der volkshuisvesting werkzaam.
"Onze Ministers van Arbeid, van Justitie en van Financien zijn
"belast met de uitvoering van dit besluit.
's-Gravenhage. den 29 Maart 1919

"Wij Wilhelmina, etc. ...
"Op de voordracht van Onze Minister ...
"Gezien Onze besluiten van 29 Maart en 7 April 1919
"Overwegende dat genoemde stichtingen, nadat haar bezittingen
"met de daarop rustende schulden door de gemeente Rhenen zijn
"overgenomen, naar Ons oordeel het belang der volkshuisvesting
"niet meer behartigen,
"hebben goedgevonden en verstaan,
"de toelating van vorengenoemde stichtingen in te trekken.
s-Gravenhage, den 14 Juni 1939

1. de stichting "Elster Woningbouw" te Elst (gem. Rhenen)
2. de stichting "Woningstichting Rhenen" te Rhenen

18. *Dossier 29611*
Stichting "Woningstichting Rhenen" te Rhenen

"Wij Wilhelmina, etc.
"Overwegende, dat uit de statuten dier stichting, opgenomen in
"de acte van oprichting, dd 23 Januari 1919, gewijzigd bij acte
"van 7 Maart 1919, blijkt, dat zij uitsluitend ten doel heeft in
"het belang van verbetering der volkshuisvesting werkzaam te zijn;
"Overwegende, dat die statuten voldoen aan de eischen, gesteld
"bij de artikelen 10 en 11 van Ons besluit van 28 Juli 1902
"(Staatsblad No 160), laatstelijk gewijzigd bij Ons besluit van
"14 Januari 1919 (Staatsblad No 25),
"hebben goedgevonden en verstaan:
"de stichting: "Woningstichting "Rhenen" gevestigd te Rhenen,
"toe te laten als stichting, uitsluitend in het belang van
"verbetering der volkshuisvesting werkzaam.
's-Gravenhage, den 7 April 1919

"Wij Wilhelmina, etc.

"Op de voordracht van Onze Minister van Arbeid,

"Overwegende, dat in de statuten der stichting op rechtsgel-
"dige wijze veranderingen zijn aangebracht en dat ook na die
"veranderingen blijkt, dat zij uitsluitend ten doel hebben in
"het belang van verbetering der volkshuisvesting werkzaam te
"zijn,

"hebben goedgevonden en verstaan:

"de toelating der stichting "Woningstichting Rhenen" te Rhenen
"als stichting, uitsluitend in het belang van verbetering der
"volkshuisvesting werkzaam, te handhaven.

Het Loo, 30 Juni 1920

toelating Ingetrokken bij KB van 14 Juni 1939, zie dossier 29190.

19. *Dossier 29663*

*Vereeniging ter bevordering van de verkrijging van onroerend
goed door landarbeiders "Nutsgrond", gevestigd
te Rhenen.*

KB 6 maart 1923 no 74

De statuten vermeldden: "Vereeniging is opgericht op initiatief van het Dis-
trict Utrecht der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen onder medewerking
van het Utrechts Landbouw-Genootschap op 28 December 1918 en aange-
gaan voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag der oprichting.

20. *Dossier 30183*

Vereeniging "Rhenensch Burgerwacht" gevestigd te Rhenen

KB 7 mei 1919 no 36

Hierover deelde de toenmalige burgemeester Schimmelpenninck aan de
Minister van Binnenlandse Zaken mee:

"...en dat ik voorzeker voornemens ben hare diensten in te
"roepen, wanneer de handhaving der openbare orde of andere
"bijzondere omstandigheden, zulks wenschelijk maakt. De Statu-
"ten en inrichting van bedoelde Vereeniging zijn geheel inge-
"richt volgens mijne aanwijzingen, terwijl het Bestuur mij alle
"waarborgen geeft door hare samenstelling.....".

Het vertrouwen van Schimmelpenninck was gerechtvaardigd want zijn

zoon was voorzitter van het oprichtingsbestuur.

21. *Dossier 32074*
Vereeniging: "Arbeiderswoningbouwvereniging "Ons Belang"
KB 8 november 1919
22. *Dossier 32612*
"Vereeniging tot verschaffing van Arbeid"
KB 31 december 1919
23. *Dossier 34487*
Vereeniging "Rhenensch Schoolwerktuin"
KB 28 oktober 1920
24. *Dossier 34898*
Vereeniging "Landbouwvereniging "Rhenen" tevens afdeeling
van het genootschap van landbouw en kruidkunde in Utrecht"
KB 13 november 1920
25. *Dossier 39959*
Vereeniging Rhenensche Vereeniging voor Handel en Industrie
"Rhenensch Belang"
KB 28 november 1924
26. *Dossier 40287*
Vereeniging "Commissie tot bevordering van het Marktwezen te
Rhenen"
KB 13 juni 1925
27. *Dossier 41581*
Vereeniging "Vrijwillige brandweer Rhenen"
KB 12 september 1927

"Vereniging Vrijwillige Brandweer Rhenen 1924"
KB 14 augustus 1959
28. *Dossier 42719*
Vereeniging "Eigen Gebouw"

KB 23 maart 1929
KB 3 november 1958

29. *Dossier 43688*
Vereeniging "Schietvereniging Rhenen"
KB 23 december 1930
KB 1 oktober 1958

30. *Dossier 44782*
Tennisclub "Rhenen"
KB 3 oktober 1932
KB 16 mei 1966

31. *Dossier 44891*
"Vereeniging tot het verstrekken van Lager Onderwijs op Gerefor-
meerde Grondslag"
KB 18 oktober 1932

opgericht 24 augustus 1932

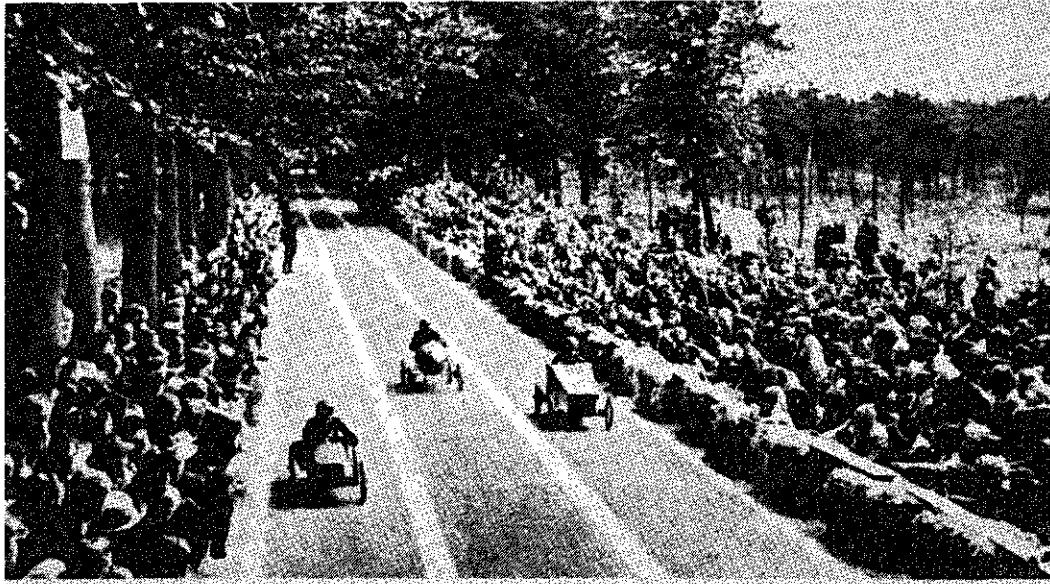
32. *Dossier 46749*
Vereeniging "Rhenensche Slagerspatroonsvereniging"
KB 25 juni 1936

opgericht 12 Mei 1936

33. *Dossier 48646*
Het Nederlandsche Roode Kruis, afd Rhenen
KB 1 december 1950
KB 2 mei 1960
KB 13 mei 1963
KB 27 juni 1972
KB 6 mei 1975

zou zijn opgericht 24 Juni 1933

34. *Dossier 48728*
"Vereeniging tot Stichting en Instandhouding van een Avond(va-

ZEEPKISTENRACES

Zeepkistenraces op de Thijmse Hucht, georganiseerd door de M.A.C.R.O, ter gelegenheid van hun 5 jarig bestaan in 1950.

k)teekenschool voor Rhenen en Omstreken"
KB 22 november 1941

35. *Dossier 49028*
Vereeniging: "Afdeling Rhenen van den Nederlandschen Protes-
tantenbond"
KB 7 februari 1946
KB 17 september 1974

36. *Dossier 50982*
Vereeniging: "Arbeiders Muziekvereniging "Oefening Baart
Kunst"
KB 31 januari 1949

opgericht 28 Augustus 1931

37. *Dossier 52499*
Vereniging: "1e Rhenense Hengelaars Vereniging" "De Voorn"
KB 10 februari 1951

opgericht 1 Juli 1933

38. *Dossier 52657*
Vereniging "Christelijk Nationale Schoolvereniging te Achterberg,
gemeente Rhenen"
KB 23 mei 1951

39. *Dossier 53167*
Vereniging "Motor-Auto Club Rhenen en Omstreken"
KB 18 juni 1951
KB 5 juli 1971

opgericht 10 september 1945

40. *Dossier 53337*
Vereniging Kegelclub "Paul Kruger"
KB 19 mei 1952

opgericht 19 november 1900

41. *Dossier 54676*
Christelijke Woningbouwvereniging "Rhenen"
KB 30 augustus 1954

opgericht 16 november 1953

per 30 januari 1964 door bestuur ontbonden wegens geen activiteiten

42. *Dossier 56828*
Vereniging "Rundveefok- en Controlevereniging "Verbetering is ons streven"
KB 1 november 1957

43. *Dossier 57749*
Vereniging "Rhenense Zwem- en Poloclub "De Forellen"
KB 24 maart 1959

opgericht 23 november 1956

44. *Dossier 58909*
Voetbalvereniging "Sportclub Rhenen"
KB 19 oktober 1960

45. *Dossier 60275*
Voetbalvereniging "Rhenus"
KB 26 april 1961

opgericht 5 mei 1933

46. *Dossier 60330*
Vereniging "IJsclub Rhenen"
KB 13 maart 1961

opgericht 9 december 1945

47. *Dossier 61663*
Vereniging tot Stichting en instandhouding van Scholen met de Bijbel
KB 7 maart 1962

thans genaamd: Vereniging voor Scholen met de Bijbel te Rhenen
KB 12 september 1975

48. *Dossier 61973*
Vereniging: "Algemene Speeltuivereniging "Sport en Spel"
KB 23 november 1962

opgericht 1 juli 1951

49. *Dossier 62169*
Gymnastiekvereniging "Wilskracht"
KB 17 december 1962

opgericht 6 mei 1941

50. *Dossier 62854*
"Rhenense Middenstands Centrale"(RMC)
KB 29 augustus 1963

opgericht 17 juli 1963

51. *Dossier 65115*
Sportvereniging "Candia '66"
KB 11 oktober 1966
52. *Dossier 66682*
Vereniging "Christelijke Oratorium Vereniging Euphonia"
KB 8 juli 1968
53. *Dossier 70227*
Vereniging "Rhenense Rij- en Jachtvereniging"
KB 4 februari 1972

opgericht 22 oktober 1970

54. *Dossier 70955*
Vereniging: "Vereniging Garageweg"
KB 24 juni 1972

opgericht 1 mei 1972

55. *Dossier 71258*
Rhenense Tafel Tennis Vereniging, afgekort RTTV
(opgericht uit een fusie van de verenigingen Treffers en D.S.S., op
1 oktober 1954)
KB 22 juli 1972
KB 1 mei 1974
56. *Dossier 72961*
Vereniging "Vereniging Vrienden van Ouwehands Dierenpark"
KB 8 augustus 1973
57. *Dossier 74135*
Vereniging: "Sportvereniging Arena"
KB 21 november 1973

opgericht 7 juni 1962

58. *Dossier 77588*
Vereniging: "Rundveefok- en Controlevereniging Rhenen-Rens-
woude en omstreken"
KB 27 maart 1975

ontstaan uit een fusie, ingaande 1 augustus 1974, tussen de fokvereniging "Renswoude en omstreken" te Renswoude en Rundveefok- en Controlevereniging "Vooruitgang is ons streven" te Rhenen

59. *Dossier 79662*
Vereniging: "Postduivenvereniging Rhenen en omstreken"
KB 5 december 1975

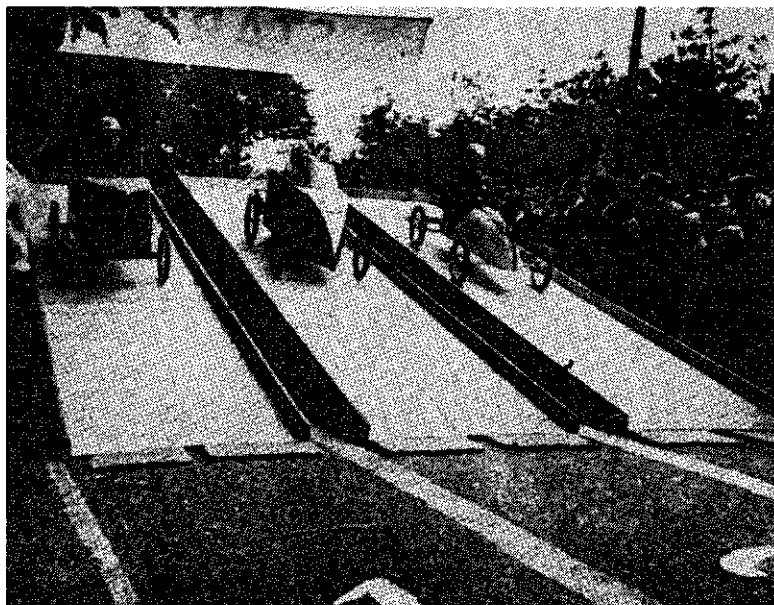
oorspronkelijk opgericht 5 mei 1933

60. *Dossier 81458*
Vereniging "Vereniging Ouders van Heimerstein"
KB 12 juli 1976

opgericht 18 juni 1976

voortzetting van de reeds bestaande oudercontactgroep

N.B. De allerlaatste koninklijke goedkeuring aan statuten van een Rhenense vereniging!

Start van de zeepkistenraces op de Thijmse Hucht in 1950.

RHENEN EN DE STRENGE WINTERS - DE WINTER VAN 1940

A.J. de Jong

In het septembernummer van Oud Rhenen in 1991 stonden we stil bij een aantal beruchte strenge winters in het verleden, die aan Rhenen niet ongemerkt voorbij waren gegaan. Eén winter werd daarbij niet genoemd; dat was die van 1940. Deze winter verdient nadere aandacht; immers hij ging vooraf aan de inval van de Duitsers in de meidagen van 1940. Ook bivakkeerden er in die winter nogal wat Nederlandse soldaten in Rhenen, die in de barre koude om en nabij de Grebbeberg oefeningen hielden.

In deze winter kwam eveneens, zoals vroeger wel vaker voorkwam, de Rijn bij Rhenen dicht te zitten.

In de eerste week van januari 1940, was er al behoorlijk wat drijfijis op de Rijn. Op 5 januari was de toestand al dusdanig, dat er die ochtend al geen sleepschepen meer Rijnopwaards vertrokken. Op 11 januari had de Rijn zich 's avonds om 7 uur bij Remmerden vastgezet. De zuid-oosten wind was er de oorzaak van geweest, dat het grootste deel van het drijfijis in plaats van de Waal de Rijn afvoer.

De Rijn raakte overdekt met zware ijsschollen, die soms een oppervlakte hadden van 60 vierkante meter, terwijl de dikte varieerde tussen 20 en 30 cm. Tussen zondagnacht 12 uur en maandagavond 6 uur was de Rijn bij Rhenen bijna een meter gestegen als gevolg van vorming van grote ijssdammen in de rivier. Het ijs schoot op sommige plaatsen over de kribben heen en sneed de bakens die daarop stonden als riethalmen af.

Tot in de middag had veerbaas Van Dijk te Rhenen nog vele personen met het pontveer overgezet, maar omstreeks 4 uur kon hij de overkant niet meer bereiken, en raakte zijn motorpont bekneld in het ijs. Met moeite kreeg hij de pont weer vrij. Daarna zette hij de dienst stop. De enige manier om nu nog naar de overkant te komen, was via de vaste bruggen te Arnhem of Vianen, of per trein van Kesteren naar Rhenen. Het was voor voetgangers verboden om van de spoorbrug gebruik te maken, en vooral de middelbare schooljeugd was hierdoor gedupeerd.

De dikte van het ijs was echter na enkele dagen al dusdanig, dat dat er een pad over de rivier kon worden aangelegd.

De winter van 1940 zou de op één na strengste sinds 1740 worden (de strengste was in 1830). Eind december 1939 was het gaan sneeuwen, en de sneeuw zou tenminste tot 5 februari 1940 blijven liggen (hier en daar zelfs tot 24 februari). In de loop van januari kwam er geregeld nieuwe sneeuw bij en 's nachts bij heldere hemel werd het Siberisch koud.

Zoals gezegd was de winter van 1939/40 tevens de "mobilisatie winter". In en om Rhenen waren er vele soldaten samengetrokken, die er in winter-camouflage oefenden.

De soldaten werden vanwege de koude wel bij burgers in Rhenen ondergebracht, en sliepen op zolders of in kelders. Aan de oostkant van de Nieuwe Veenendaalseweg om de hoek bij de Acacialaan, waren er net nieuwe huizen gebouwd, die nog niet waren bewoond, en waarin soldaten werden ondergebracht. Men ging vaak koffiedrinken bij burgers, of werd men op zondag uitgenodigd om een kaartje te leggen. Een bekend kaartspel was dan "pandoeren".

Een kaart die in januari 1940 door een Nederlandse soldaat verzonden werd. Het bovenstaande tafereel speelt zich af voor de smidse in Achterberg, vlakbij de hoek van de Friesesteeg; deze smidse bestaat nog.

Najaar 1939, de Nieuwe Veenendaalseweg vlak om de hoek bij de Acacialaan; Jaap Schouten aan de hand van een wachtlopende Nederlandse soldaat.

Ook sliepen er soldaten in de villa van de familie Schouten, op de hoek van de Acacialaan. In deze villa bevond zich de centrale van de radio "draadomroep", een particulier bedrijf, dat later in de oorlogsjaren onderdeel zou worden van de P.T.T..

In de winter van 1940 was hier ook een kantoor in gevestigd waar de Nederlandse soldaten hun soldij konden ophalen.

Tussen de Acacialaan en Vreewijk was er een open veld, waar de soldaten vlak voor de inval van de Duitsers loopgraven hadden aangelegd.

De waterlinie was inmiddels veranderd in een ijslinie, die kosten wat kost opgehouden moest worden, om een aanval met tanks of voertuigen tegen te kunnen gaan. Het ijs in de Grift moest letterlijk door de soldaten worden opengezaagd of gehakt. Door ijsbarrières op te werpen zou de waterlinie omgezet moeten worden in een "ijsbarrière"; immers onder water zetten van de Gelderse Vallei was er niet meer bij. Het IJsselmeer was inmiddels ook dichtgevroren en konden er zelf autowegen over het ijs worden aangelegd. Natuurlijk was er ook dat jaar een Elfstedentocht in Friesland, waaraan circa 3400 schaatsers meededen.

In Ouwehand's Dierenpark was er in die winter een ijsberen tweeling geboren, een uniek verschijnsel in die tijd.

Nederlandse soldaten bezig met het openzagen van ijs op de Grift.

Op oefening in de sneeuw bij Rhenen in 1940.

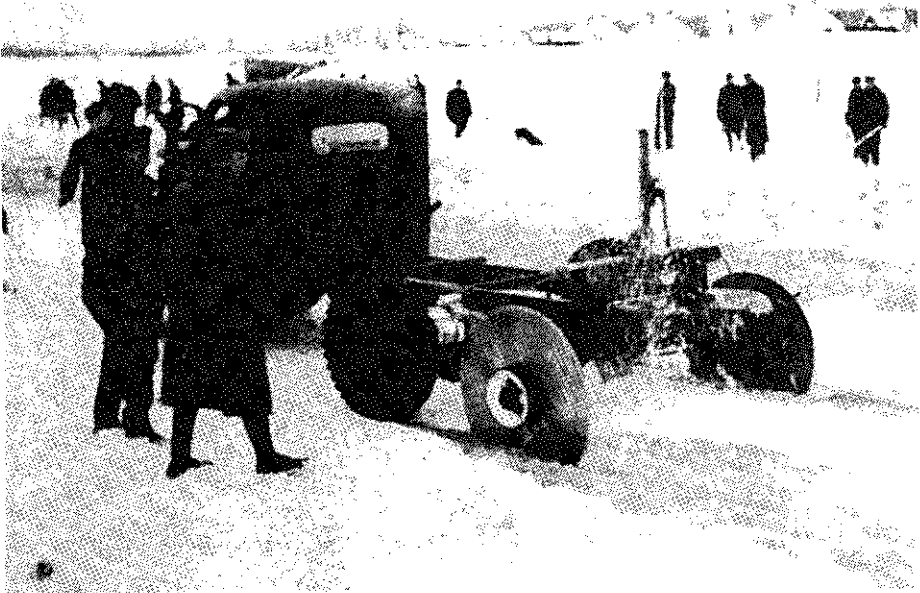
Oefenen op het ijs bij Rhenen in 1940.

Rond 7 februari 1940 begon het te dooien, en begon het ijs in de rivieren in beweging te komen. Kruierend ijs op de Rijn is een spectaculair gezicht, maar het is wel gevaarlijk voor dijken en gebouwen bij de rivier. Zo werd te Wageningen het hele zwembad in de Rijn met bijgebouwen vernield door de kracht van de ijsschotsen. De rivieren wasten snel en er kwamen de nodige overstromingen in den lande. Eind februari viel tenslotte definitief de dooi in. Tussentijds waren er midden februari nog wel temperaturen van min 17 graden gemeten.

Al met al een winter dus om niet licht te vergeten.

Bronnen:

1. A.J. de Jong, *Rhenen en de strenge winters*, Oud Rhenen 1991, No.2.
2. *De winter van 1940*, Uitgave van het Algemeen Handelsblad 1940.
3. Hans de Jong, *De barre winter van 1890/91*, Franeker(1990).
4. A.J. de Jong, privé verzameling foto's Rhenen.
5. Informatie en foto's verstrekt door J. Schouten te Veenendaal.

Nederlandse soldaten bezig met het openzagen van ijs op de Grift.

DE ORGELGESCHIEDENIS VAN DE CUNERAKERK TE RHENEN

Drs. D.W. Meinen

De ouderdom van de Cunerakerk in Rhenen is niet meer te achterhalen. De kerk is in verschillende fases gebouwd, maar het is vrij zeker dat het grootste deel van de kerk zoals die er nu staat, uit de 14e en 15e eeuw stamt. Het is zeer aannemelijk dat de Cunerakerk in deze tijd al één of meerdere orgels bezat, te meer daar er in de tweede helft van de 15e eeuw een telg uit het orgelbouwersgeslacht van Biltsteyn, Johannes Jacobsz, te Rhenen woonde als orgelmaker en organist¹ en het lijkt vrij onlogisch dat hij niet (ook) in de Cunerakerk werkzaam was. Daarnaast is er in rekeningen van de kerkmeesters van de Cunerakerk uit 1521 al een post voor meester Herman, schoolmeester en organist. Van deze eventuele oudere orgels heb ik echter niets kunnen achterhalen. Het is heel goed mogelijk dat er een positief heeft gestaan, dat ook na de bouw van het grote orgel nog heel goed dienst gedaan zou kunnen hebben.

In ieder geval is het zeker dat het eerste grote orgel van de Cunerakerk in 1523 gebouwd is door Johan Kavelens², orgelmaker te Amsterdam en leermeester van de bekende orgelmaker Hendrik Niehoff. Op 29 januari 1523 schreef Anthoin Ridler, organist van hertog Karel van Gelre, een brief aan de magistraat van de stad Zutphen waarin hij Johan Kavelens aanbeval als orgelmaker. Hij schrijft dan:

So geve ick U L. in allen guetten de kennen, dat ick enen goetten, eyrbair, konstigen end vernamten mester wed, myt namen mester Jan Kobelentz, orgelmacker van Amstertam, die dot Amsterdame en ser kostelicke werck hett gemackt ... So is disse mester nun doet Rienen in 't Nedersticht. Dar mackt hij en koestelick werck van 12 foetten ende en bostiff de rucke van 6 foetten, soel non binen 10 off 14 tagen volmackt werden.³

Hieruit kunnen we al opmaken dat het orgel zeker in 1523 gereed moet zijn gekomen, aangezien Ridler schrijft dat het orgel binnen twee weken voltooid zal zijn. De bouw van het orgel was begonnen in 1521 en het zou een geschenk geweest zijn van (de Nederlandse) paus Adrianus VI.⁴ In de bronnen heb ik hier echter niets over teruggevonden en de kerkmeesters betalen Johan Kavelens ook uit eigen zak voor zijn

inspanningen: *It. meyster Johan die orgelmaker betaelt op dat werck dat hij die kerck makende is gegeven betaelt 222 gulden hollans.*⁵ Wel waren het opschrift "Adrianus Papa Sixtus" en de wapens van deze paus aanwezig op het orgel. Een boekje 'Rhenen en omstreken' uit 1847 vermeldt:

*Het is op de buitenkasten met verschillende gebeeldhouwde tropheën versierd, waarvan eene aan de regterzijde van het voorstuk de bijzondere aandacht waardig is, voorstellende een pauselijk wapen, hangende aan een' grooten witten strik, in welken strik, met groote zwarte letters, de woorden ADRIANUS. PAPA. SIXTUS. doorvlochten voorkomen.*⁶

Dat het ook werkelijk een geschenk van paus Adrianus is geweest, is hiermee echter nog niet bewezen. In ieder geval is Rhenen in 1523 een mooi en zeer vakbekwaam orgel rijker. Volgens M.A. Vente bouwde Van Kavelen een springlade in dit orgel; dit was een nieuwe uitvinding in de zestiende eeuw en Van Kavelen zou de eerste geweest zijn die dit systeem in Nederland toepaste.⁷

Na de reformatie in 1581 wordt de Cunerakerk hervormd. De Cunerakerk schijnt niet erg geleden te hebben onder de beeldenstorm, maar toch heeft het orgel enige schade opgelopen, want in 1581/82 wordt het gerepareerd door Peter Jansz. de Swart voor f 125,-. In de kerkrekeningen uit 1581/82 staat: *In den yersten... heeft dese cameraer kerckmr. aenbestayt mr. Peter, organenmaecker tUtrecht omme de organen in deser kercke te vermaecken, verstellen ende accorderen...*⁸ Wat Peter de Swart precies 'vermaeckt' en 'verstelt' heeft, is onbekend.

De rekeningen uit 1589/90 vermelden dat Jeronimus ter Hoef, orgelmaker te Arnhem, *de Trompetten int orgelen wederom verstelt heeft mit meer andere ghebreken, die daerin waeren*⁹, maar dit behoort gewoon tot het klein onderhoud.

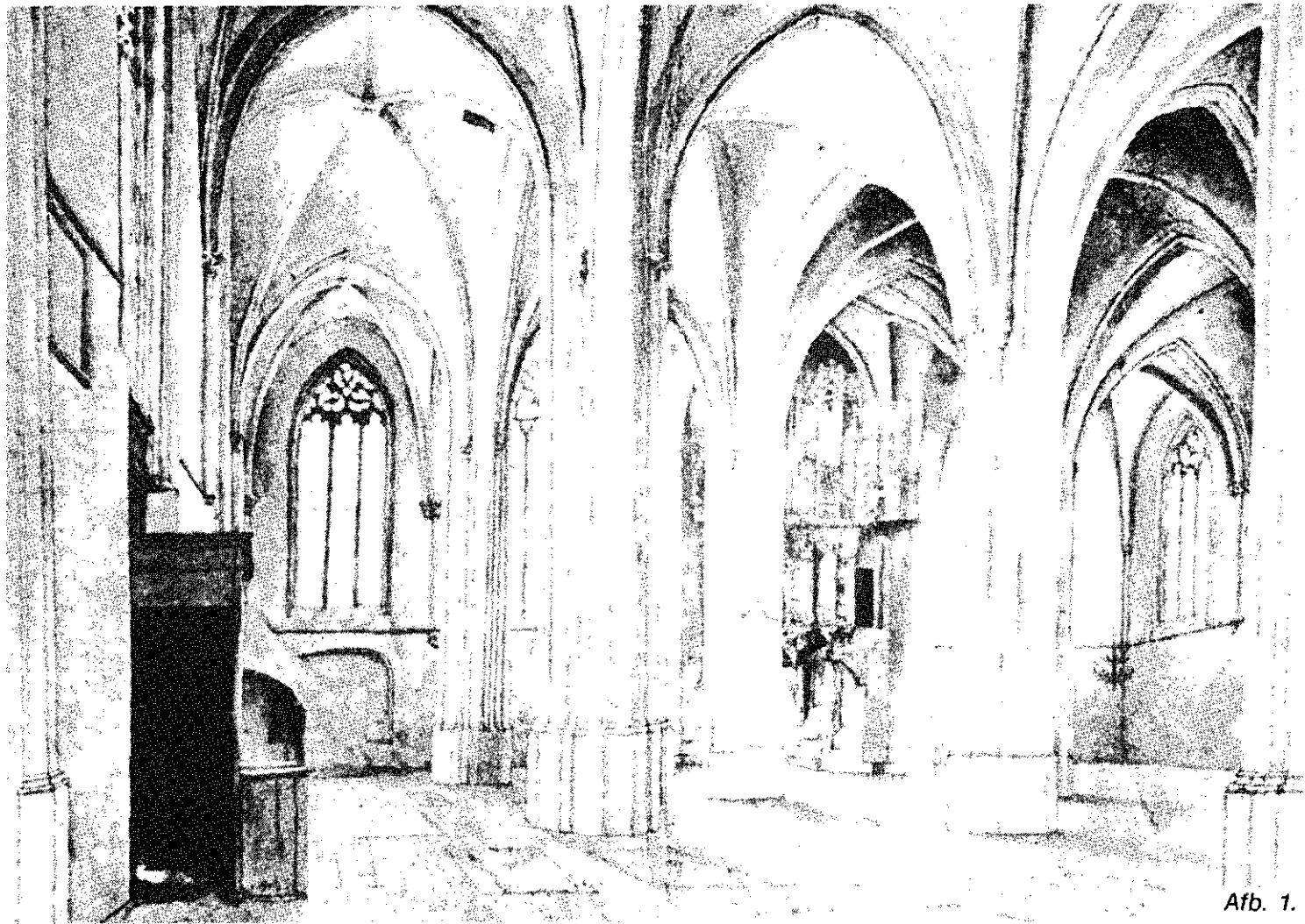
In 1592/93 vermelden de rekeningen dat Hendrik Cornelisz. Hollander, organist van de St. Jacob te Utrecht, naar Rhenen is gekomen om de gebreken van het orgel te bezichtigen. Er waren dus blijkbaar klachten. Er wordt echter niets vermeld over een reparatie: dit gebeurt pas in 1611. De kerkmeesters geven dan opdracht aan Albert Kiespeninck, orgelmaker te Nijmegen, het orgel ingrijpend te repareren voor f 500,-. Ook hier is weer niet bekend wat deze reparatie precies behelsde. Het orgel kreeg in elk geval nieuwe blaasbalgen, want de rekeningen

vermelden een betaling van f 50,- aan Willem Gelisz. Snack, *ter cause van vijff groote koeyhuyden, daer mede die blaesbalcken van het orgel zijn gemaect*¹⁰. Peter Augustijnsz. uutten Boogaard, organist te Utrecht, komt na deze reparatie naar Rhenen om het orgel te keuren.

Dezelfde Albert Kiespenninck tekent op 19 juli 1611 een contract met de kerkmeesters van de Cunerakerk inzake het jaarlijks onderhoud van het orgel. Kiespenninck verplicht zich hiermee elk jaar op eigen kosten naar Rhenen te komen om het orgel te bezoeken en de eventuele gebreken te repareren, voor f 11,- per jaar. Mocht er tussentijds iets aan het orgel mankeren zodat het orgelspel belet werd, dan moest hij te allen tijde naar Rhenen komen om de gebreken te herstellen.¹¹ Deze post van f 11,- voor dit jaarlijks onderhoud komt in de rekeningen voor tot 1636.¹²

Een noemenswaardige gebeurtenis in deze tijd is het bezoek van Jan Pietersz. Sweelinck aan het orgel te Rhenen in 1616. Sweelinck was waarschijnlijk samen met Kiespenninck onderweg en op hun doorreis komen ze zo in de Cunerakerk te Rhenen. De kerkknecht Jan Ecken moet zo overuren maken om de blaasbalgen te bedienen en zo is dit bezoek van Sweelinck in de rekeningen vastgelegd: *Noch eenen dag als Kiespenninck het orgell probeerden ende mede als Jan Petersen den orgelist van Amsterdam hier was, daeraen verdient 1£*¹³

Uit deze tijd stamt ook de eerste ons bekende afbeelding van het orgel. In 1644 tekende Pieter Jansz. Saenredam een binnenzicht van de Cunerakerk (zie afbeelding 1) met het orgel op de achtergrond (half achter een pilaar). Deze tekening geeft dus de toestand weer na het herstel van Kiespenninck in 1611 en wegens gebrek aan documentatie is niet met zekerheid vast te stellen hoe het orgel er uit heeft gezien in het begin en na het herstel van Pieter de Swart in 1581. Het rugpositief dateert volgens de getuigenis van Anthoin Ridler in ieder geval uit 1523 en de tekening die George Arthur Hill in 1885 van het toen niet meer bestaande orgel maakte (*reproduced from a sketch made when the organ was still in its old place*) is in dat opzicht niet realistisch (zie afbeelding 2).¹⁴ Het front van het hoofdwerk op Hills tekening vertoont echter wel dezelfde kenmerken als het front op Saenredams tekening. De barokke versieringen van de kas die te zien zijn op Saenredams tekening, heeft Hill echter niet weergegeven. Deze zijn mogelijk ook niet origineel (d.w.z. uit 1523 stammend). Op Saenredams tekening zijn ook duidelijk luiken zichtbaar aan zowel het hoofdwerk als het rugwerk, die, indien

Afb. 1.

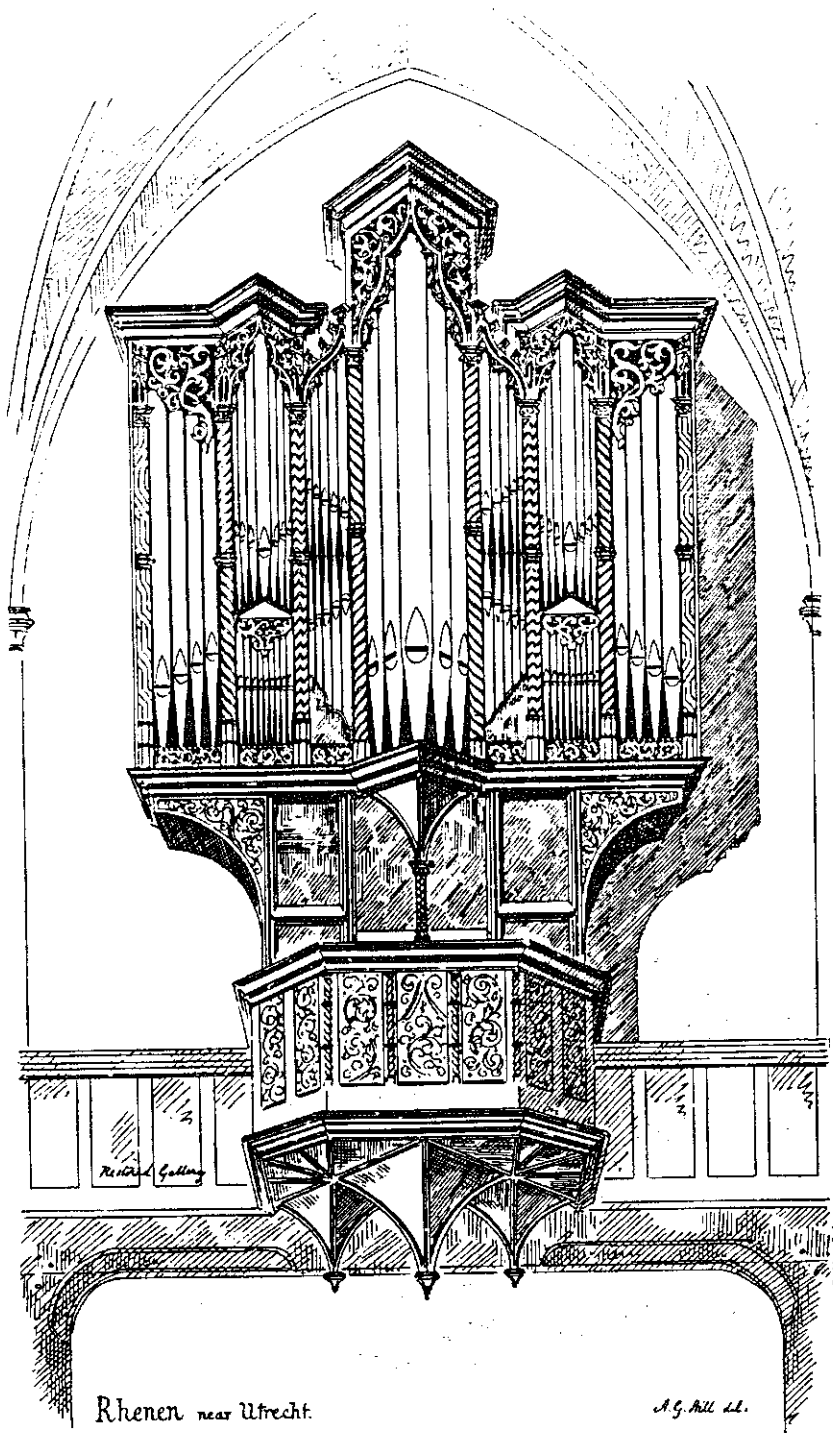
gesloten, het orgel ook aan de voorzijde kunnen afsluiten en beschermen. Deze luiken zijn ook niet zichtbaar op Hills tekening en ze zijn waarschijnlijk in de loop der jaren verwijderd (tussen de twee tekeningen zit een tijdspan van 240 jaar). Opvallend is echter de overeenkomst wat betreft de frontindeling van het hoofdwerk: op beide tekeningen is duidelijk dezelfde indeling te zien van een middentoren, links en rechts begrensd door eerst een zijveld (in tweeën gedeeld), vervolgens een spits toelopend veld met daaronder een vlak veldje en tenslotte een zijveld met baspijpen. Deze laatstgenoemde baspijpen zijn misschien ook toevoegingen uit 1581 of 1611 (het is bekend dat het orgel toen in stemmen vermeerderd is).

Er is nog een tweede afbeelding van het interieur van de Cunerakerk bekend uit dezelfde tijd; het betreft hier een schilderij van de hand van Bartholomeus van Bassen, geschilderd in 1638.¹⁵ Het orgel van de Cunerakerk is op dit schilderij heel duidelijk te zien, maar het is niet realistisch afgebeeld: de frontindeling van het hoofdwerk klopt niet. Het rugwerk komt overeen met Saenredams weergave en lijkt, evenals de luiken en de kas, wel realistisch weergegeven te zijn.

Over het gebruik van het orgel is niets gedocumenteerd, maar het is zeer waarschijnlijk dat het na de reformatie niet meer gebruikt wordt in de godsdienstoefeningen. De calvinisten hadden nog tot ver in de 17^e eeuw grote bezwaren tegen het gebruik van het orgel tijdens de eredienst, omdat zij het orgel een rooms overblijfsel vonden. De functie van het orgel is nu het spelen van psalmvoorspelen e.d. voor en na de dienst (de kerkgangers waren meestal al lang voor de aanvang van de dienst in de kerk aanwezig). Daarnaast gaf de organist door de week openbare 'orgelconcerten'.¹⁶

In 1672 begint de Franse overheersing en ook Rhenen ontkomt hier niet aan. De Cunerakerk wordt weer gevorderd voor de katholieke eredienst, maar niet voor lang, want in 1673 moeten de Fransen zich al weer terugtrekken. Dit laatste gaat vergezeld van vele vernielingen en ook het orgel wordt beschadigd. Het duurt echter tot 1734 voordat het orgel gerepareerd wordt en tot die tijd is er ook geen organist geweest.

Op 17 mei 1734 wordt besloten om "*met iemand sig des verstaende en welke sig reeds opgedaen heeft het orgel alhier volkomen te doen repareren met denselven dien aengaende in accoord te treden en dat te doen perfecteren...*"¹⁷ Deze persoon wordt Matthijs van Deven-

Rhemen near Utrecht.

A. G. Hill del.

Afb. 2.

ter, die het orgel zal repareren voor f 925,-. Op 10 augustus 1735 schrijft de magistraat:

*Door den heer Borgermeester Van Deventer geproponeert sijnde, dat het orgel in de kerk alhier bijna voltooyt was, hetgeene effective een magnificq werk soude sijn, off daertoe een organist niet diende te worden beroepen; ten selven sijnde voorstellende den persoon van Wilhelmus Engelbronner, aen beyde de heeren borgermeesteren door den orgelmaker gerecommandeert ende van sijne bequaamheid versekerd, hebben haer Edl. Agtb. daerop glden Engelbronner, tot organist en klokkenist, eenparig aengesteld, gelijk aengesteld word bij deesen, en sulc op een jaarlyx tractement van een hondert en vijftig gulden, sullende ingaen 1° septembris 1735...*¹⁸

Het orgel komt gereed en wordt gekeurd en goed bevonden. Helaas is ook van deze reparatie onbekend wat van Deventer precies gedaan heeft, maar dat het een omvangrijke reparatie is geweest, is zeker. Broekhuysen schrijft in zijn Orgelbeschrijvingen dat het orgel in 1734 aanmerkelijk gerepareerd is en "in stemmen vermeerderd".¹⁹ In de 'Tegenwoordige Staat van Utrecht' uit 1772 staat dat het orgel in 1734 "gedeeltelijk vernieuwd en verbeterd" was.²⁰ Het orgel is dus vernieuwd (in stemmen vermeerderd?) door Matthijs van Deventer, maar in welke mate is onbekend. De Tegenwoordige Staat van Utrecht uit 1772 deelt verder nog mee dat de Vroedschap in 1734 ook een organist beriep, die er "in meer dan vyftig jaaren, niet geweest was". Tenslotte wordt vermeld dat het orgel "drie ryen klavieren boven elkanderen, en agtien registers" heeft. Dit is de staat van het orgel in 1772 en het orgel bevatte toen dus een hoofdwerk, rugwerk en een bovenwerk. De eerste twee stamden al uit 1523, maar het bovenwerk is misschien later toegevoegd. Of dit in 1581, 1611 of 1734 geweest is, is onbekend.

De dispositie van dit orgel zoals die gegeven wordt in een vroeg 19^e eeuws handschrift, is dus nog dezelfde als die in 1734 en daarom geef ik het op deze plaats. Deze dispositie is gevonden in Joachim Hess' 'Vervolg' (Ms) van een tot nu toe ongeïdentificeerde hand. Hierdoor is de datering ook niet goed mogelijk. Het handschrift bevindt zich nu in het Gemeentemuseum in Den Haag.²¹ Het handschrift bevond zich tot in deze eeuw in handen van B.J. Gabry, orgelbouwer te Gouda. Van hem zijn

ook de toevoegingen betreffende de reparatie van Frederichs in 1817.

De gegeven dispositie is inconsequent in het weergeven van de voethoogten. Het orgel is een Fa-Ut orgel (de laagste toon is een F onder de 8 voets C, vandaar de 12 voets aanduiding), maar dan klopt bijvoorbeeld de Trompet 8' op het hoofdwerk weer niet, want die zou dan op de kwint spreken. Het is niet duidelijk of dit een fout is, of een notatie die gewoon was voor die tijd.

De gegeven dispositie is als volgt (letterlijk):

Hoofdmanuaal of middelclavier.

Begint in de bas met contra F,G,A,B,H.

<i>Prestant</i>	<i>12 voet, moet zijn 8 voet</i>
<i>Octaav</i>	<i>6 voet, moet zijn 4 voet</i>
<i>Octaav</i>	<i>3 voet, moet zijn 2 voet</i>
<i>Quint</i>	<i>4 voet, moet zijn 3 voet</i>
<i>Cornet</i>	<i>3 sterk, dis.</i>
<i>Mixtuur</i>	<i>4 sterk</i>
<i>Trompet</i>	<i>8 voet</i>

Bovenclavier. Kort.

Begint met groot F,G,A,B,H, zo is ook het Onderclavier

<i>Fluyt</i>	<i>3 voet, moet zijn Fluyt 4 voet.</i>
<i>Roerfluyt</i>	<i>8 voet</i>
<i>Cimbel</i>	<i>3 sterk. Komt een Quintadena 8 voet in plaats.</i>
<i>Voxhoman</i>	<i>6 voet, moet zijn 8 voet.</i>
<i>Fluyt</i>	<i>1 1/2 voet, moet zijn 2 voet.</i>
<i>Sifflet</i>	<i>3/4 voet, moet zijn 1 voet.</i>

Onderclavier of Rugwerk.

<i>Prestant</i>	<i>6 voet, moet zijn 8 voet.</i>
<i>Roerfluyt</i>	<i>4 voet</i>
<i>Octaav</i>	<i>3 voet, moet zijn 4 voet</i>

Mixtuur 3 sterk
 Cornet 3 sterk, dis. Komt een Holpijp 8 voet dis.

*Bij dit werk zijn 4 blaasbalgen.
 Is gerep. in 1817 door J.C. Frederichs, orgelm. te Gouda.*

Broekhuizen geeft in zijn Orgelbeschrijvingen tussen 1850 en 1862 de volgende beschrijving van het orgel:

Manuaal		Bovenclavier		Rugpositief
Prestant	8 vt	Fluit	4 vt	Prestant 8 vt
Octaaf	4 vt	Roerfluit	8 vt	Octaaf 4 vt
Cornet D.	4 vt	Quintadena	8 vt	Sexqualter 3
st				
Quint	3 vt	Voxhumana	8 vt	Roerfluit 4 vt
Octaaf	2 vt	Siflet	1 vt	Holpijp D.8
vt				
Mixtuur	4 st	Fluit	2 vt	
Trompet	8 vt			

twee koppelingen, twee afsluitingen, tremulant, ventil, calcanteschel

Verder vermeldt hij: "Het orgel is een achtvoets werk, heeft 18 stemmen, drie handclavieren van 4½ octaaf, aangehangen pedaal van 1½ octaaf en vier blaasbalgen."²²

Uit deze twee getuigenissen uit de 19^e eeuw kunnen we een aardig idee krijgen over het orgel wat betreft de omvang en registers, maar we kunnen er niet uit opmaken in hoeverre dit beeld origineel is. Het geeft de toestand weer na de reparatie van Van Deventer in 1734/35. Vanaf deze tijd is er ook meer en gedetailleerdere informatie beschikbaar, zodat we een beter beeld kunnen krijgen van werkzaamheden aan het orgel.

Matthijs van Deventer draagt na 1735 zorg voor het jaarlijks onderhoud van het orgel. Hij heeft waarschijnlijk een contract hiervoor met de kerkmeesters. Hij krijgt hiervoor jaarlijks f 18,- en deze post komt voor tot 1760.

De orgelmaker Johan Warner maakte in 1760 "71 houten bussen voor de trompet en voxsemaan op 't orgel". Tevens stemde en repareerde hij het orgel en dit deed hij ook later nog (tot 1777); enkele jaren sloeg hij echter over.

Op 4 juni 1777 schrijft ene Johannis Werner een brief aan de kerkmeesters van de Cunerakerk over zijn bevindingen en wat er volgens hem aan het orgel gedaan moet worden. Het handschrift is totaal afwijkend van dat van Johan Warner. (Misschien is het wel dezelfde naam (Werner/Warner), maar zijn het vader en zoon?) Naast schoonmaakwerkzaamheden moet het volgende volgens hem gebeuren:

Dee medeikamenten van het orgel die ik bevind.

Voor eerst het orgel moet schoongemaakt worden. (...) dee trompet en dee mixtuer die benne alle beijde kapot die moeten gemaakt worden en nieuwe wintcarnaalen moeten gemaakt worden en dee blaasbalken moeten verandert worden die stoeten malkander van agteren die hebben haaren vrijen loop niet en zij gaan ook niet hoog genoeg op en dee koppel van dee Clavieren is ook kapot wanneer men see afstooft soo blijven der eenige Clavieren hangen en speelen niet door...²³

Wat er precies kapot is aan de trompet en de mixtuur is niet duidelijk, maar erg omvangrijk kunnen al deze reparaties niet geweest zijn, want hij heeft ze uitgevoerd voor f 25,-.

Na deze datum vinden we in de rekeningen nog sporadisch uitgaven aan verschillende orgelmakers die zich hebben beziggehouden met het onderhoud van dit orgel: Johan Henrich Pochtman in 1780, G.T. Bätz in 1784 en Johannis Werner in 1787.

In 1794 volgt een volgende grote reparatie aan het orgel, uitgevoerd door de orgelmaker Abraham Meere. Na opname van het orgel stuurt hij de kerkmeesters van de Cunerakerk op 14 juni 1794 zijn bestek.²⁴ De belangrijkste zaken hieruit zijn:

- Blaasbalgen moeten dicht gemaakt worden.
- Holpijp 8' en roerfluit krijgen losse deksels.
- De trompet krijgt nieuwe 'koppe' en nieuwe stemkrukken.
Ook worden sommige pijpen vernieuwd.
- De vox humana krijgt ook nieuwe 'koppe'.

Meere voert deze reparaties uit en op 17 november 1794 keurt F. Nieuwenhuijsen de gedane werkzaamheden. Het werd blijkbaar goed

bevonden, want op 18 november wordt de rekening van f 1000,- voldaan. "Voor gedaane Reparaatsie aan het Orgel volgens het daarvan gemaakte Bestek" kreeg Meere f 740,- en de rest is voor reparaties buiten het bestek, die het volgende behelsden (samengevat):

- Drie nieuwe tremulanten gemaakt.
- Drie nieuwe afsluitingen gemaakt.
- Aantal pijpen van plaats veranderd.
- Ventiel en koppeling van het onderklavier verplaatst.
- Conducten, walsbord en abstracten hersteld.
- Baarden gesoldeerd aan roerfluit 8', de "grootste pijpen van 't manuaal" en "roerfluit 6' van het positief".
- Nieuwe mondstukken voor de trompet gemaakt.

Meere zorgt hierna ook voor het jaarlijks onderhoud aan het orgel, tot aan 1816. Op 3 februari 1802 schrijft hij een brief²⁵ aan de kerkmeesters. Hij was gevraagd om naar Rheden te komen om het orgel te stemmen, op aanraden van de organist. Meere schrijft dat het orgel niet ontstemd kan zijn, behalve de tongwerken (trompet en vox humana), maar die kunnen door de organist gestemd worden. Ook kan het zijn dat een klavier blijft hangen, maar ook dat kan de organist zelf oplossen. Meere wil dus nog maar even wachten met stemmen. Dit is niet nodig en het is er geen seizoen voor, volgens hem.

De volgende ingrijpende restauratie vindt plaats in 1817. Op 22 april tekent Johan Caspar Friederichs, orgelmaker te Gouda, een contract²⁶ met de kerkelijke commissie over de voorhanden zijnde reparaties. Hieronder volgt dit contract (op sommige punten samengevat):

Art. 1

Pijpwerk uitnemen en schoonmaken, gebreken repareren, frontpijpen verfoelieën en labiums vergulden.

Art. 2

Regeerwerk, windlades en -kanalen, klavieren en blaasbalgen schoonmaken en eventueel repareren.

Art. 3

De orgelm' zal de boventaafels der Blaasbalgen iver, met 2 Ribbons tussen de dwars Klampen voorzien het balgenhuys, aan de Tooren Zijde als onder de Treen, met deuren maaken, welke behoorlijk kunnen gesloten worden.

Art. 4

De kroonlijsten van groot manuaal en positief vergroten.

Een "nieuw deurtje, met een aangehangen lessenaar booven het klavier vervaardigen."

Het "gothisch snijwerk boven genoemd klavier in den ingang, wegnemen en Gladde Paneelen, of blinden maaken zover zulks geschieden kan."

"Voor het overige de voetmaat der Registers veranderen en aan bijde zijden der Groote Kast Een met Muziekinstrumenten geschilderde Vleugel aanbrengeu."

Art. 5

De Orgelm' zal laten maaken aan bijde zijden der Kast, Een exzaal, strekkende van de Toorenmuur of Beer, tot tegen de Lambrizeering van het Rugwerk, met derzelven Lambrizeering van voorne, en aan bijde de zijden eene deur, om op gemelde oxzaalen te koomen."

Art. 6

"Ter Verbeetering van het Geluyd, zal Hij op het boven clavier in plaats der Cimbaal 3 sterk eene Nieuwe Quintadeena 8 voet, vervaardigen, als mede in het Rugwerk of onderclavier, voor de Cornet dis: Eene Holpijp 8 voet dis:"

Art. 7

"Ter opsiering van het Geheele werk zal de Orgelm' de Kasten Bruyn Gladhout laten verven, en met Plijster, Vaasen en Beeldwerk, daar Hij oordeelt noodig te zijn, voorzien."

Art. 8

De orgelmaker krijgt een werkplaats, gereedschap en een handlanger, balgentreder en toetsaanhouder.

Art. 9

Transportkosten en materialen zijn voor de rekening van de orgelmaker.

Art. 10

Friederichs krijgt hiervoor *f* 900,-.

Nadat J.C. Friederichs deze verplichtingen is nagekomen, neemt de organist A. Lijster het orgel op. Op 6 september 1817 meldt hij de kerkmeesters dat Friederichs het contract exact is nagekomen en dat hij zelfs nog meer gedaan heeft dan overeen gekomen was.²⁷ De kerkmeesters van de Cunerakerk sluiten hierop een contract²⁸ met Friederichs voor het jaarlijks onderhoud aan het orgel voor *f* 30,- per jaar, ingaande op 1 januari 1818. Op 2 januari 1825 sturen B.J. Gabry en J.F. in der Maur, orgelmakers te Gouda, een brief aan de kerkmeesters van de Cunerakerk, waarin zij berichten dat J.C. Friederichs is overleden en dat zij het jaarlijks onderhoud van het orgel willen overnemen. Dit wordt goed bevonden, want vanaf 1826 wordt Gabry in de rekeningen vermeld voor onderhoud aan het orgel, tenminste tot 1869. (Deze post komt niet voor in 1854.) In 1857 en 1858 had Gabry extra (buitengewone) werkzaamheden aan het orgel.

Rond deze tijd begint men te denken over een ingrijpende reparatie aan het orgel. Men verschildt echter van mening met elkaar en met de orgelmaker Gabry over het tijdstip waarop dit zou moeten gebeuren. Er ontspint zich een uitgebreide discussie, die ik hier volledig zal vermelden, niet vanwege het grote belang, maar om een voorbeeld te geven van de verwickelingen die soms gepaard kunnen gaan met een dergelijke beslissing en omdat het uiteindelijk zal leiden tot de verdwijning van het oude orgel uit 1523. De nu volgende opmerkingen zijn ontleend uit de notulen van vergaderingen van de Kerkvoogden:

Rhenen, 6 januari 1870

"In stemming gebragt zijnde, wordt met drie tegen twee stemmen, die van den President en den kerkvoogd R. van Voorthuisen besloten de herstelling van het orgel in 1871 te doen plaatshebben."²⁹

Rhenen, 22 november 1870

"Daarna doet de kerkvoogd D. Sandbrink mededeeling dat het orgel in de kerk noodzakelijk behoort te worden schoongemaakt en hersteld en doet tot staving daarvan voorlezing van daaromtrent uitgebragte rapporten, als: van den Heer B.J. Gabry Az., in leven orgelmaker te Gouda, een van de jare 1838, volgens hetwelk de kosten daarvan zouden beloopen

f 1396,- en een van den jare 1846, waarbij die kosten zijn geraamd op f 900,- à f 1000,- en van den Heer G.A.D.J. Gabry, thans orgelmaker te Gouda, van den jare 1869, waarin dezelve zijn opgegeven op f 1550,- à 1600,- zoodat het Z. Ed. wenschelijk voorkomt het volgend jaar daaraan het noodige daaraan (sic) te doen verrigten." G.J. Roghair wil de reparatie nog enkele jaren uitstellen. D. Sandbrink zegt daarop dat de reparatie niet langer uitgesteld kan worden.

Gabry was blijkbaar na 1846 overleden en opgevolgd door zijn zoon. De rapporten waar sprake van is, heb ik niet terug kunnen vinden.

Rhenen, 19 april 1871

Gabry heeft een brief gestuurd waarin hij vraagt of het herstel van het orgel een jaar uitgesteld kan worden. D. Sandbrink is hiertegen, omdat Gabry zelf herhaaldelijk de noodzaak van de reparatie heeft benadrukt. Bovendien is er een post voor gemaakt op de begroting èn vorig jaar is al met Gabry het herstel in 1871 overéengekomen. Hiertoe wordt dan ook besloten.

Rhenen, 26 april 1871

Gabry heeft geschreven dat het hem onmogelijk is dit jaar het orgel te herstellen. De kerkvoogden worden nu gemachtigd met andere orgelmakers te onderhandelen omtrent de herstelling van het orgel.

Rhenen, 26 juni 1871

P. van Oekelen en Zonen, orgelmakers te Haren, hebben het orgel onderzocht en ze hebben d.d. 23 juni 1871 gerapporteerd dat "alles versleten en vergaan is en eene reparatie van hetzelfde door hen als onmogelijk wordt beschouwd". Voorts hebben de Van Oekelens opgegeven "dat een nieuw orgel met 3 klavieren en vrij pedaal met p.m. 30 sprekende stemmen, principaal 16', van tin in het front, tusschen de f 15.000,- en f 16.000,- zal kosten." De notulen vermelden voorts: "Daar eene reparatie alzoo vruchteloos schijnt te zijn en de fondsen der gemeente de daarstelling van een nieuw orgel nog niet toelaten, wordt op voorstel van den President besloten vooreerst geen kosten daaraan te besteden."

Rhenen, 10 april 1872

"Vervolgens doet de waarnemend president mededeeling dat zich voor eenigen tijd bij ZEd. heeft vervoegd de Heer F. Leichel, orgelmaker te Dusseldorf, die, vernomen hebbend dat het orgel alhier zich in slechten staat bevindt, zich aanbeval om de daaraan noodige herstellingen te verrigten, waarvan de kosten na een door hem ingesteld onderzoek zijn opgegeven op f 4700,- à f 5000,-. Daar deze som aannemelijk wordt geacht en er omtrent den persoon van den Heer Leichel, van den Heer P. Beek en den Heer president Kerkvoogd van Oosterbeek, alwaar door hem een nieuw orgel is gemaakt, gunstige berigten zijn ontvangen, wordt eenparig besloten den Heer Leichel te verzoeken, indien zulks niet meer dan f 50,- zal kosten, van de herstelling van het orgel alhier een plan en teekening op te maken."

Rhenen, 6 juni 1872

"Verder wordt ter tafel gebragt een bestek en teekening voor de herstelling van het orgel alhier", ad f 6720,-.

Rhenen, 26 september 1872

"Op voorstel van den Kerkvoogd D. Sandbrink wordt besloten aan het College van Kerkvoogden en Notabelen voor te stellen een aanvang te maken met de herstelling en gedeeltelijke vernieuwing van het orgel en hierover in overleg te treden met den Heer F. Leichel, orgelmaker te Dusseldorp."

Rhenen, 6 december 1872

"Verder doet de Kerkvoogd Sandbrink mededeeling, dat de herstelling en gedeeltelijke vernieuwing van het orgel in de kerk alhier, door Kerkvoogden alhier, is aanbesteed aan den Heer F. Leichel ... voor f 6800,-."

Rhenen, 25 april 1873

In de tijd dat het orgel weg is, zal men ter vervanging gebruik maken van een 'seraphim' orgel.

Leichel zal dus het oude orgel herstellen en gedeeltelijk vernieuwen. Eigenlijk bouwt hij een nieuw orgel, met gebruikmaking van onderdelen van het oude orgel. (Welke onderdelen hij precies intact

hield, is mij niet bekend. Gezien het bedrag dat voor de reparatie betaald werd, zal Leichel zeker een aantal pijpen en het mechanische systeem behouden hebben.) Het is een bekend gegeven dat de orgelbouw in Nederland in deze periode op een laag niveau stond en dat veel oude orgels moesten wijken voor nieuwe, zgn. 'betere' orgels. Dit gebeurde ook in Rhenen, maar vanaf deze plaats is niet meer te beoordelen of het orgel van de Cunerakerk werkelijk in een slechte staat verkeerde. De orgelmakers P. van Oekelen en Zonen hadden al bericht dat het orgel onherstelbaar was en het is nu niet meer te achterhalen in hoeverre deze constatering geheel terecht was. Misschien hadden eerdere (kleine) reparaties het orgel al geen goed gedaan. Het blijft echter bij speculaties, want er is niets meer over van het oude orgel.

Het nieuwe orgel komt in 1874 gereed en wordt op 10 mei ingewijd. In 'Stemmen voor Waarheid en Vrede' verschijnt het volgende bericht³⁰:

RHENEN, 10 Mei. Heden werd alhier het bijna geheel vernieuwd en aanzienlijk vergroot orgel weder voor het eerst bij de godsdienstoefening, die geleid werd door onzen jongsten predikant met eene toespraak over Ps. CL: 1a, in gebruik gesteld. Hulde zij onzen organist, den heer G. Klimmerboom, die ons door zijn uitnemend spel de welluidendheid en volle kracht deed hooren, en bovenal aan den bekwamen vervaardiger, den heer F. Leichel, orgelmaker te Dusseldorf, wien dit werk, dat uit- en inwendig aan alle vereischten voldoet, tot groote eer verstrekt en die daarom ook met volle vrijmoedigheid mag worden aanbevolen.

Uit dit bericht wordt duidelijk dat het oude orgel bijna geheel verdwenen is, aangezien het "bijna geheel vernieuwd" is. Het orgel is inderdaad aanzienlijk vergroot.

M.H. van 't Kruijs geeft in 1885 de volgende dispositie op³¹:

Hoofdmanuaal. Pedaal.		Bovenmanuaal.		Rugwerk.	
	Voet.		Voet.		Voet.
Voet.					
Prestant	16	Vioolprest	4	Prestant	8
Prestant	16				
Bourdon	16	Flûte Trav.	8	Liefel. Ged.	16
Subbas	16				
Octaaf	8	Gemshoorn	8	Salicionaal	8
Violon	16				
Holpijp	8	Liefel. Ged.	8	Gedakt	8
Octaaf	8				
Viola di Gamba	8	Flute d'Am.	4	Octaaf	4
Cello	8				
Octaaf	4	Clarinet	8	Roerfluit	4
Bazuin	16				
Fluit	4			Fluit	2
Quint	3				
Octaaf	2				
Stomme Registers					
Mixtuur 4st.					
Koppelingen.					
Cornet 4st.					
Ventiel.					
Trompet	8				
Tremulant.					
Calcant.					

Dit nieuwe orgel van de Cunerakerk is echter geen lang leven beschoren, want op 4 september 1897 slaat de bliksem in de kerktoeren en doet deze volkomen uitbranden. Ook het nog maar 23 jaar jonge orgel van Leichel wordt volledig vernietigd door de vlammen. Voor Leichel, die zich inmiddels te Lochem heeft gevestigd, is dit een geluk bij een ongeluk, want hij krijgt van de Kerkvoogden opnieuw opdracht een orgel te bouwen voor de Cunerakerk. Deze keer is er echter helemaal geen oud materiaal meer voorhanden en dus maakt Leichel een volledig nieuw orgel, dat wel in vele opzichten op het door hem in 1874 vernieuwde orgel lijkt.

(wordt vervolgd)

JAARVERSLAG 1992

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Het jaar 1992 is ditmaal rustig voor de Historische Vereniging verlopen. Het overlijden van de heer J.Combrink - tot maart 1991 als seretaris actief - is binnen het bestuur nog altijd merkbaar. De heer Combrink wist veel, kon aan andere bestuursleden goede adviezen geven en was ondanks zijn handicaps, naar zijn mogelijkheden nog zéér actief.

Het ledental heeft - met het komen en gaan - een lichte groei te zien gegeven: ca 220 leden. Daarbij heeft de ledenwerving tijdens de Koninginnemarkt ook weer een positieve bijdrage geleverd.

Tijdens de jaarvergadering in maart 1992 is in de vacature van de heer Combrink, de heer W.H.Strous als bestuurslid gekozen. De heer Strous heeft in de loop van 1992 de functie van penningmeester van de heer dr. A.J.de Jong overgenomen.

Er werden weer 6 lezingen georganiseerd:

- 16-1-1992: de heer M.Kolfschoten uit Utrecht over "Fossielen van zoogdieren uit de Nederlandse bodem".
- 19-2-1992: de heer J.van Barneveld uit Veenendaal over "De lotgevallen van Nederlandse boeren, o.a. uit Rhenen, Elst en Veenendaal als kolonisten in Suriname".
- 18-3-1992: de heer H.E.Dekhuijzen over "De St Joriskerk in Anersfoort, met enkele verwijzingen naar de Cunerakerk".
- 23-9-1992: de heer R.M.Willemsen uit Rhenen over de "Historische ontwikkeling van torenklokken".
- 14-10-1992: de heer V.Schmidt uit Groningen over de "Sedilia in de Cunerakerk".
- 19-11-1992: de heer H.A. Heidinga uit Amsterdam over "Bewonersgeschiedenis van Rhenen in de Vroege Middeleeuwen".

Ook dit jaar heeft de Historische Vereniging - naast bovenstaande - weer activiteiten ontwikkeld rond het organiseren van de Open Monumentendag 1992 en het uitbrengen van een drietal nummers van Oud Rhenen.

Daarnaast heeft de Historische Vereniging meegewerkt aan het indienen van een bezwaarschrift o.a. ten aanzien van het bijgestelde plan voor de verbouwing van de voormalige Koerheuvel- watertoren. Hopelijk kan het

indienen van genoemd bezwaarschrift een aanvaardbare aanpassing tot gevolg hebben.

In 1992 is het nog niet gekomen tot het afronden van het MIP-rapport van Rhenen. De aanbieding van het inmiddels klaargekomen rapport van deze monumenten-inventarisatie zal op 15 januari 1993 plaatsvinden, waarbij tevens de overige 37 Utrechtse gemeenten hun rapporten zullen ontvangen. (stad Utrecht is reeds enige tijd hiermee klaar). Wel heeft in Rhenen de inmiddels ingestelde Gemeentelijke Monumentencommissie reeds enige veranderingen gehad: de samenstelling van deze commissie belooft een positieve trend t.o.v. de al of niet officiële monumenten in Rhenen.

Ten aanzien van archeologie is wel het een en ander gedaan, doch grotendeels buiten het gezichtsveld van de bestuursleden van de Historische Vereniging.

Al met al weer een positief jaar 1992.

H.E. Dekhuizen, secretaris

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1992

Inkomsten		Uitgaven	
Contributies	f 5325,--	Verenigings- en administratiekosten	f 1168,14
Vrijwillige bijdragen leden		Zaalhuur	f 395,--
boek 500 jaar Cuneratoren	f 1912,60	Lezingen	f 600,--
Creditrente	f 8,47	Bijdrage boek 500 jaar Cuneratoren	f 2700,--
Uit collecte Anjerfonds	f 49,--	Kosten boek 500 jaar Cuneratoren	f 672,36
Verkoop prenten, beeldjes	f 318,40	Kamer van Koophandel	f 61,--
Netto opbrengst kraam Oranjedag	f 495,50	Software t.b.v. red.	
		Oud Rhenen	f 189,--
		Drukkerijkosten	
		periodiek Oud Rhenen	f 2643,80
		Huur kraam Oranjedag	f 45,--
	<hr/>		<hr/>
Saldo 31.12.1991	f 8108,97	Saldo 31.12.1992	f 8474,30
Bank/giro/kas	f 2805,43	Bank/giro/kas	f 2425,10
		Verkeerde afboeking (terug te ontvangen)	f 15,--
	<hr/>		<hr/>
	f 10914,40		f 10914,40

JAARVERSLAG 1992

Stichting Vrienden van het Streekmuseum "Het Rondeel".

Nog sterker dan bij de Historische Vereniging, mist men de stimulerende en ervaren voorzitter J.Combrink bij de Stichting Vrienden. Een aparte bestuursvergadering van de Stichting in februari 1992, heeft een nieuwe voorzitter opgeleverd: de heer dr H.P.Deijs. Daarnaast is de heer M.Synesael to bestuurslid benoemd.

Met name de heer Synesael heeft reeds actief werk geleverd in het kader van de sponsoring. Hij heeft nog vele ideeën in petto welke nog enige tijd van uitwerking vergen.

Naast incidentele giften zal nog een aparte actie ontwikkeld worden om meer jaarlijkse donateurs te werven: nu nog te weinig voor een vergroten van het kapitaal, gezien de onvermijdelijke vaste lasten.

H.E.Dekhuijzen, secretaris

FINANCIËEL JAARVERSLAG 1992

Inkomsten

Jaarlijkse bijdragen	f 90,--
Schenkeningen	f 412,83
Creditrente	f 11,32

	f 513,15
Postbanksaldo per 31.12.1991	f 4309,93
	f 4824,08

Uitgaven

Kamer van Koophandel	f 61,--
Administratiekosten	f 6,40

	f 67,40
Postbanksaldo per 31.12.1992	f 4756,68
	f 4824,08

Een foto behorend bij de artikelen over de oude Begraafplaats aan de Heerenstraat te Rhenen, uit Oud-Rhenen, 1992 No. 3. Deze kwam pas onlangs ter beschikking. Op de foto rechts de toegangspoort tot de begraafplaats, in het midden de Heerenstraat, met boven het vrouwtje het oude hotel-pension en café-restaurant Het Wapen van Rhenen, tegenover de Stationsweg. Links de voormalige woningen van de families Mus en dokter Stegeman. De foto is van circa 1911.

DE FAMILIE ROGHAIR VERTROK UIT RHENEN NAAR ALKMAAR
door Mr. J. Belonje

In zijn 'Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de Kerken der Provincie Utrecht' beschreef Mr. P.C. Bloys van Treslong Prins een door hem aangetroffen wandbord in de St. Cunerakerk te Rhenen, waarop o.m. voorkwam het wapen uit 1745 van de plaatselijke diaken A. Roghair te Rhenen, zijnde in zilver vijf rode ruiten, geplaatst 4 en 1 en een zwarte korenaar tussen de tweede en derde bovenste vijf rode ruiten.

Zoals dat vroeger meestentijds gebruikelijk was, dat men zijn geboorteplaats trouw bleef, is dit bij de familie Roghair niet steeds het geval geweest, want het blijkt, dat een Roghair zich naar het Hollandse stadje Alkmaar metterwoon begeven heeft. Ik ontdekte een aantal gegevens over deze familie, die hier gemakshalve chronologisch zullen volgen:

- Te Alkmaar heeft Gerrit Jacob Roghair zijn proef als goudsmid gedaan, de eed afgelegd en het gild voldaan met 50 gulden op 7 februari (Inv. gem.arch. Alkmaar, arch. fol. 97).

- Op 11 augustus 1797 maakte hij een mutueel testament te Alkmaar voor notaris Mr. I. Groen aldaar met Cornelia van Fokkenberg uit een plaatselijke goudsmiden-familie, tezamen gegoed 4000 gulden. Op de minuut is vermeld, dat de vrouw de eerst overledene was op 29 november 1821, maar niet wáár. De man zou toen naar Rhenen gegaan zijn.

- Te Alkmaar werd op 18 juli 1801 begraven Cornelis Julianus Roghair in het graf Zuiderkruis (Z.-transept) n° 10 in de Grote- of St. Laurenskerk, kosten 6 gulden.

- Aldaar werd benoemd tot 'broeder Diaken' der Hervormde Gemeente in de jaren 1803, 1804, 1805, 1806 en 1807 G.J. Roghair voornoemd.

- Eveneens bijgezet in het gelijknamige graf 14 januari 1805, kosten 6 gulden, Margaretha Sandrina Roghair en 24 mei een tweede Cornelis Julianus Roghair, kosten 19 gulden en 2 stuivers.

- De goudsmid Gerrit Roghair passeerde een acte voor notaris G. de Heer te Alkmaar d.d. 6 oktober 1812 (Inv. Not. arch. Alkmaar, dl 958).

- Gerrit Roghair was een zeer bekwaam kunstenaar in zijn vak, zoals blijkt uit de te Alkmaar bewaard gebleven zilveren bode-bussen, door hem vervaardigd in 1802 voor de polder de Schermer en in 1805 voor de Zijpe en Hazepolder. Deze objecten zijn beide voorzien van 's mans merk, zijnde een rogge-aar binnen een ruit en daarbij de initialen G.J.R.

Moge het hier vermelde leiden tot vermeerdering onzer kennis van de Roghair's te Rhenen.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Twaalfde jaargang

Mei 1993

No. 2

OPGRAVINGEN IN DE BINNENSTAD VAN RHENEN

Dr. A.J. de Jong

In de afgelopen anderhalf jaar hebben er een drietal interessante opgravingen plaatsgevonden in de binnenstad van Rhenen. Het betreft hier achtereenvolgens de vondst van restanten van een laatmiddeleeuwse kelder op de hoek van de Torenstraat, een water reservoir aan de Fred. van de Paltzhof en de restanten van de "Generaalsput" in de Herenstraat.

Laatmiddeleeuwse kelder

Bij het uitgraven van een bouwput voor een nieuwe bank op de hoek van de Torenstraat te Rhenen kwam men resten van oude bebouwing tegen, waarvan de Historische Vereniging op de hoogte werd gebracht.

Gedacht werd in eerste instantie dat het hier ging om de middeleeuwse onderaardse gang onder de Torenstraat, die de Agnieten aan hadden laten leggen om vanuit hun klooster ongezien hun tuin en boerderij te kunnen bereiken¹.

Ons bestuurslid mevrouw de Koning wist te bewerkstelligen bij de Gemeente Rhenen en de aannemer, dat we een korte opgraving mochten doen.

Het gerucht ging dat men bij het uitgraven van de bouwput inderdaad de gang was tegengekomen; echter men had direkt weer in de bouwput licht zand aangebracht, zodat moeilijk te bepalen was waar men de gang was tegen gekomen.

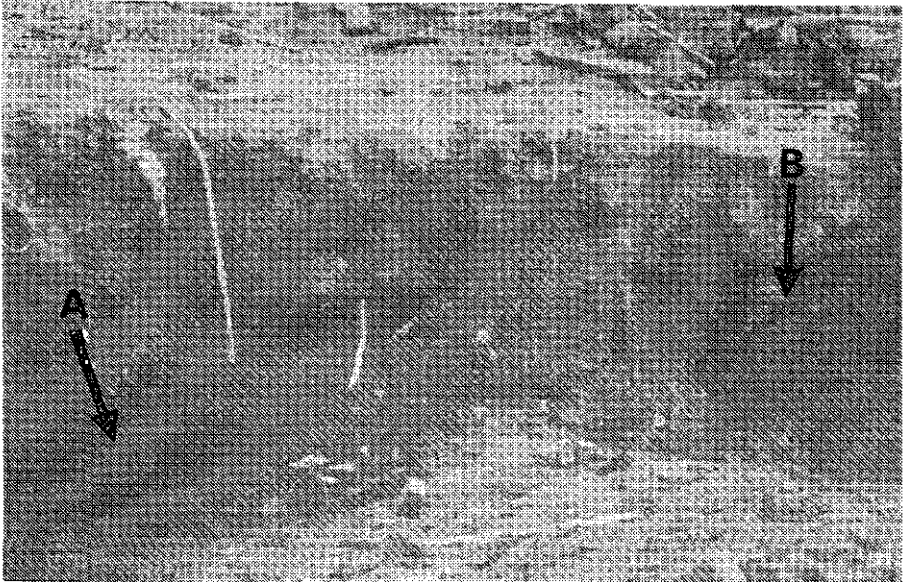
Bestuurslid de Jong kon nog net foto's maken, voordat het geheel weer op straatniveau werd gladgestreken. Op deze foto's was later te zien dat er zich op twee plekken resten van oude bebouwing bevonden.

Besloten werd om eerst te gaan zoeken op de meest noordelijke plek, omdat deze nog het meeste leek op de bovenkant van een gang.

Dit gebeurde op 3 maart 1992 onder zeer slechte weersomstandigheden door een team dat bestond uit: Dik van Meerwijk, mevrouw Gieszen, Pieter Gieszen, Ad de Jong en Sean de Jong.

Er moest eerst de nodige hoeveelheid grond worden weggegraven.

Ongeveer 1,5 meter onder het trottoirniveau kwam echter niet de gezochte gang tevoorschijn, maar de bovenkant van een "afgekapte" laatmiddeleeuwse kelder. Vermoed wordt dat het hier gaat om één van de kelders die hoorden bij het middeleeuwse Agnieten klooster.²

Boven: A - Nog net zichtbaar de bovenkant van de laatmiddeleeuwse kelder op de hoek van de Torenstraat.

B - Vermoedelijk de ingang van de onderaardse gang.

Beneden: De verder uitgegraven kelder A.

In deze kelder kwam vermoedelijk vroeger de onderaardse gang uit. De vraag was: **Wáár** precies?

Enkele passanten vertelden dat ze de gang ooit blootgelegd hadden gezien en dat deze noordelijker lag. Er werd dus eerst in noordelijke richting verder gegraven; hierbij liepen we echter vast in de nodige leidingen en bekabeling en konden we niet verder.

Daarom werd eerst de bovenkant van de kelder verder uitgegraven. De stenen van de kelder muur en overkapping waren evenwijdig aan de Torenstraat gemetseld. De steenmaat was 25x11,5x5,5 cm. In de kromming van de kap van de kelder bevond zich een dichtgemetseld luikgat. Het betrof hier waarschijnlijk een zogenaamd "straatluik", waardoor men vanaf de straat zaken in de kelder kon brengen. Veel oude kelders in Rhenen hadden zo'n straatluik met veelal een houten opbouw. De maat van de stenen, waarmee het luikgat was dichtgemetseld was 27x14x6,5 cm, een veel grotere steen dus. Dit soort stenen komen we vaak tegen in Rhenen; ze dateren vaak uit de 14e eeuw. Vermoedelijk waren ze hergebruikt. De breedte van het luikgat was 70 cm. De stenen van het luikgat waren niet aangesmeerd; dit was wèl het geval met de rest van de kelder.

Om de aansluiting van de gang op deze kelder te vinden moesten er eerst wat verdere studies gedaan worden. Zo werd door mevrouw Delfin contact opgenomen met de heer van Tent van het R.O.B. die midden 80-er jaren de onderaardse gang in kaart had gebracht en gefotografeerd toen deze tevoorschijn was gekomen bij het aanbrengen van een riolering in de Torenstraat.³

Nu bleek dat de gang inderdaad wat zuidelijker zat (we zaten er slechts 1m vandaan!).

De gang liep circa 1m oost-west ten zuiden van de verspringing in de huismuur aan de oostzijde van de Torenstraat, ofwel 11,2m ten zuiden van een put in het plaveisel op de grens van de Fred. van de Paltzhof en de Torenstraat.

Intussentusschen was men tevens in de Torenstraat begonnen met het aanleggen van bekabeling voor een TV-kabelnet, waarbij men een meterkast precies op de bovenkant van de gang had gezet. De gang was nu zowel doorsneden door deze bekabeling, de riolering en de bouwput. Er kon dus niet veel meer over zijn van de gang en de mogelijke ingang in de kelder. Inderdaad bleek dat toen men later de bouwput voor het bankgebouw weer opengegraven had, de laatste resten steen van gang en kelder eveneens verdwenen waren.

De Historische Vereniging had in het verleden reeds gewaarschuwd dat we voorzichtig moesten zijn bij graafwerkzaamheden in het gebied bij de Torenstraat en de Westpoort.⁴

Hier bevonden zich immers in de middeleeuwen het Agnietenconvent en de Commanderie van de Duitse Orde.

Zowel de Gemeente Rhenen als het R.O.B. in de provincie Utrecht hadden hier alert op moeten zijn. Zonder de verdere graafwerkzaamheden al te veel te stagneren hadden we veel meer over een belangrijk stukje geschiedenis van Rhenen kunnen weten. Jammer, een gemiste (de zoveelste) kans dus! Beter ging het gelukkig bij de volgende opgraving:

Een ondergronds waterreservoir

Op 15 februari 1993 werden door Gemeentewerken Rhenen op het Fred. van de Paltzhof vlak bij de hoek van de Koningstraat graafwerkzaamheden uitgevoerd ten einde daar staande platanenbomen uit te graven en naar elders over te planten.

Hierbij stuitte men op de bovenkant van wat in eerste instantie op een oude put leek.

Er werd contact opgenomen met de Historische Vereniging ten einde na te gaan of er verdere actie nodig was.

Ook de Rhenense amateur archeoloog J. Mom en de heer Synesael van het Streekmuseum Het Rondeel werden gewaarschuwd en er werden direkt foto's gemaakt.

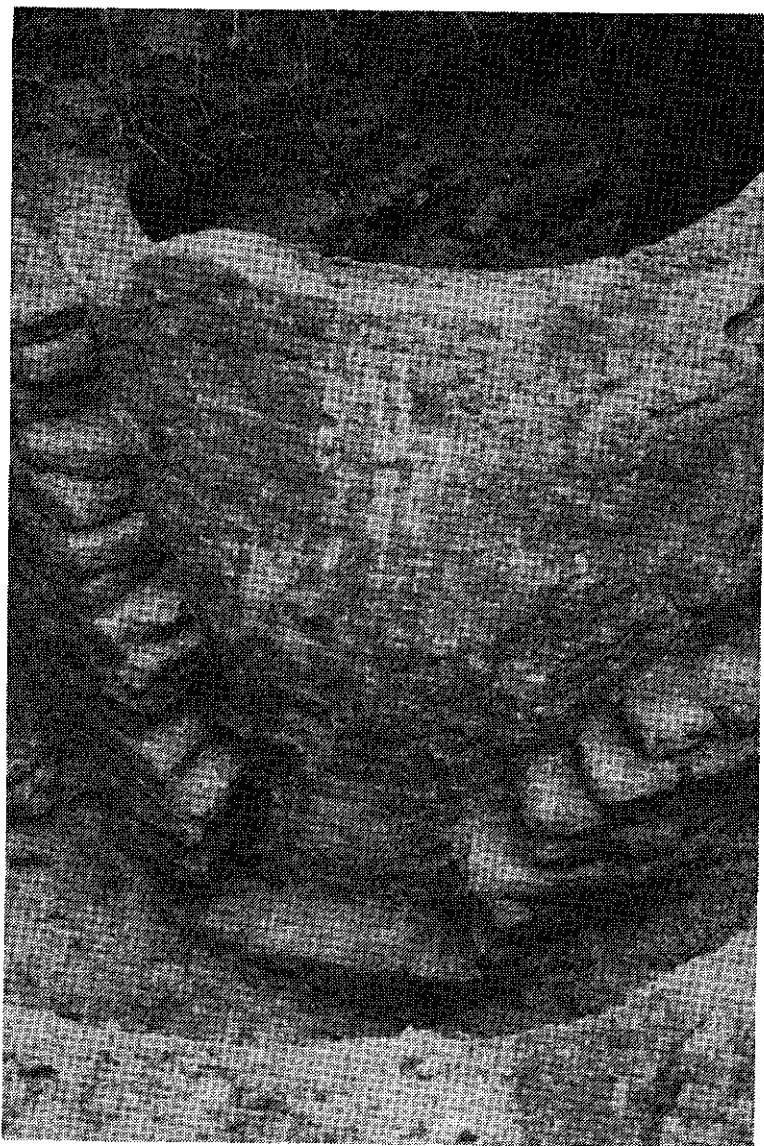
Eerste observaties gaven aan dat het hier niet om een gewone put ging. Reden was, dat de put aan de binnenkant bekleed was met strak tegen elkaar aansluitende plavuizen. Er werd dus al gauw gedacht aan een speciaal reservoir, bijvoorbeeld een leerlooierskuip.

Voor een gewone beerput was de konstruktie te duur.

Gezien de ligging moest dit reservoir zich bevonden hebben in het achterhuis of tuin van één van de toen aan de zuidkant gelegen panden aan de Heerenstraat (nu Fred. van de Paltzhof); op de kadastrale kaart van 1820 zijn deze panden genummerd No. 159 en 160.

Onze voorzitter de heer Deys deed een eerste poging om in het Gemeente archief na te gaan wat voor bedrijf of winkel zich in deze panden heeft bevonden.

Eigenaren circa 1820 waren respectievelijk apotheker J.F. Dietz te

*De buitenkant van het ondergrondse waterreservoir,
bekleed met klootermoppen en leem.*

Amsterdam en de Rhenense stadsmolenaar Stephanus Meijer. Kadastraal No. 160 in die tijd was een L-vormig pand, dat vermoedelijk einde 17e eeuw bewoond werd door de adellijke familie Van Gelder.⁵ Deze familie heeft mogelijk deze put laten aanleggen.

Al met al ontstond er al voldoende animo om verder archeologisch onderzoek te doen. De Gemeente Rhenen werd benaderd en wilde graag hieraan meewerken. Men zorgde voor afzetting van het terrein rond de put en op 20 februari kon met het uitgraven begonnen worden.

De put bleek een binnendiameter te hebben van circa 130x140 cm (ovaal dus) en was gemetseld van stenen van formaat 27x11x5 cm. De dikte van de putwand, inclusief plavuiz, was circa 15 cm.

De grijze plavuizen, waarmee de putwand was bekleed, waren van formaat 22,5x22,5x2,5 cm.

In de hoeken van de plavuizen bevonden zich gaatjes; dit schijnt een normaal verschijnsel te zijn.

De plavuizen werden later door de waarnemend provinciaal archeoloog Saskia van Dockum gedateerd op circa einde 17^e eeuw.

De put was aan de buitenkant glad afgesmeerd met kalkcement en merkwaardigerwijs omkleed met los met leem op elkaar gestapelde laatmiddeleeuwse stenen van formaat 29x14x6,5 cm.

De stenen van de buitenbekleding droegen brandsporen en waren mogelijk afkomstig van vroegere middeleeuwse bebouwing.

De put werd eerst aan de buitenkant gedeeltelijk tot circa 1,30 m uitgegraven; circa 2m onder het straatniveau.

De gekromde bovenkant van het reservoir bevond zich circa 40 cm onder het straatniveau ter plaatse.

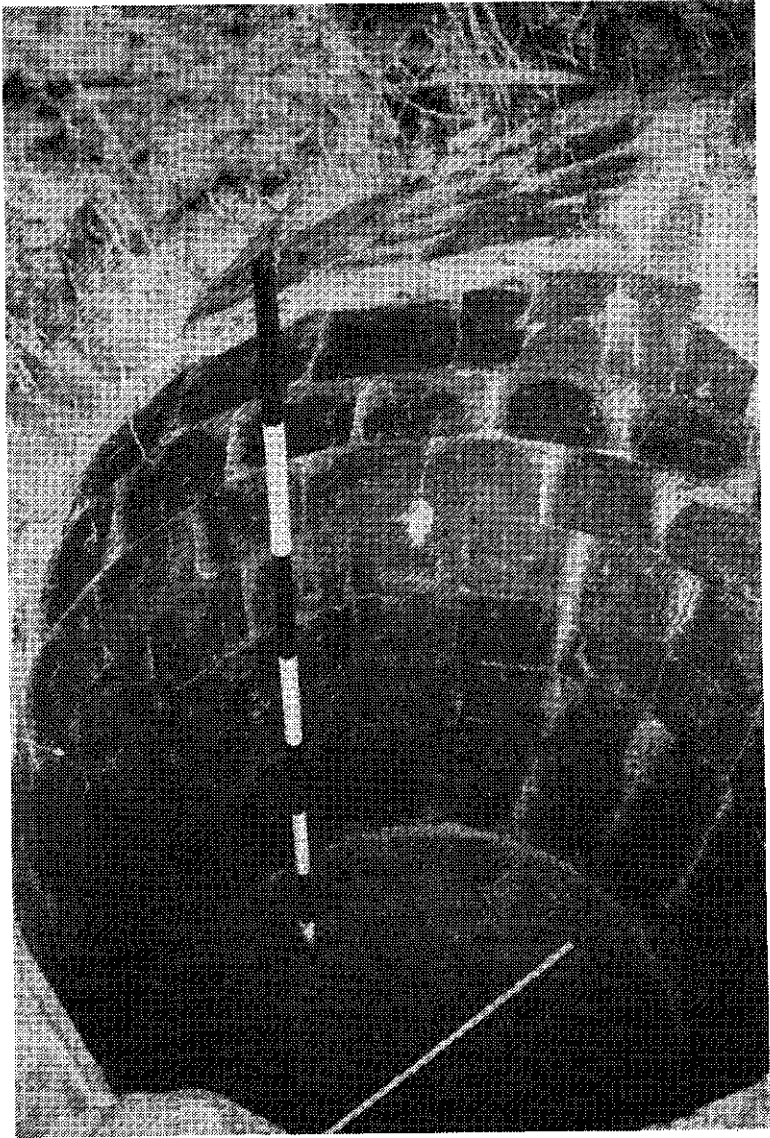
De overkapping van het reservoir was niet bekleed met plavuizen; de bovenkant zat circa 35-40 cm boven de plavuizen.

Het inwendige van de put werd aanvankelijk voor circa 75 cm uitgegraven en bleek volgestort te zijn met aarde en puin, waarin zich diverse soorten scherven bevonden, variërend van laat-middeleeuws tot 20^e eeuw en hadden geen relatie met de ouderdom van de put. Waarschijnlijk was het reservoir na de bombardementen in 1940 volgestort met puin en aarde uit de naaste omgeving.

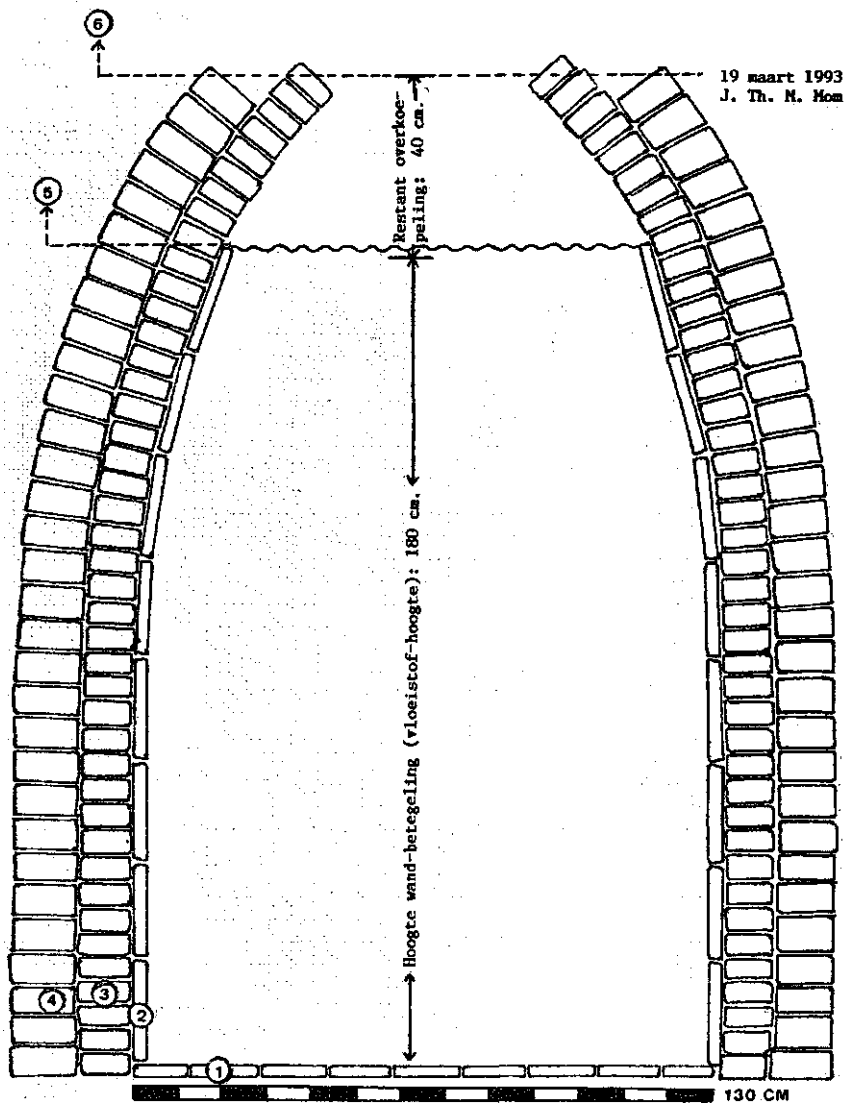
Enige scherven van een bruine aardewerkkruik met bloem- en bladversiering, gevonden in het ondergrondse waterreservoir. Dit aardewerk is van omstreeks 1600 en wordt ook wel "Raeren" steengoed genoemd naar de eerste vindplaats van soortgelijke kannen.

Dit soort kannen was geschikt voor het schenken van wijn of bier. De inhoud van deze kannen kon variëren van circa 1 - 2,5 liter.

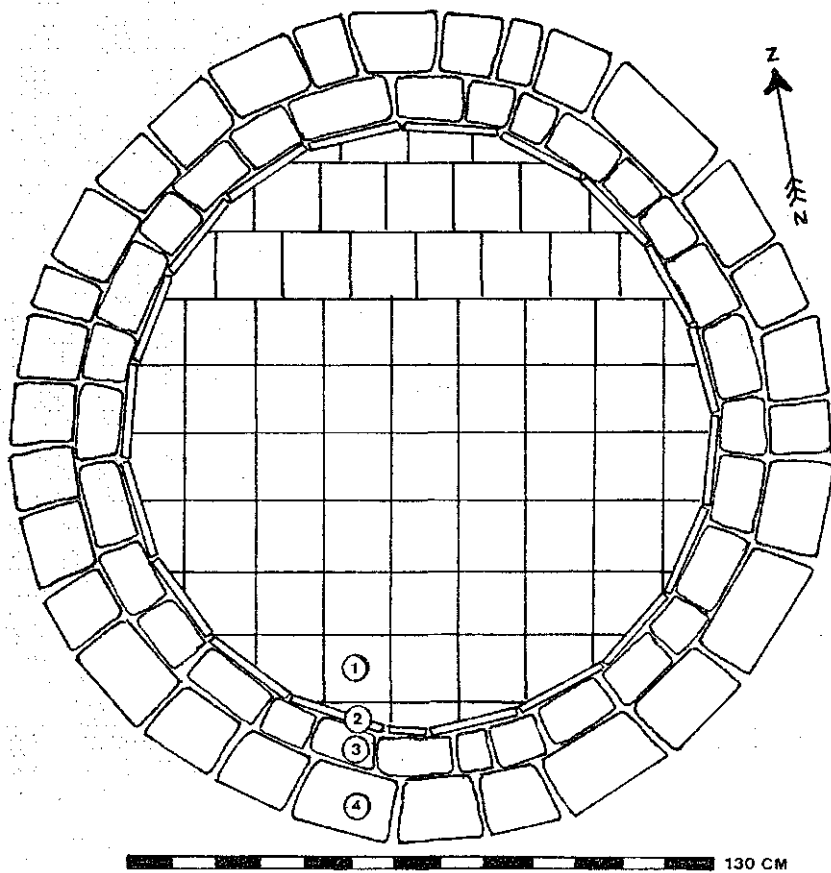
*Een blik in het inwendige van het 17e eeuwse
waterreservoir.*

(Hemel) **WATERPUT** - Heerenstraat, RHENEN: 39E 167.300-441.060.
 Constructie-tekening

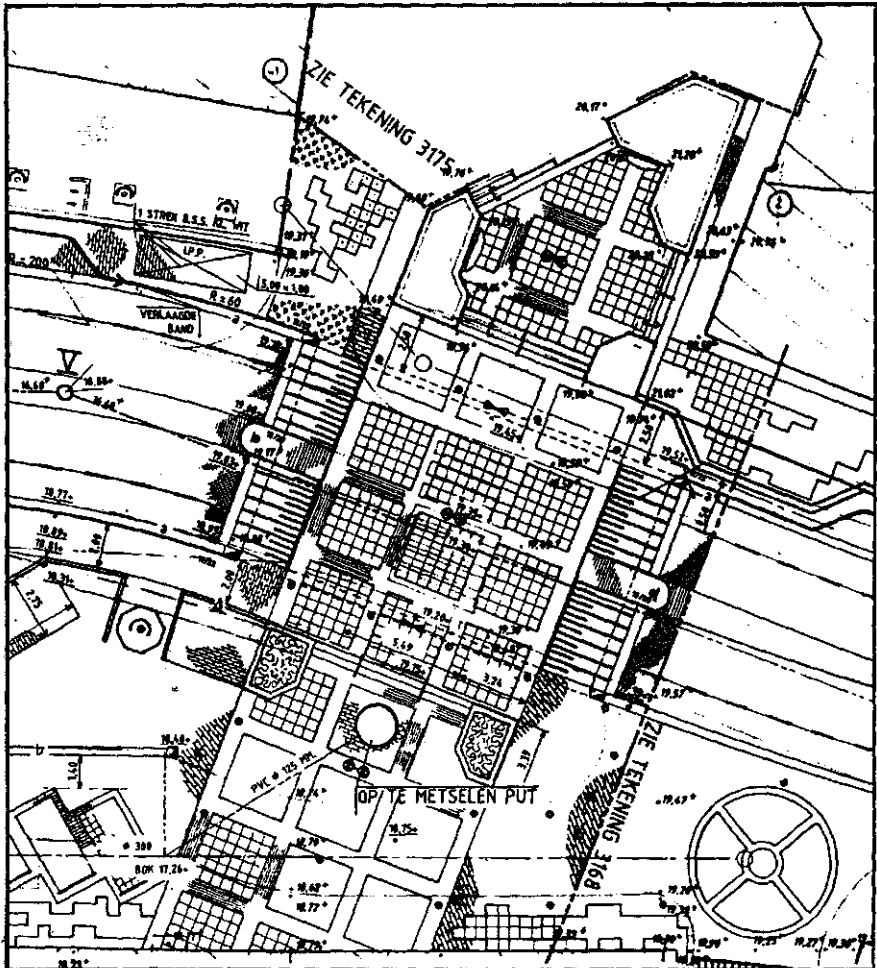
- 1 - Bodem waterput belegd met plavuizen. 4. Ommanteling van oudere kloostermoppen.
 2 - Binnenwand put bekleed met wandtegels. 5. Niveau wandbetegeling en vloeistof-niveau.
 3 - De eigenlijke put van baksteen. 6. Overkoepeling: 40 cm. onder straat-niveau.
 (Het restant van de overkoepeling was te klein om de juiste kromming te kunnen bepalen.
 Ingetekend om aan te geven dat de ommanteling doorliep tot en met de overkoepeling).

(Hemel) WATERPUT - Heerenstraat, RHENEN: 39E 167.300-441.060.
 Bovenaanzicht: horizontale doorsnede onderste laag: waterput.
 Bodembekleding - wandbekleding - putconstructie.

- 1 - Putbodem: plavuis, oranje/rood, ongeglazuurd: 14,7 x 14,7 x ? cm.
- 2 - Wandbekleding: plavuis, grijs, ongeglazuurd: 2,5 x 22,5 x 22,5 cm.
 (Symmetrisch vanuit elke hoek een gaatje, 3,5 cm vanuit de zij-
 kant: 11 mm diep, diameter 4 mm, taps naar binnen toelopend).
- 3 - Put(wand): halfsteens, gemetseld met stenen van max. een half- tot
 driekwart lengte, formaat: 5 x 11 x 24 cm.
- 4 - Ommanteling: van kloosterwop (hergebruik: 14e-eeuws) in leem gelegd:
 formaat: 6,5 x 14 x 29 cm.

19 maart 1993
 J. Th. M. Mom

WEGEN EN PADEN

Reconstructie v/h centrum

op te metselen 17^e eeuwse put

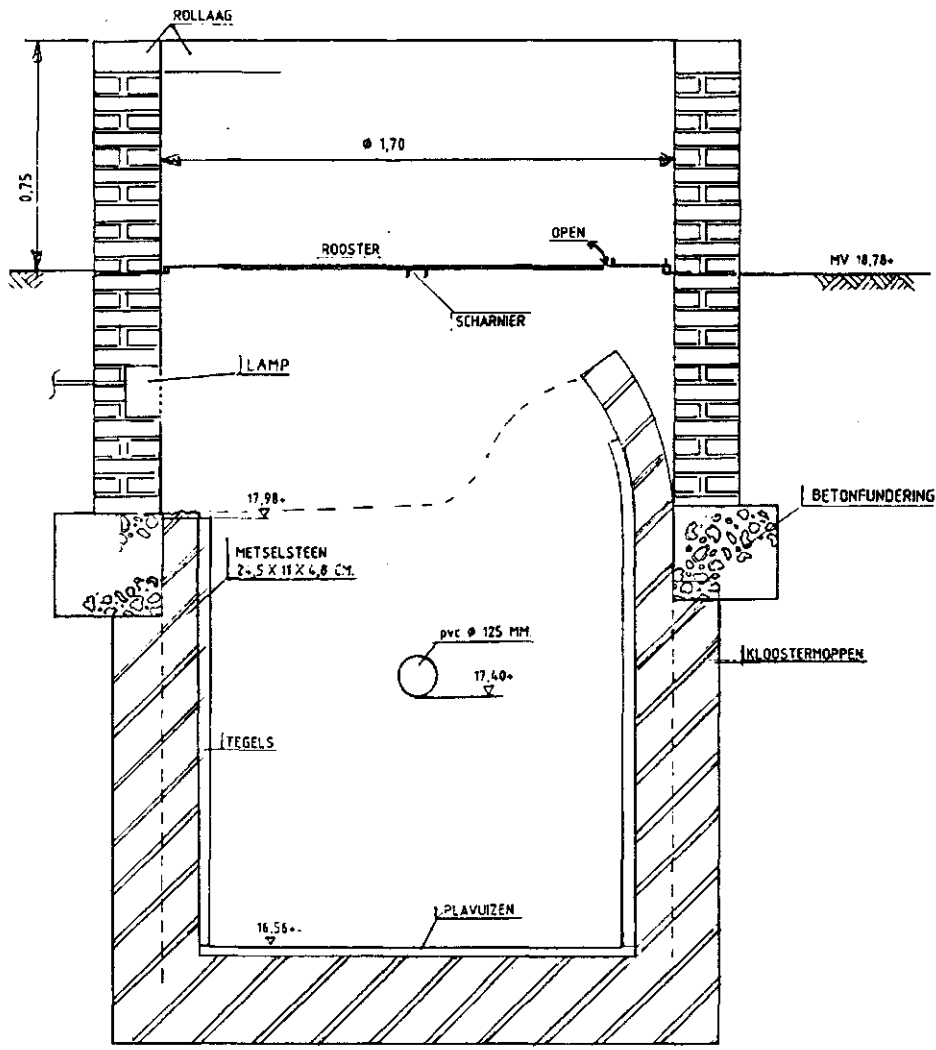
bestek no. 92 - 11W

blad

dienst
gemeentewerken
rhenen

schaal:	SIT. 1:200	datum	gewijzigd
	DSM 1:20		
gel.:	TG	5-3-1993	7-4-1993
gez.:			lek.no.
formaat	A3		

DOORSNEDE PUT

In de daaropvolgende week werd het reservoir door J. Mom en bestuurslid De Jong en zonen gelegd, en kwam de bodem tevoorschijn. Deze lag ongeveer 2m onder de bovenkant van de wandplavuizen en was vlak en bedekt met kleinere rode plavuizen, formaat 15x15 cm⁶.

Bij de bouw van de put heeft men eerst een gat gegraven, vervolgens na aanleg van een vloertje, hierop de put gebouwd.

Dit kon worden gekonkludeerd, omdat de buitenkant van het reservoir met kalkcement was afgestroken; men kon er dus van de buitenkant bij. Daarna werd de buitenkant van het reservoir bekleed met oudere grotere stenen en leem. Waarschijnlijk was dit om het geheel meer stevigheid te geven. De put werd schoongemaakt en gefotografeerd.

Alles wijst erop dat we hier te maken hebben met een reservoir dat grondig vloeistofdicht gemaakt was.

Waarschijnlijk werd het reservoir gebruikt voor opslag van hemelwater. Even is nog gedacht aan een "ijskelder", vanwege de dubbele wand, of aan een "drankvat", een opslagvat van een jeneverstokerij. Deze opties konden later echter worden uitgesloten.

Inmiddels heeft de Gemeente Rhenen besloten de put in te bouwen in de lopende verfraaiing van de binnenstad.⁷

De "Generaalsput"

In verband met het feit dat er nogal wat graafwerkzaamheden plaats bleven vinden in de binnenstad van Rhenen, werd een en ander nauwgezet gevolgd door amateur archeoloog J. Mom. Op 12 maart 1993 was het alweer raak. Bij herstelwerkzaamheden aan de riolering in de Herenstraat ter hoogte van de Munstraat stuitte men weer op een putkonstructie.

De aannemer gaf de heren Mom en Deys enkele uren de tijd om wat foto's te maken en de plaats van de put te bepalen.

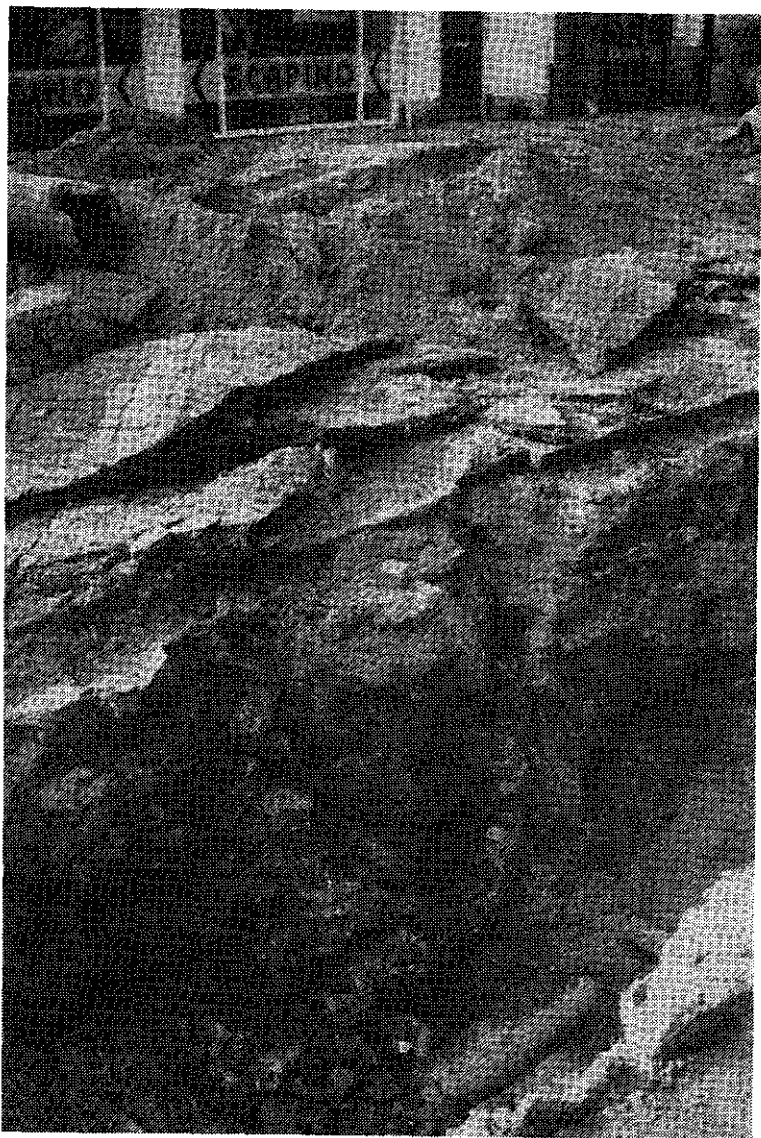
Verder archeologisch onderzoek was in deze korte tijd niet mogelijk.

Het bleek hier te gaan om de zogenaamde "Generaalsput", welke begin vorige eeuw nog bestond.

Deze put werd zo genoemd omdat de put in de 18^e eeuw pal voor het huis van "generaal" Hendrik Smissaert was gelegen. Deze bewoonde een pand op de zuidoost hoek van de Herenstraat en de Muntstraat.

Smissaert overleed 1 februari 1787.⁸

Van Iterson⁹ meent dat dit een zeer oude put is, die mogelijk aangelegd werd in de tijd dat Rhenen nog geen ommuurde stad was.

De blootgelegde "Generaalsput" in de Herenstraat.

Hij kwam tot deze konklusie omdat de put midden in een belangrijke verkeersweg lag, een wat vreemde plaats dus om een put aan te leggen. Daarom neemt hij aan dat de verkeersweg door Rhenen (de huidige Herenstraat) later aangelegd is.

De put heeft volgens hem waarschijnlijk midden in de oude curtis Hreni gelegen en in later tijd nog steeds gebruikt; hoewel men er dan later wel een nieuwe opbouw op heeft gemaakt.

Zo schijnt er ook een boogvormig ijzeren hekwerk op te hebben gezeten, dat later is gebruikt als toegangspoort voor het oude kerkhof bij de Rijksstraatweg aan de oostkant van Rhenen.

Van Itersøn voert geen verder bewijs aan voor zijn theorie, zodat hier een vraagteken bij geplaatst kan worden.

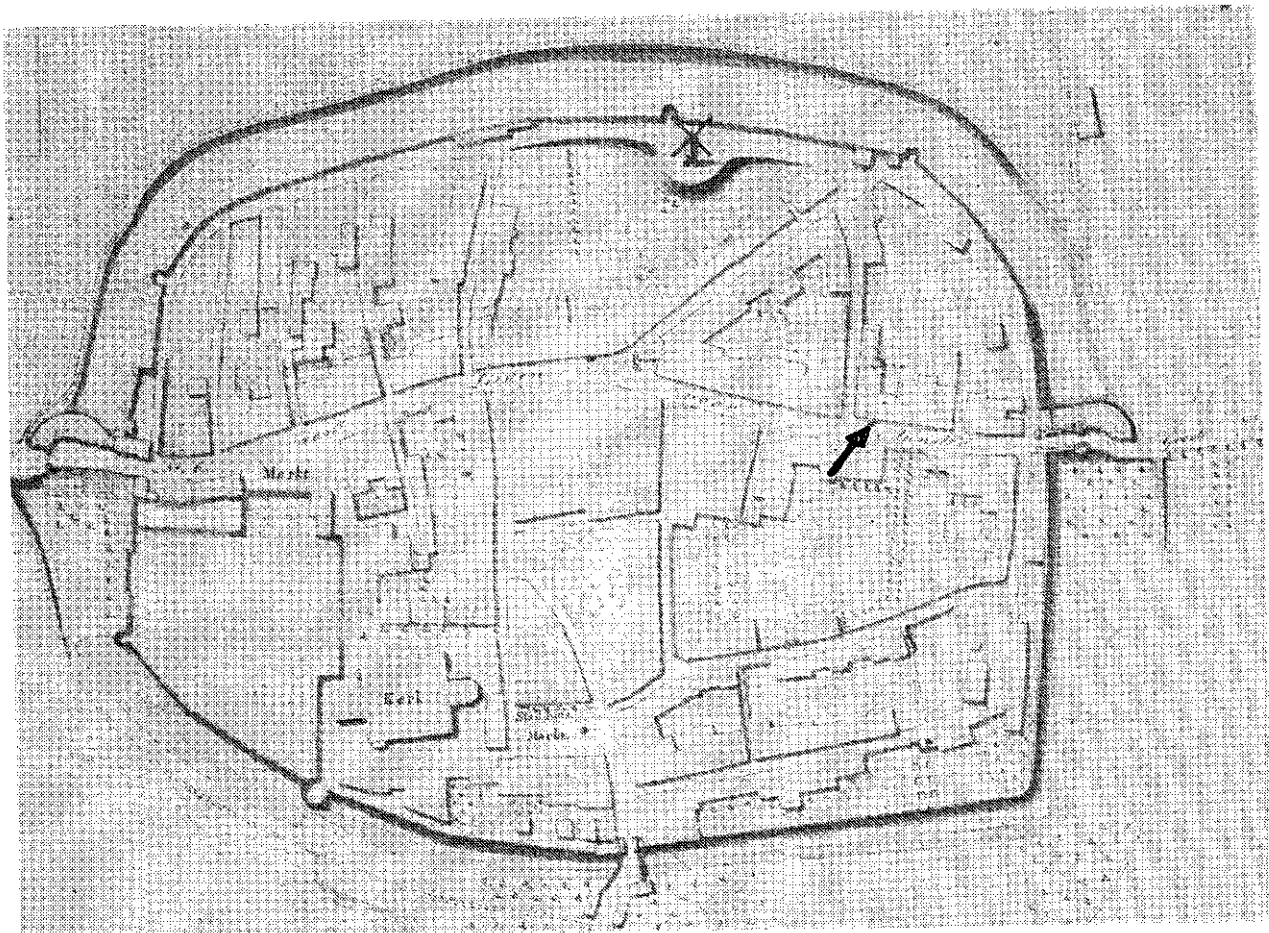
Haakman schrijft circa 1847 het volgende over over deze put¹⁰:

"Voorheen werd er nog een groote gemetselde put, eenige voeten boven de grond, de "generaalsput" geheeten, vlak voor een der deftigste huizen op de Bovenstraat gevonden, die, onbruikbaar geworden zijnde, de buurt en vooral dat huis geenszins sierde.

Bij de plaatsgehad hebbende verandering der poorten, heeft men ook deze put doen verdwijnen, en het groote ijzeren hekwerk of de boog, waaraan de katrol, over welke de ketting voor den emmer liep, vastgeklonken was en die hoog boven het metselwerk uitstak, tot eene poort aan den ingang van het tegenwoordige kerkhof buiten de stad laten vermaken. - Het is voorwaar geen geringe zegen, bijzonder voor de behoeftige klasse, dat men te Rhenen, in onderscheiding van zoo vele andere steden des vaderlands, ten allen tijde, zoowel des zomers bij langdurige droogte, als des winters bij felle vorst, zich op alle uren van den dag zonder eenige betaling, van versch water kan voorzien, hoewel het verkrijgen daarvan voor vele huisgezinnen met eenigen moeite en tijdsverlies gepaard gaat, omdat men het gewoonlijk in tonnen, die door twee personen tusschen stokken gedragen worden, moet laten afhalen.

Slechts vier inwoners zijn van dien last bevrijd, doordat zij een dergelijke put in den tuin achter hunne woningen bezitten."

Zoals men in een vorig nummer van Oud Rhenen heeft kunnen lezen, is het kerkhof aan de Herenstraat in 1828 aangelegd; de stadspoorten van Rhenen werden in 1840 door ijzeren "barrières" vervangen. Deze feiten, gecombineerd met de opmerkingen van Haakman, doet dus vermoeden, dat de Generaalsput waarschijnlijk tussen 1828 en 1840 is afgebroken.

Kaart van de binnenstad van Rhenen, circa 1820 (Coll. H.P. Deys); de pijl geeft aan waar zich de "Generaalsput bevond.

Het hart van de put bevindt zich circa 5,5 meter van de hoek van het pand op de zuidoosthoek van de munstraat en op circa 6,25 afstand van de gevel van dit pand. De afstand van de hoek van van de Munstraat blijkt wat korter dan die welke men aantreft op een kaart uit 1820. Als deze kaart zou kloppen zou men de put enkele meters naar het oosten hebben moeten aantreffen.¹¹

We weten nu in ieder geval waar de "Generaalsput" zich bevindt, in geval men in de toekomst nog eens verder archeologisch onderzoek wil doen om de ouderdom te bepalen.

Bronnen

1. A.J. de Jong, Achtergrond en ontstaan van het Agnietenconvent te Rhenen, Oud Rhenen, Jaargang 7 (1988), p. 34/42.
2. A.J. de Jong, Het Agnietenconvent te Rhenen, Oud Rhenen, Jaargang 10 (1991), p. 2 e.v.
3. 500 Jaar Cuneratoren te Rhenen (Rhenen 1992), p. 57 e.v.
4. A.J. de Jong, Er wordt weer een stukje oud Rhenen gesloopt!, Oud Rhenen, Jaargang 8 (1989), p. 19/21.
5. C.L. van Otterlo en Ph. J. van Daal, Historische Reeks Rhenen, deel 2 (1990), p.4.
6. J. Th. M. Mom, Verslag aan het R.O.B. m.b.t. het hemelwaterreservoir, d.d. 19 maart 1993; aanwezig in Streekmuseum "Het Rondeel" te Rhenen.
7. Zie tekening Dienst Gemeentewerken Rhenen m.b.t. Reconstructie van het Centrum van Rhenen, d.d. 7-4-1993.
8. Ph. J. van Daal, Graven in de Cunerakerk, Oud Rhenen, Jaargang 8 (1989), p. 16 e.v.
9. W. van Iterson, De Stad Rhenen (Assen 1960), p. 108.
10. G.C. Haakman, Rhenen en Omstreken (1847), herdruk Repro-Holland, Alphen aan de Rijn 1975/1978.
11. H.P. Deys, De Gelderse Vallei - Geschiedenis in oude kaarten (Utrecht 1988), p. 237.

HET V.V.V.-GEBOUW TE RHENEN

In het voorjaar en de vroege zomer van 1993 wordt door de Dienst Gemeentewerken van de gemeente Rhenen een grote renovatie van de Fred. v.d. Paltshof ondernomen. De dienst staat onder leiding van Ing. G.L. Jansen, de Hoofdafdeling Bouwkunde onder Ing. H. van Dalen en de Hoofdafdeling Weg- en waterbouwkunde wordt geleid door W. van der Steen.

Een van de belangrijke veranderingen bij deze renovatie van de binnenstad is de verplaatsing en het vernieuwen van het oude, uit 1947 stammende V.V.V.-gebouwtje geweest. Hoe simpel dit gebouwtje ook is, het heeft nogal wat voeten in aarde gehad, voor het er kwam te staan. In dit artikel wordt de voorgeschiedenis in het kort weergegeven.

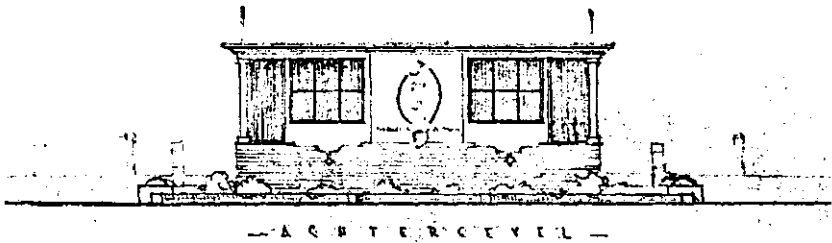
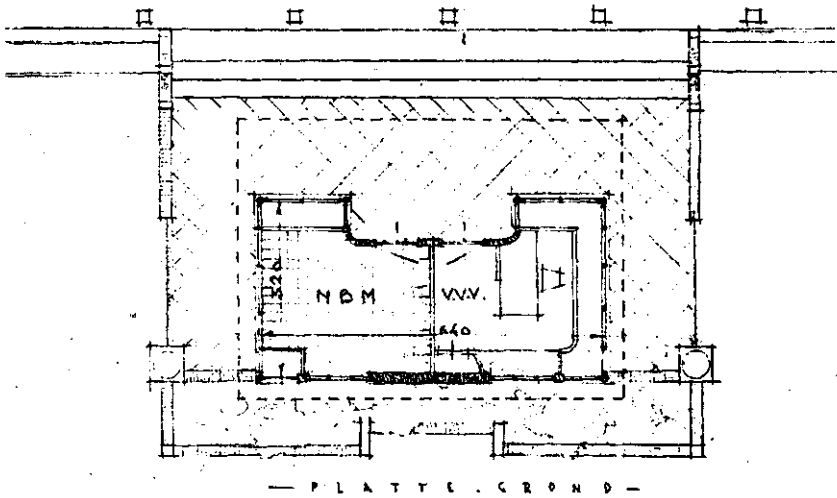
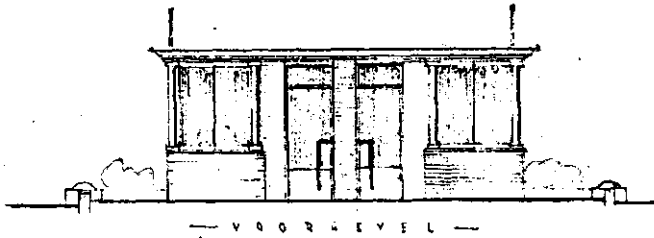
In de loop van 1946 waren er plannen ontwikkeld (welke reeds teruggingen naar 1943) om te komen tot de bouw van een wachtklokaal voor de N.B.M., de Nederlandse Buurtspoorweg Maatschappij. Deze transportonderneming onderhield reeds voor de oorlog onder meer een tram- en busdienst Utrecht-Arnhem, welke door Rhenen liep. Na de oorlog werden de busdiensten hervat en de N.B.M. wenste een bushalte op de F. v.d. Paltshof te plaatsen, waarvoor het wachtklokaal bestemd zou zijn.

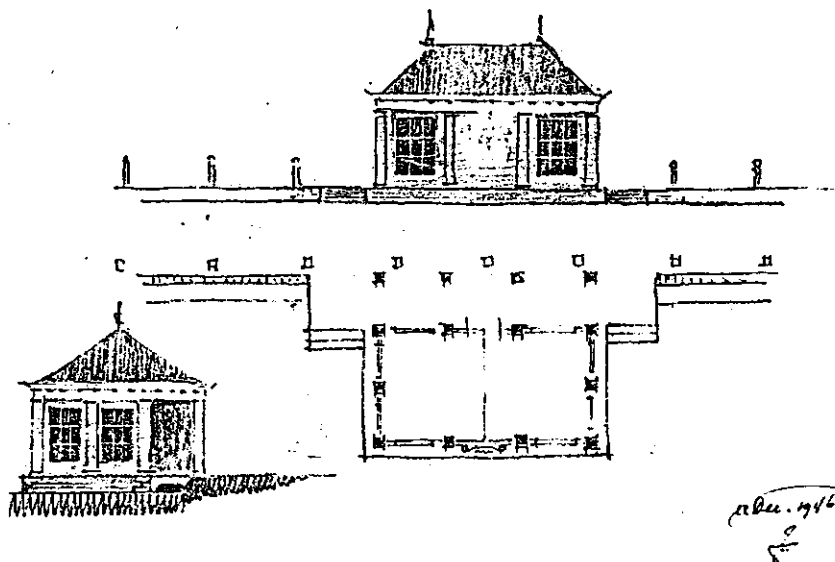
Een gedeelte van het wachtklokaal zou worden afgestaan aan de plaatselijke V.V.V. De V.V.V. beschikte zelf over onvoldoende middelen om zo'n gebouw te financieren en het moet gezien worden als een service en een 'vriendelijk' gebaar van de N.B.M., dat deze de combinatie voorstelde. Misschien werd daarmee ook de haalbaarheid van de plannen wellicht beter geacht, wie weet?

De N.B.M. had door Hoofdingenieur architect van de Nederlandse Spoorwegen, S. van Ravensteijn enkele tekeningen laten maken. De bedoeling was, dat er eenabri zou komen aan de noordzijde van de Paltshof bij de Servetstraat, tegen de z.g. 'klaagmuur', waarlangs aan de binnenzijde lindebomen stonden. Aan de zuidzijde van de rijbaan zou het gecombineerde N.B.M./V.V.V.-huisje moeten worden gebouwd.

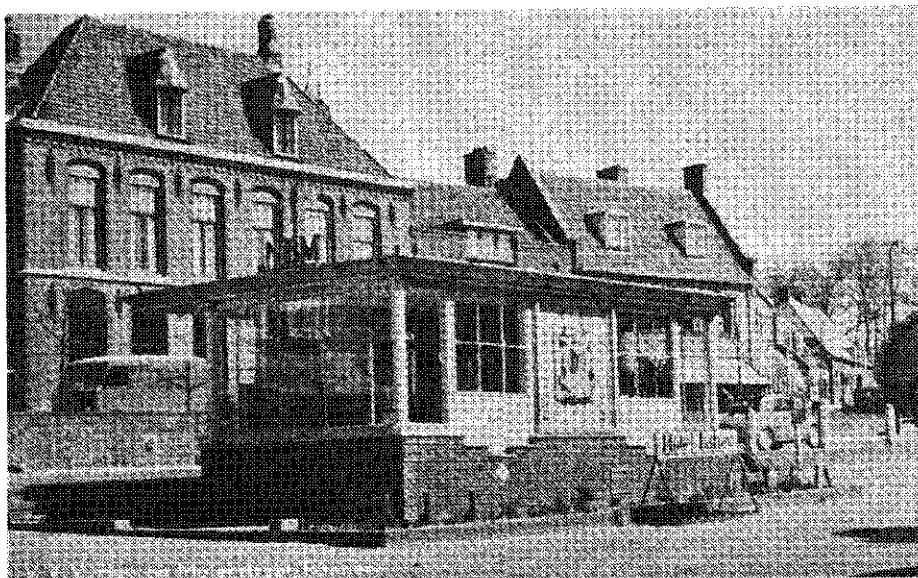
Aanvankelijk waren er enkele stedenbouwkundige bezwaren tegen de situering van het gebouwtje aan de zuidzijde. De schoonheidscommissie had de plannen afgekeurd, omdat het ontwerp naar hun inzicht niet in harmonie met de omgeving was opgezet. Bovendien waren er bezwaren van architect J.B. v.d. Haar, supervisor van het Plaatselijk Bouwbureau Rhenen, van Ir. C. Pouderoyen, die in de oorlog de gehele binnenstad had gereconstrueerd, en van Ir. P. Verhagen, algemeen stedenbouwkundig adviseur van het 'College van Algemeene Commissarissen voor den

Het gecombineerde NBM/VVV-kantoortje
bouwaanvraag 1947

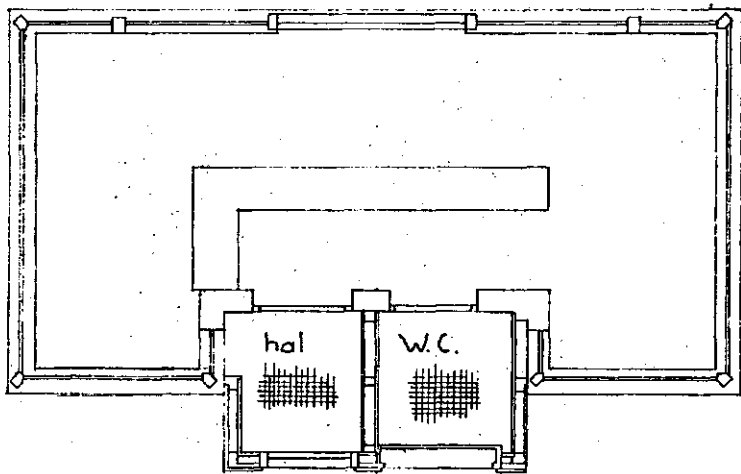

Ontwerpschets van het gecombineerde N.B.M./V.V.V.-gebouwtje
door Ir. Van Ravenstein, december 1946

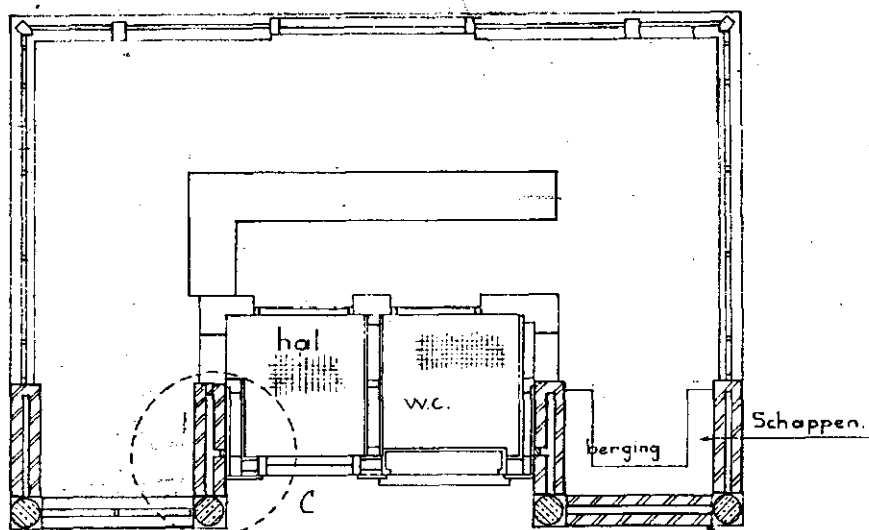

Het N.B.M./V.V.V.-gebouwtje vlak na de opening, foto begin 1948.

Het VV-kantoortje te Rhenen
Plattegronden van 1968 en 1973

Bestaande Plattegrond (sinds 1968)

Nieuwe Plattegrond (vanaf 1973)

Wederopbouw' in Den Haag. Het wachthuisje mocht namelijk niet op hetzelfde niveau liggen als dat van de rijbaan. Onder meer zouden de bussen richting Arnhem het verlaagde deel van de Paltshof moeten nemen, dus op het gebied waar tegenwoordig donderdags de markt wordt gehouden. Hiertegen bestonden grote bezwaren. Vooral de waarnemend burgemeester Luiting Maten, sinds maart 1947 burgemeester Bosch van Rosenthal en ook wethouder E.P. van Dijk hebben zich toen zeer sterk ingezet om de plannen zo snel mogelijk doorgang te doen vinden.

Na een nogal uitgebreide correspondentie werd op 31 maart 1947 op het Rhenense gemeentehuis een bespreking gehouden door de burgemeester, Baron van Hardenbroek van Amerstol als secretaris van Ir. Verhagen, Van de Haar, P.H.M. Braun, stedenbouwkundige en Hoofd Bouwbureau, Ir. J.W. Hupkes, directeur van de N.B.M. en de heer C.H. v.d. Toorn, secretaris van de V.V.V. Rhenen. Later heeft ook overleg met Ir. Bakker van Rijkswaterstaat plaats gevonden.

Nadat men ter plaatse was wezen kijken, kwam als compromis naar voren het gebouwtje een meter of drie naar de zuidzijde, het passieve gedeelte van de Paltshof te plannen, voor het hotel 'Het Wapen van Hardenbroek'. Dit hotel (van Laheij) stond juist oostelijk van het poortje naar de Rijnstraat. Later kwam hier Albert Heijn en tegenwoordig is in dit pand een vestiging van de Bruna boekhandelketen ondergebracht.

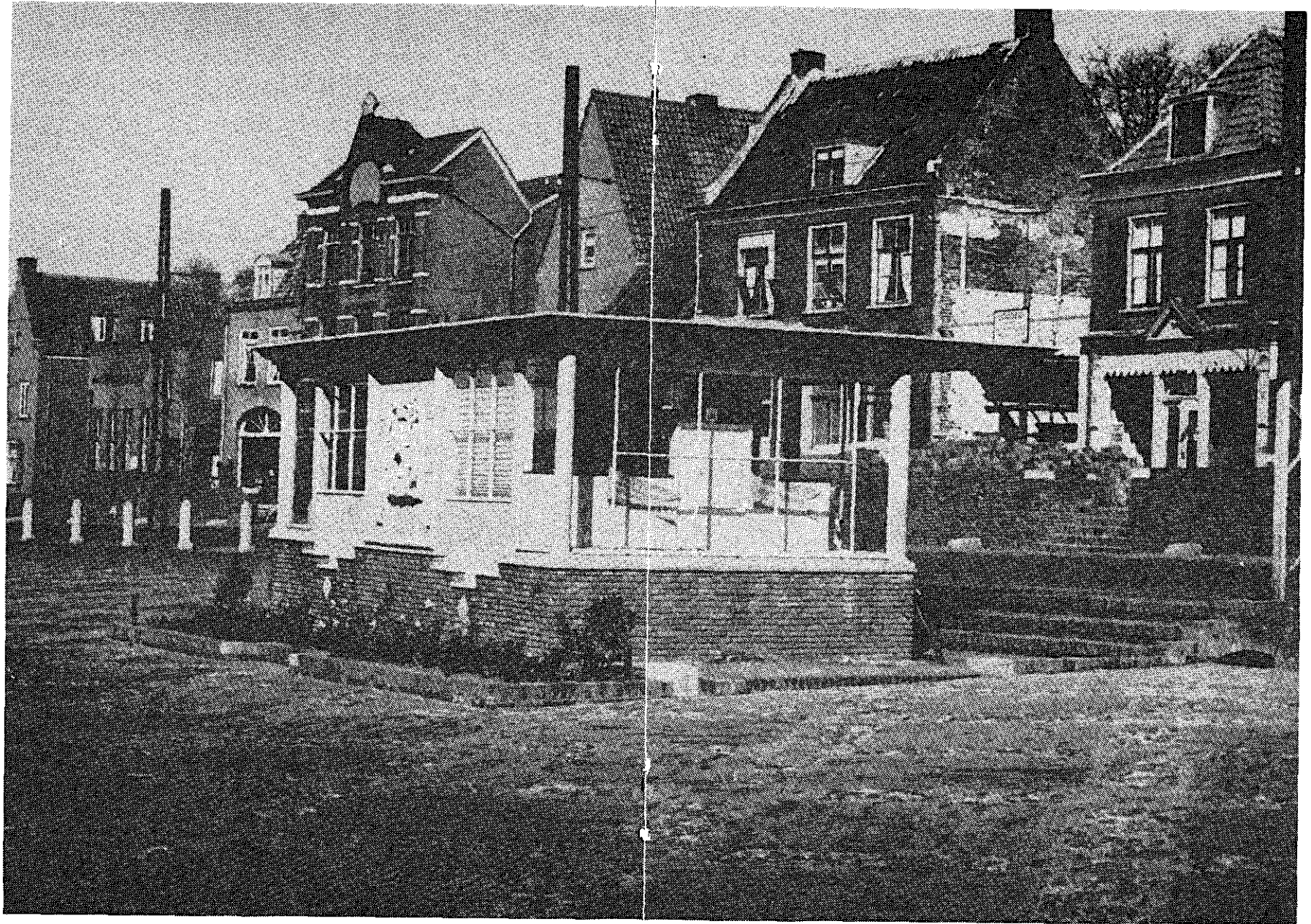
Ten tijde van de besprekingen over het wachthuisje was de poort aan de zuidzijde van de Paltshof, over het begin van de Rijnstraat nog niet aanwezig. Zelfs de panden van banketbakker Arend Baars (thans Kevenaer) en de aangrenzende drie panden waren nog niet gebouwd! Er was in die tijd nog sprake van de bouw van een Verenigingsgebouw op de lege plek.

De zaak heeft toen de pers nog gehaald. Op 1 april 1947 stond in de krant een verslag van de jaarvergadering van de V.V.V., waarin voorzitter Souwerbren uitgebreid verslag had gedaan van 'de groote strijd' die er woedde m.b.t. tot het 'verkeersbureau'.

Uiteindelijk zijn de partijen in juni tot een compromis gekomen. Het gecombineerde gebouwtje, naar de laatste plannen van Ir. van Ravensteyn, zou op het lage niveau, drie meter van de verkeersweg af worden gebouwd. De bouwvergunning werd medio juni 1947 verleend. Het is mij niet bekend, waarom het oorspronkelijke ontwerp van het gebouwtje niet is uitgevoerd, en van wie het ontwerp is van het gebouw, zoals dit er uiteindelijk, met plat dak, is gekomen. Naar ik vermoed is het getekend door Gemeentewerken van Rhenen. De bouw kon spoedig een aanvang nemen, de eerste steen in het huisje vermeldt:

Fred. v.d. Paltshof, juli 1948. Foto KLM-Aerocarto.

Het N.B.M./V.V.V.-gebouwtje vlak na de opening, foto begin 1948.

8 aug 1947 IR. J.W. HUPKES

Op een of andere manier hebben de A.N.W.B. en de Westerouën van Meeteren-Stichting lucht gekregen van de bouw van het huisje. De stichting was genoemd naar Willem Anne Marie Westerouën van Meeteren, een oud-directeur van de A.N.W.B. en te Rhenen geboren. Zijn ouders woonden hier van 1891-1895 en er zijn in die jaren twee zoons geboren. W.A.M. Westerouën van Meeteren had voor de oorlog veel gedaan aan de bevordering van de paardensport, hij was lid van het Olympisch Comité en hij heeft zich vooral ook persoonlijk ingezet ten bate van de destijds befaamde A.N.W.B.-wandelingen.

Namens de stichting en een aantal oud-wandelaars, zou er een gedenksteen in de gevel van het gebouwtje geplaatst worden, welke aan de A.N.W.B. zou worden overgedragen. De gemeente was bereid, de kosten van de plaatsing en van het aanleggen van een klein plantsoentje voor haar rekening te nemen. Er werd voor 52 gulden aan plantmateriaal besteed.

De onthulling van de gedenksteen, ontworpen en uitgevoerd door de Utrechter Joop Hekman, vond plaats op 8 november 1947, vlak na de opening van het N.B.M.-V.V.V. verkeershuis. Deze gedenksteen zal in de nieuw te bouwen combinatie worden opgenomen, en blijft aldus voor het naglucht gespaard.

Aanvankelijk bestond het gebouwtje uit twee delen: de westelijke helft fungeerde als wachtkamer voor NBM-personeel en busreizigers, de oostelijke helft kwam in gebruik als VVV-kantoor. Deze stond in verbinding met de wachtkamer d.m.v. een loketje, waardoor de reizigers kaartjes konden kopen.

Het kantoortje heeft nog twee omvangrijke verbouwingen meegemaakt. In 1967 besloot de N.B.M. van verder gebruik af te zien, en kreeg de V.V.V. de beschikking over het gehele gebouwtje. Een uitbreiding volgde in 1968 met een portaal (de huidige ingang) en een WC (daarnaast). Hierdoor kwam er een uitstulping in het midden van de noordgevel.

In de loop van 1973 werd het kantoortje nogmaals uitgebreid, en kwamen er twee vleugels naast de uitstulping van 1968. Hierdoor ontstond de U-vorm, die we van de laatste jaren kennen. Dank zij deze laatste verbouwing kwam het gebouwtje zo dicht op de stoeptrap naar de rijweg te staan.

H.P. Deys

DE ORGELGESCHIEDENIS VAN DE CUNERAKERK TE RHENEN (DEEL II - Vervolg Oud Rhenen januari 1993)

Drs. D.W. Meinen

In de kerkrekeningen van 1899 vinden we de post: "Voor herstelkosten van het in de nacht van 4 op 5 september 1897, gedeeltelijk afgebrande kerkgebouw en vernieuwing van het geheel verbrande orgel..." In totaal heeft men f 14.210,- betaald voor het orgel en oxaal en "voor het vergulden der bekkens van de frontpijpen".

Het nieuwe orgel wordt op zondag 18 februari 1900 ingewijd. Johan Wagenaar, organist van de Domkerk te Utrecht, had het orgel op verzoek van de kerkvoogden geïnspecteerd. In het Weekblad voor Muziek verscheen een bericht waarin Wagenaar zijn bevindingen beschreef:³²

Een nieuw orgel te Rhenen.

Te Rhenen is een nieuw orgel gebouwd door den heer Leichel te Lochem. Het instrument is voorzien van Röhrenpneumatiek en bevat 37 registers, verdeeld over 3 klavieren en vrij pedaal. Het werk bevat voorts 6 koppels, waarvan 3 voor het pedaal, en 12 combinatieknoppen benevens een pneumatische zwelkast die zeer aangenaam werkt. Het orgel mag voorzeker als een aanwinst onder de Nederlandse kerkorgels gerekend worden; vooral voor moderne orgelmuziek is het uitmuntend ingericht, ofschoon ook de Bach'sche composities er goed op voorgedragen kunnen worden. De tongwerken zijn bijzonder mooi, doch ook onder de labiaal-stemmen zijn er die prachtig geïntoneerd zijn. Het volle werk maakt een machtigen indruk. H.H. organisten kan ik zeer aanraden dit mooie instrument eens te gaan zien en hooren.

Joh. Wagenaar.

Ook beschrijft Wagenaar het voordeel van de makkelijk te bedienen combinatieknoppen onder de klavieren, in plaats van de gebruikelijke combinatietreden.

A.C. Moinat, de toenmalige organist van de Cunerakerk, schrijft een bericht in 'Het Orgel'.³³ Naast de dispositie geeft hij meer technische informatie dan Wagenaar, wat het vermelden op deze plaats zeker waard is. Hij geeft de volgende dispositie:

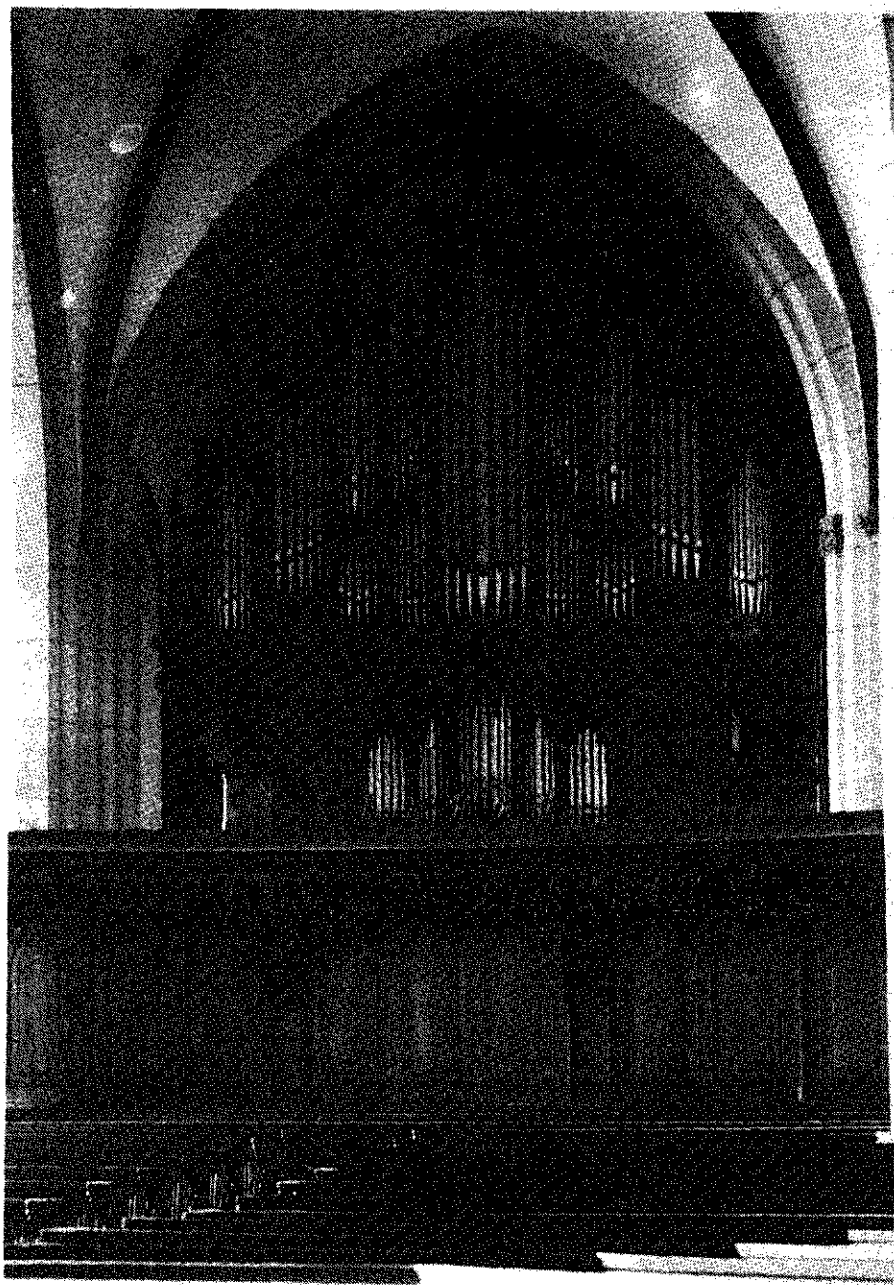
Hoofdmanuaal		2de Manuaal		3 d e
Manuaal (Zwelwerk)				
Prestant	16'	Viola di Gamba	16'	Lieflijk
Gedekt	16'			
Bourdon	16'	Prestant	8'	V i o o l
Prestant	8'			
Octaaf	8'	Gamba	8'	Aeoline
8'				
Fugara	8'	Salicionaal	8'	V o i x
Celeste	8'			
Hoffluit	8'	Flute Harm.	8'	Lieflijk
Gedekt	8'			
Roerfluit	4'	Viool Prestant	4'	Fugara
4'				
Octaaf	4'	Flute Harm.	4'	F l u t e
d'amour	4'			
Quint	2 $\frac{2}{3}$ '	Piccolo	2'	V o x
Humana	8'			
Octaaf	2'	Harmonica 3 st.	2 $\frac{2}{3}$ '	
Mixtuur 4 st.	2 $\frac{2}{3}$ '	Clarinet	8'	
Cornet 4 st.	8'			
Tuba Mirabilis	8'			

Pedaal

Prestant-bas	16'
Subbas	16'
Violonbas	16'
Octaafbas	8'
Cello	8'
Bazuin	16'
Trompet	8'

Stomme Registers

6 Koppelingen (I-II, II-III, I-III)
 Pedaal-I, Pedaal-II, Pedaal-III)
 Combinatieknoppen voor ieder klavier
 Tongwerkuitlosser
 Ventil
 Calcant

Het in 1900 gebouwde orgel in de Cunerakerk (Foto: Orgelarchief der Rijksuniversiteit Utrecht)

Verder vermeldt Moinat over het nieuwe orgel:

Het front is van eikenhout in Gothischen stijl en is een waar sieraad voor de kerk. (...)

De intonatie der verschillende registers is prachtig en zeer karakteristiek. Een mooi sonore geluid heeft de Gamba 16 voet op het 2de klavier. ook de Gamba 8 voet is een prachtig strijkend register. Van de tongwerken munt bijzonder de Clarinet in schoonheid uit. Een verrassend effect maken vooral de Voix Celeste en Aeoline op het 3de manuaal, welke in de zwelkast staan. Het volle werk is vol en krachtig. (...)

De windaanvoer bestaat uit een reservoir met 4 schepbalgen welke door twee balansen in beweging gebracht worden. Voorts 2 reguleurs waardoor men steeds geregelde windaanvoer heeft daar dezelve automatisch geregeld wordt. (...)

Het nieuwe orgel ziet er op het eerste gezicht prachtig uit, maar aan de dispositie is te zien dat het orgel muzikaal gezien geen hoogstaand kunststuk is: teveel soloregisters, nauwelijks vulstemmen en geen enkele 2 voet op het zwelwerk en geen 4 voet op het pedaal. Dit is typisch voor de Nederlandse orgelbouw uit deze tijd. De pneumatische kegellade is een modegril van deze tijd: tegenwoordig wordt het nauwelijks meer toegepast, omdat de organist bij het indrukken van de toetsen geen direkt contact heeft met de windkleppen.

Op de begeleidende foto is te zien dat het orgel erg groot was; dit wordt nog bevestigd door het feit dat in de kerkrekeningen vanaf 1900 ineens twee orgeltrappers genoemd worden (J. van Noort en W. van Mourik), terwijl dit er hiervoor slechts één was (E. van Dijk).

De firma Leichel draagt na de bouw van hun orgel zorg voor het klein onderhoud (vanaf 1920 echter niet meer elk jaar). Helaas wordt dit nieuwe orgel ook nu weer geen welvarend bestaan gegund. Tijdens reparatiewerkzaamheden aan het dak van de kerk in 1934 vat de kap vlam en tijdens het blussingswerk loopt het orgel waterschade op. Een jaar later gaat het orgel in reparatie bij de orgelbouwers J. de Koff & Zoon te Utrecht. J.H. van Eck, de toenmalige organist van de Cunerakerk, schrijft in 'Het Orgel':³⁴

Het orgel in de Cunerakerk te Rhenen zal tegelijk met "de groote schoonmaak" eenige verbeteringen ondergaan. Dit ... pneumatische instrument, telt met de tongwerken inbegrepen niet minder dan 18 achtvoeten. Deze "ziekte" uit de laat 19e eeuw is na de dertiger jaren van deze eeuw wat aan het beteren.

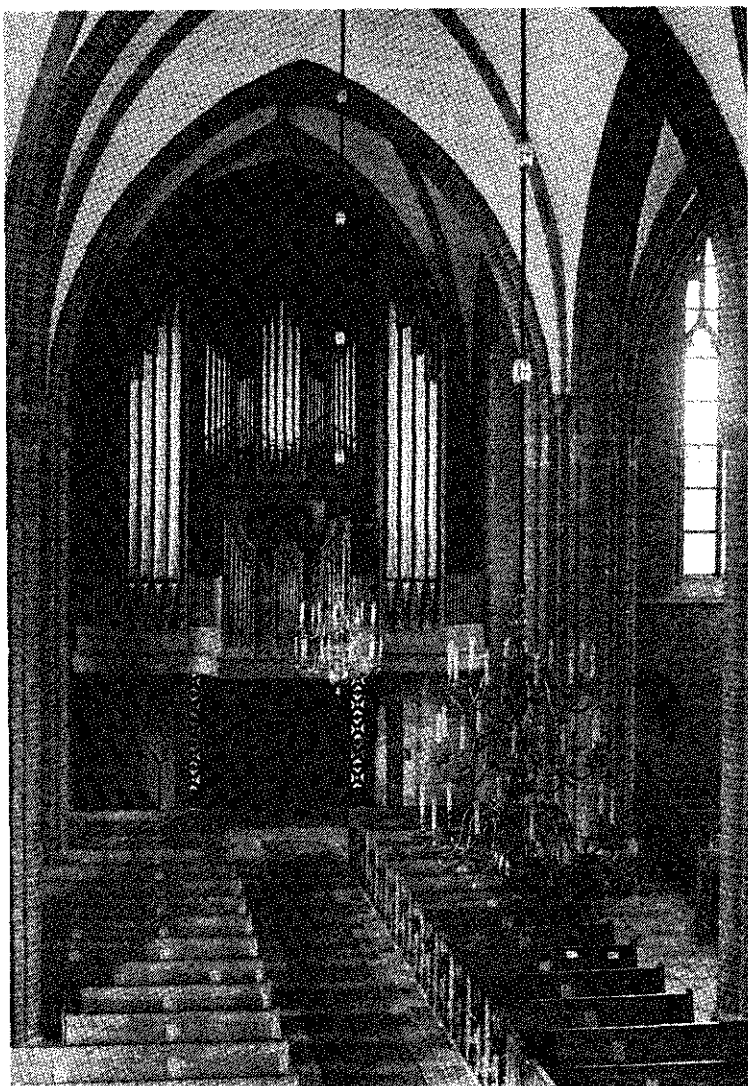
Van Eck schrijft dan dat men er niet zomaar enkele achtvoeten kan vervangen door vulstemmen, omdat deze achtvoeten teveel op elkaar afgestemd zijn en op zichzelf 'futlooze klankdingen' zijn. Het orgel zal zijn achtvoeten dus behouden. Wat wel verbeterd zal worden zijn de volgende dingen:

- Manuaal I**
- Mixtuur 4 sterk wordt opnieuw geïntoneerd.
- Manuaal II**
- Harmonica Aethera wordt omgeïntoneerd tot Nasard 2 $\frac{1}{2}$.
 - Flûte Harmonique 8' krijgt een deksel met roer. "Door de wijde mensuur kan hier een pittige Roerfluit uit ontstaan."
 - De "puntige, on-accoustische" Piccolo 2' krijgt een Fluit-timbre.
 - Tremulant toegevoegd.
- Manuaal III**
- De Fugara 4' wordt omgeïntoneerd tot Fluit 2'.
 - "De Zwellkast die zeer onpractisch was aangebracht met liggende vóór- en dakjaloezieën en bovendien pneumatisch werkte met twee ... kniezwellen(!) zal worden verbouwd tot een via mechanische zweltrede werkende kast met staande vóórjaloezieën."
 - Tremulant toegevoegd.
- Pedaal**
- De Cello 8' wordt vervangen door een Octaaf (Koraalbas) 4'.
 - Recht klavier i.p.v. hol pedaal.

In 1938 begeeft de noordoostelijke pijler van het schip het en sleept in zijn val een deel van de gewelven mee. De gehele kerk wordt nu gerestaureerd.³⁵ Het orgel, dat net weer gerestaureerd is, loopt hierbij ook schade op en wordt wederom gerestaureerd en uitgebreid, ditmaal door de firma Sanders te Utrecht. Deze restauratie is grondig en het orgel krijgt er een aantal stemmen bij, die nodig zijn om ook de oude orgelliteratuur te spelen. Het orgel krijgt een elektrisch-pneumatische tractuur, een vierde manuaal en de speeltafel wordt beneden in de kerk geplaatst. Het front van het orgel wordt ingrijpend gewijzigd. Het orgel wordt geplaatst onder de toren, boven wat nu weer de hoofdingang van de kerk is.³⁶

De nieuwe dispositie wordt (belangrijke wijzigingen onderstreept):

Manuaal I		Manuaal II		Manuaal III
Prestant	16'	<u>Bourdon</u>	16'	<u>Quintadena</u> 8'
Octaaf	8'	Prestant	8'	<u>Dwarsfluit</u> 4'
Holfluit	8'	Roerfluit	8'	<u>Prestant</u> 2'
Octaaf	4'	Octaaf	4'	<u>Larigot</u> 1½-1'
Quint	2⅔'	Flute harmon.	4'	<u>Cymbel</u> 3 st.
Roerfluit	4'	Nasard	2⅔'	<u>Regaal</u> 4'
Octaaf	2'	<u>Sifflet</u>	2'	
Mixtuur 4-6 st.		<u>Sexquialter</u> 2 st.		
Cornet 5 st.		<u>Scherp</u> 4 st.		
<u>Trompet</u>	8'	<u>Schalmei</u>	8'	
		Tremulant		
Manuaal IV		Pedaal	Koppelingen	
Gedekt	8'	Prestantbas	16'	I-II, I-III, I-IV, II-
III, II-IV, III-IV, III-II.		Subbas	16'	
Viola di Gamba	8'	Octaaf	8'	Pedaalkoppels
Voix Celeste	8'			
naar I, II, III, IV en				
Prestant	4'	<u>Gedektbas</u>	8'	III Super.
Flute d'amour	4'	<u>Quint</u>	5½'	

Het huidige Van Vulpen-orgel (1957). Foto in het bezit van B.J. Bouhuys te Rhenen.

<u>Gemshoorn</u>	2'	Koraalbas	4'
Combinatietreden en -knoppen.			
<u>Tertsmixt. 3-4 st.</u>		<u>Fluit</u>	4'
Clarinet	8'	<u>Ruischpijp</u>	
Tremulant		Bazuin	16'
		Trompet	8'
		<u>Klaroen</u>	4'

Op dinsdag 24 april 1945 wordt de Cuneratoren gebombardeerd door de Engelse luchtmacht, die in de veronderstelling verkeert dat er nog duitse soldaten op de Cuneratoren gestationeerd zijn. De kerk is weer een puinhoop en het orgel, dat nog maar net af was en nooit gespeeld heeft, wordt hierbij volledig verwoest. De restauratie van de kerk neemt nu enkele jaren in beslag en tijdens deze herstelperiode wordt gebruik gemaakt van gebouw Irene voor de kerkdiensten. In 1949 wordt het orgel uit gebouw Irene door Sanders verplaatst naar de Cunerakerk voor als daar in 1950 weer diensten zullen worden gehouden. (Volgens Sanders vertoont dit 100 jaar oude orgel echter veel gebreken.)

In de na-oorlogse jaren speelt er lange tijd een conflict tussen de kerkvoogdij en de firma Sanders uit Utrecht over de vraag of de in 1944/45 door Sanders verrichte reparaties betaald moeten worden. De kerkvoogdij zegt dat ze nooit opdracht heeft gegeven voor deze reparaties. Sanders zegt dat hij de opdracht heeft gekregen van Boeyinga, de architect die belast was met het herstel van de kerk. Boeyinga beweert echter dat deze opdracht niet van hem, maar van zijn reeds overleden voorganger Kromhout afkomstig was. Bovendien was het voor de kerkvoogdij onduidelijk in hoeverre Monumentenzorg in Den Haag zorg zou dragen voor de kosten. Boeyinga had hen altijd voorgehouden dat Monumentenzorg de volle 100% zou bijdragen. Als de kerkvoogdij besluit toch een gedeelte te betalen, wil men eerst afwachten tot Sanders heeft opgegeven welke orgelonderdelen van het orgel van de Cunerakerk hij nog opgeslagen heeft in Utrecht.

Uiteindelijk wordt besloten een nieuw orgel te laten bouwen door de orgelbouwers van Vulpen uit Utrecht. Zij beginnen de bouw van dit orgel met mechanische tractuur in 1954 en in 1957 komt het gereed. Het borstwerk wordt aanvankelijk gereserveerd. Dit wordt in 1980 ingebouwd bij de voltooiing, wanneer ook enkele stemmen worden toegevoegd. Het Van Vulpen-orgel is een zgn. Neo-Barok orgel. De kas, vervaardigd door de fa. Verwoert te Rhenen, is uitgevoerd in blank eikenhout.

De dispositie is als volgt:

VAN VULPEN, 1957. VOLTOOIING 1980, IN CURSIEF.

Hoofdwerk		Rugwerk	
Borstwerk			
Quintadeen	16'	Holpijp	8'
<i>Holpijp</i>	8'	<i>Quintadeen</i>	8'
Prestant	8'	Prestant	4'
<i>Fluit</i>	4'	Roerfluit	4'
Roerfluit	8'	Octaaf	2'
<i>Nasard</i>	3'	Woudfluit	2'
Octaaf	4'	<i>Quint</i>	1½'
<i>Nachthoorn</i>	2'	Sesquialter 2 st.	
Spitsfluit	4'	Scherp 4 st.	
<i>Flageolet</i>	1'	<i>Dulciaan</i>	16'
Spitsquint	3'	Kromhoorn	8'
<i>Vox Humana</i>	8'		
Octaaf	2'		
<i>Tremulant</i>			
<i>Cornet 5 st. (D)</i>			
Mixtuur 6-8 st.			
Trompet	8'		
Pedaal		Koppels	
Prestant	16'	Hoofdwerk - Rugwerk	
Octaaf	8'	Hoofdwerk - Borstwerk	
Octaaf	4'	Pedaal - Hoofdwerk	
Mixtuur 6 st.		Pedaal - Rugwerk	
Bazuin	16'		
<i>Trompet</i>	8'		
<i>Trompet</i>	4'		
<i>Trompet</i>	2'		

Organisten van de Cunerakerk

<u>Datum</u>	<u>Naam</u>	<u>Opmerkingen</u>
rond 1521 Schoolmeester	<i>meester Herman</i>	
1563-1581 meester, † 1-7-1581	<i>Gerrit Bock</i>	School-
1581-1585	<i>Antonis Thonisz.</i>	† 26-7-1585
1586-1587	geen organist	
1588-1592 Schoolmeester (tijdelijk organist)	<i>meester Conraets</i>	
rond 1604	<i>Jan Wyllemsz.</i>	Vanaf 1593?
1609-1611	<i>Jan van Nues</i>	Aanvang
onbekend		
1612-1647	<i>Jonas Franssen</i>	† 31-12-1647
1648-16?? baar	<i>meester Traueoris?</i>	Naam onlees-
1673-1734	geen organist	
1735-1772	<i>Wilhelmus Engelbronner</i>	
1772-1777	<i>Abraham van Loon</i>	
1778-1801	<i>Willems van Daalen</i>	
1802-1805	<i>Arend van Eyken</i>	
1806-1833	<i>Arnoldus Lijster</i>	
1833-1860	<i>Pieter van Voorthuizen</i>	
1860-1881 (1874).	<i>G. Klimmerboom</i>	Nieuw orgel
1882-1932 (1900).	<i>Abraham Corn. Moinat</i>	Nieuw orgel
1932-1946	<i>J.H. van Eck</i>	
1946-1956	<i>Mej. Urzinus</i> <i>Mej. Hoolhorst</i> <i>G.J. Roum</i>	
Deze organisten waren tijdelijk en speelden op een klein orgel, eerst in gebouw Irene en vanaf 1950 in de Cunerakerk.		
1957-1984 (1957).	<i>Leo van Stempvoort</i>	Nieuw orgel
1985-heden	<i>Bob van Stempvoort</i>	

LITERATUUR

1. Bouman, Mr. A., *Nederland..... Orgelland*, Leiden 1964.
2. *Bouwstenen voor een geschiedenis der toonkunst in de Nederlanden*, deel 1 (edd. C.C. Vlam & M.A. Vente, Amsterdam 1965), blz. 195-204.
3. Broekhuysen, G.H., *Orgelbeschrijvingen* (handschrift ca. 1850-1862), ed. A.J. Gierveld (1986). *Bouwstenen* 4, blz. 679-680.
4. Bunt, A.W. van de, *De Sinte-Cunera van Rhenen*, Rhenen 1974.
5. Hertog, J. den, Van diverse naciën ghepresen... Over het front van het Niehoff-orgel in de Oude Kerk te Amsterdam, in: *Het Orgel* jg. 84 nr. 2 (februari 1988), blz. 82-91.
6. Hess, J., *Dispositiën der merkwaardigste Kerk-Orgelen, welke in de zeven Vereenigde Provinciën als mede in Duytsland en Elders aangetroffen worden*, Gouda 1774 (Buren 1980 ed. A.J. Gierveld), blz. 63.
7. Hill, G.A., *The Organ-Cases and Organs of the Middle Ages and Renaissance* (Londen 1891, deel 2, blz. 47-48; Hilversum 1966, blz. 200-201).
8. Kleuver, A.P. de, *Geschiedenis van de Cunerakerk te Rhenen*, Rhenen 1960.
9. Kruys, M.H. van 't, *Verzameling van Dispositiën der verschillende Orgels in Nederland*, Rotterdam 1885, blz. 50.
10. W.A. Liedtke, *Architectural Painting in Delft*, Groningen 1982.
11. Mengelberg, W., Über alte Orgelgehäuse, in: *Zeitschrift für christliche Kunst*, nr. 6 (1889), blz. 189-194.

12. Schimmelpenninck van der Oye, C.O.A., Jan Kobelentz, orgelmaker te Amsterdam, in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 81 (1980), blz. 214-216.
13. Valkenburg, R., *Laat zich 't orgel overal...*, Het koninklijk instrument en zijn bespelers, Dordrecht 1980 (blz. 303-307, Leo van Stempvoort/Het orgel in de Cunerakerk te Rhenen).
14. Vente, M.A., Sweelincks Orgelreizen, in: *Tijdschrift van de VNMG* XXII (1971-1972), blz. 126-137.
15. Vente, M.A., *Utrechtse Orgelhistorische Verkenningen*, Bijdrage tot de geschiedenis der orgelcultuur in de Lage Landen tot omstreeks 1630, Utrecht 1989.

ORGELBERICHTEN

1. Eck, J.H. van, Het orgel in de Cunerakerk te Rhenen, in: *Het Orgel*, jg. 32 nr. 6 (maart 1935), blz. 47-48.
2. Moinat, A.C., over het nieuwe orgel in de Cunerakerk te Rhenen (geen titel), in: *Het Orgel*, jg. 15 nr. 1 15 maart 1990), blz. 10-11.
3. *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, jg. 11 (1874), blz. 761.
4. Wagenaar, J. Een nieuw orgel te Rhenen, in: *Weekblad voor Muziek*, jg. 7 nr. 11 (17 maart 1900), blz. 82-83.

ARCHIEVEN

Archief Streekmuseum het Rondeel:

1. Inv. nr. 43 (*Tegenwoordige Staat van Utrecht, 1772*).
2. Inv. nr. 51 (*Kerkbeschrijving, 1941*).
3. Inv. nr. 336 (*Rhenen en Omstreken, 1847*).

Rijksarchief Utrecht, Archieven van de Herv. Gem. te Rhenen:

1. Inv. nr. 40 (*div. stukken 1628-1824*).
2. Inv. nr. 42 (*Acta van de Kerkelijke Commissie 1817-1893*).
3. Inv. nr. 49 (*ingekomen stukken 1909-1922*).
4. Inv. nr. 50 (*kladboeken van Kerkrekeningen (Kerkvoogdij) 1826-1918*).
5. Inv. nr. 57 (*Notulen Kerkvoogden en Notabelen 1940-1957*).
6. Inv. nr. 58 (*Register van uitgaven herstelkosten kerk 1934-1943*).
7. Inv. nr. 65 (*correspondentie kerkvoogdij 1823-1868*).
8. Inv. nr. 66 (*ingekomen stukken kerkvoogdij 1869-1920*).
9. Inv. nr. 67 (*Manualen, rekeningen en begrotingen 1811-1845*).
10. Inv. nr. 71 (*diversen, correspondentie kerkvoogdij 1922-1936*).
11. Inv. nr. 72 (*Manualen, rekeningen en begrotingen Kerkvoogdij 1846-1869*).
12. Inv. nr. 73 (*Manualen, rekeningen en begrotingen Kerkvoogdij 1896-1918*).
13. Inv. nr. 74 (*Manualen, rekeningen en begrotingen Kerkvoogdij 1919-1965*).

NESCIO in RHENEN

Willem H. Strous

"En mijn laatste twee rijksdaalders wilde ik verteren in de stad die in mijn afwezigheid een korte poos de hoofdstad der wereld was geweest".¹

Deze regels schreef Nescio zo'n 80 jaar geleden en hij bedoelde er onze stad Rhenen mee. Nescio was het pseudoniem van J.H.F. Grönloh (1882 - 1961), over wie in de laatste decennia nogal veel is geschreven waardoor zijn literaire werk nu pas eigenlijk echt in de belangstelling is gekomen. Het bovengenoemde citaat is te vinden in *Titaantjes*, één van de drie verhalen die tot de meer bekende werken horen van de schrijver en waarvan het ontstaan in ca 1911/1912 kan worden geplaatst. De indrukken voor dit verhaal heeft de schrijver echter al voor een deel in 1904 opgedaan toen hij veelvuldig, alleen of met één of meerdere van zijn vrienden, door Nederland zwierf, of lange wandelingen maakte in de buurt van Amsterdam, zijn geboorte- en woonplaats.

Dat Nescio Rhenen bedoelde, kunnen we terugvinden in hetzelfde verhaal, maar dan een paar bladzijden verder waar hij schrijft:

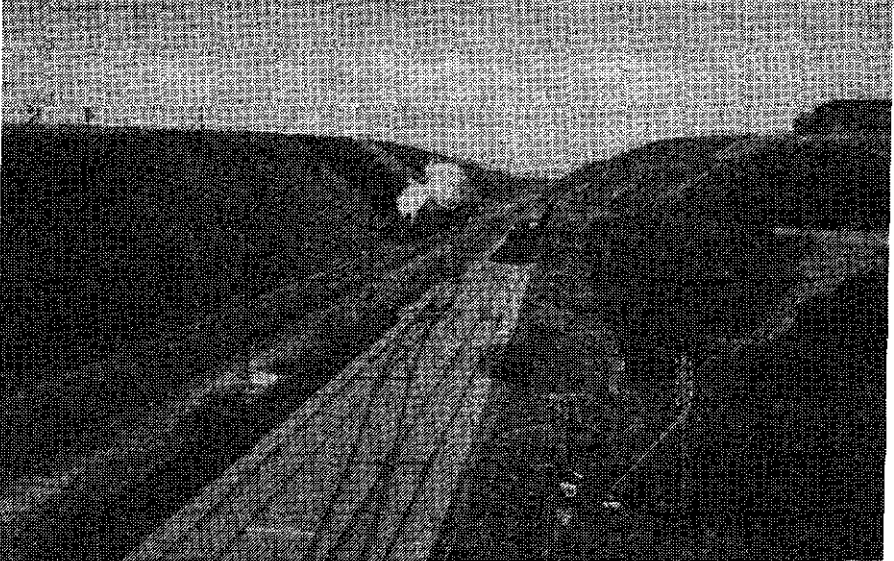
"En toen ik weer naar die twee vreeselijk gewichtige heeren keek vond ik dat al dien tijd dat Rhenen de hoofdstad der wereld geweest was, er eigenlijk al heel weinig in die wereld veranderd was".²

Ongeveer een jaar na mijn eerste echte kennismaking met Nescio kwam ik in het bezit van een oude ansichtkaart uit Rhenen waarvan de foto gemaakt was vanaf het viaduct in noordelijke richting over de spoorlijn Amersfoort - Kesteren (afb.1). En waar toen de fotograaf zo ongeveer

1 Nescio (pseud. van Jan Hendrik Frederik Grönloh)
De uitvreter; Titaantjes; Dichtertje; Mene tekel/Nescio;
[tekstverzorging door Lieneke Frerichs]. - 29e dr. - Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar,
1991.

Oorspr. uitg. resp.: 1911, 1915, 1918, 1946
pag. 60

2 ib., pag 63.

Afb.1 Ansichtkaart, verstuurd 21-6-1928; uitgave G.H. Fieren, Rhenen

Afb.2 Topogr. en mil. kaarten; ged.herzien 1906, uitg.1910

heeft gestaan, moet ook de plek zijn geweest waar eerder Nescio de volgende regels aan kon ontleen:

"In Rhenen stond ik in de schemering op de brug over den spoorweg en keek naar 't Noorden. In de diepte lag de spoorlijn tot den gezichtseinder, aan beide zijden er van rees de berg steil op, begroeid met lichtgroen gras en donkergroene brem vol gele bloemen. Ik keek er naar hoe de bergwanden geleidelijk lager werden, tot ze, heel ver, overgingen in de vlakte".³

Dit feit: een nauwkeurig aangeduide plaats in een verhaal, ondersteund door een foto als ansichtkaart, was aanleiding genoeg om een onderzoekje in te stellen naar de verhouding, zo die er mocht zijn geweest, tussen Nescio en Rhenen. Was het fictie of realiteit van waaruit de schrijver schreef?

Via het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum⁴ werd toestemming tot raadpleging van (onderdelen van) de J.H.F. Grönlqh-documentatie, bekend onder nummer G.877 aangevraagd en meer in het bijzonder alles betreffende *Titaantjes*. De toestemming werd helaas geweigerd: het dossier is een bruikleen onder strikte clausules betreffende de inzage. De zaakwaarnemer van de Erven Nescio kon evenwel enkele relevante gegevens verstrekken⁵.

Het zoeken was naar bewijzen of aanwijzingen dat Nescio in Rhenen heeft verbleven; daadwerkelijk op het viaduct heeft gestaan; wellicht aan de hand van een door hem verstuurd ansichtkaart, een bewaard gebleven spoorkaartje en/of aantekeningen in zijn manuscripten. De schrijver verzamelde namelijk nogal wat en ook zijn aanteken- en tochtendagboekjes zijn bekend.

En inderdaad zijn er een tweetal ansichtkaarten uit 1904 bewaard gebleven: één met het opschrift "bij Rhenen" en één met "Op de Grebbeberg". We mogen dus aannemen dat de schrijver uit eigen aanschouwing de situatie heeft kunnen beschrijven.

3 ib., pag 59

4 Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Prinses Irenepad 10, 2595 BG 's-Gravenhage, tel. 070 - 3471114.

5 Hier is een woord van dank op zijn plaats, ook voor enkele aanwijzingen in de tekst.

Wat bij de meesten onder ons niet bekend zal zijn, is dat er van *Titaantjes* een vroege versie bestaat.⁶ Als de twee uitgaven naast elkaar gelegd worden, komen de verschillen, met name over Rhenen, duidelijk naar voren. Het valt dan vooral op dat in de vroege versie van het verhaal een veel levendiger en uitgebreider beschrijving van een bezoek aan Rhenen wordt gegeven dan in de definitieve uitgave.⁷

Hoofdstuk VII in deze versie begint met: *"Het was het jaar der jaren, ... Het jaar van de zorgeloosheid, de gezondheid, de welbehagelijkheid, het jaar dat we van alle mensen hielden, ..."*. De ik-figuur (Koekebakker) had samen met zijn vriend Bekker uitgerekend hoe zij het dat jaar zouden kunnen uitzingen met hun geld. En op één van hun tochten kwamen ze op een hete dag in mei, op een zondag, in Rhenen. Met de sneltrein waren ze tot aan Kesteren gereden waarvandaan ze een half uur moesten teruglopen naar Rhenen (afb.2). Daarover volgt dan een prachtige beschrijving: *"Ik vond 't heel mooi. Ik had zooveel van 't vlakke land en de neveligheid genoten dat de romantiekigheid van 't landschapje en de felle belichting mij kinderlijk verheugden. De kalven in de wei, het ritselen van de populieren die hier en daar in kleine groepjes in de velden stonden, de massieve berg voor ons, in 't oosten dichtbegroeid en eindigend in een stelle kaap, de berg die die wereld begrensdde, het stadje met zijn roode daken etagegewijs tegen den heuvel ..."*⁸ In de definitieve uitgave wordt verteld hoe Bavink, een andere vriend, met tussenpozen jaren had gewerkt aan een gezicht op Rhenen met de Cuneratoren, de berg, de bloeiende appelbomen, de rode daken, het molentje ergens op de berg en de rivier, tijdens zijn verblijf *"in 't villaatje op den berg"*⁹. Verderop in deze uitgave beschrijft Nescio hoe Bavink aan Koekebakker heel kalm kwam vertellen dat hij het schilderij van Rhenen met een bot knipmes in 64 gelijke, rechthoekige stukken had gesneden; het was een heel werk geweest¹⁰. Door de manier waarop Nescio dit onder woorden brengt, kom je in de verleiding dit teken van Bavink's naderende psychologische

6 Nescio, *"Titaantjes, vroege versie"*, verzorgd en toegelicht door Lieneke Frerichs. Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1987

7 ib., hoofdstuk VII pag 25 - 29

8 ib., pag 27

9 als 1, pag 61

10 ib., pag 72.

ondergang te letterlijk te nemen, en te vergeten dat het slechts een verhaal is en dat er nooit een schilderij zal zijn geweest.

Maar in de vroege versie is daar niets van terug te vinden. Daarin wordt de overtocht met de gierpont beschreven: "*t was om te sterven van de hitte*"¹¹. En als de twee vrienden, na hun twaalfuurtje in ons stadje te hebben gebruikt tijdens een hevige regenbui, de dag doorbrengen in de uiterwaard bij de spoorbrug, zie je, al lezend, in gedachten óók de rivier aan de linkerhand, de Cuneratoren voor je en de Grebbeberg rechts achter.

En in de schemering staan de twee vrienden dan, aan het eind van die dag, samen op het viaduct die de twee stukken van de berg, die in tweeën gegraven was om de spoorlijn er door te brengen, verbindt. En ze keken naar het noorden waar de duisternis de overhand kreeg over het licht. En wellicht werden ze op dat moment wel gehuld in de rook en stoom van een onder hen langs passerende locomotief en roken ze die geur die je nooit vergeet.

En hoofdstuk VII eindigt ermee dat Koekebakker er vrede mee had en in zijn hotelletje (welk? ben je geneigd te vragen) een gat in de volgende morgen sliep.

In haar toelichting *Titaantjes in wording* bij deze vroege versie komt Lieneke Frerichs tot de slotsom¹² dat "*het jaar der jaren*" het jaar 1904 kan zijn geweest. Voor haar is deze conclusie echter niet van wezenlijk belang; voor ons als Rhenenaren die een verband willen leggen tussen de fictieve werkelijkheid in een verhaal van een schrijver als Nescio en zijn lijfelijke aanwezigheid in ons stadje, is een overtuigend bewijs voor een theoretische stelling noodzakelijk. En voor dat doel kan o.a. de adreszijde, met poststempel!, van een Ansichtkaart door Nescio vanuit Rhenen verstuurd, dienen (afb.3 a/b).

*"Dat Hollandse landschap is hem zijn leven lang tot troost geweest en plaatsen als Rhenen, Montferland, Veere ... zijn hem heilig"*¹³. Hetzelfde zullen velen van ons kunnen en willen beamen. Alleen moeten wij ons

11 als 5, pag 27

12 als 5, pag 49.

13 Bindels, Rob. *Nescio*.
in: Ontmoetingen, littéraire monografieën.
Uitg. Orion - N.V. Desclée De Brouwer, Brugge, 1974

Bij Rheenen. N. 736.

13/11/04 Frits

Afb.3 a/b J.H.F.(Frits) Grönloh in 1904 aan zijn latere echtgenote

Srikinak

BRIEFKAART

(CARTE POSTALE)

Agathe Frits

29 Havenaarstraat

Amsterdam

bedenken dat de leuning waarop Koekebakker met zijn elleboog leunt er niet meer is; zijn brugleuning is een andere dan de onze want de brug van 1904 is in de meidagen van 1940 opgeblazen (afb.4). Bovendien heeft de trein sinds de reactivering van de spoorlijn in 1981 zijn eindstation vóór het viaduct; gaat er niet meer al stoompuffend onderdoor. Daarvoor in de plaats zoeven duizenden auto's per dag over de, op de plaats van de verdwenen spoorlijn geprojecteerde, provinciale weg. En óver het viaduct rijdt eveneens een onafgebroken stroom auto's waarvan in Nescio's tijd geen sprake was, zoals hijzelf ook aangaf: "*Automobielen zag je toen zoo nog niet*"¹⁴. Het was de tijd dat in *Het Nieuws van de Dag* (1905) nog het volgende bericht kon verschijnen:

"Vanwege het gemeentebestuur van Heteren (Over-Betuwe) zijn op de grenzen dier gemeente borden geplaatst met het opschrift:

Verboden voor automobielen

*Art. 1 der verordening*¹⁵

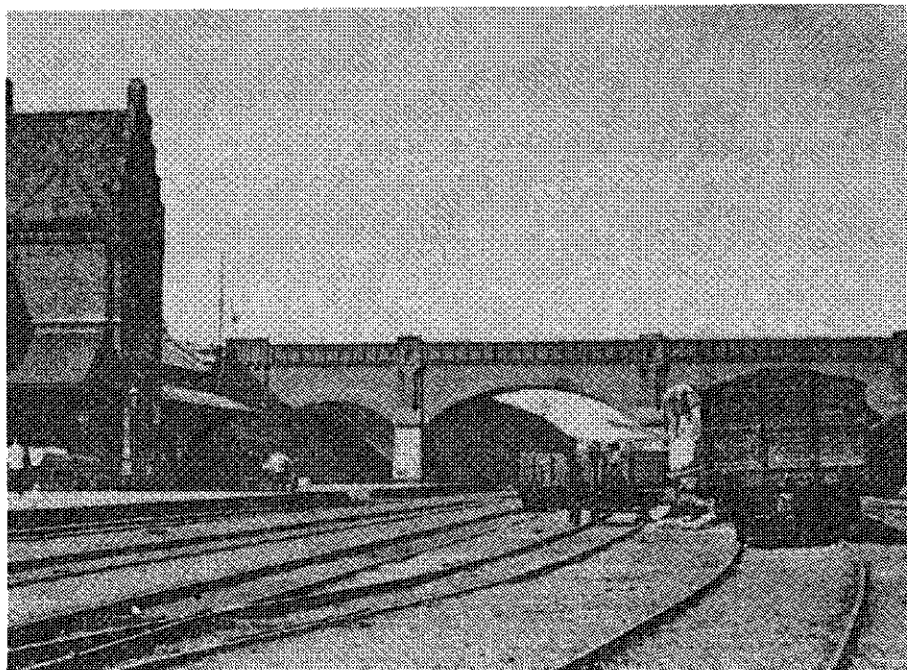
Ik wil graag eindigen met een opmerking over wat wij Rhenenaren nog noemen: het spoorgat, want dat is het voor ons gebleven, ondanks dat het autoverkeer vele malen belangrijker is geworden dan het spoorverkeer. Bij het enkele jaren geleden plaatsgehad hebbende Monumenten Inventarisatie Projekt (MIP) in onze gemeente is verzuimd dit spoorgat op te nemen als monument. Een niet-geïnteresseerde zal dit verzuim niet opvallen. Want wie beschouwt er nu een gat in de grond als een monument, ook al heeft het de afmetingen van ons spoorgat? Maar als men bedenkt dat deze doorsnijding van een berg ruim honderd jaar geleden is ontstaan door menselijke aktiviteit, door ingrijpen van de mens in het landschap waarna de natuur zich vervolgens weer ongestoord kon ontwikkelen, kan niet anders dan het aan te merken als een cultuur-historisch monument, hoe anders ook dan de gebruikelijke objecten die tot monument worden verheven. Het is bovendien zeer goedkoop in onderhoud; we hoeven niet bang te zijn dat wij onze kinderen een onbetaalbare erfenis nalaten. Wellicht daarom is het indertijd bij de uitvoerders van de inventarisatie over het hoofd gezien.

En een schrijver die ons Rhenen heeft beschreven als "*de stad die eens*

14 als 5, pag 14

15 Uit: Nieuwsbrief, 11e jaargang nr.1, januari 1993 van de Historische Kring Kesteren en Omstreken, Archief- en Informatie-Centrum voor de Betuwe.

de hoofdstad der wereld^a is geweest, verdient zoniet een standbeeld, dan toch wel een borstbeeld op de leuning van het viaduct van waaraf hij de duisternis uit het spoorgat omhoog zag kruipen.

Afb.4 Het oorspronkelijke viaduct

BEGRAAFPLAATSEN ALS CULTUURBEZIT EEN INVENTARISATIE

Reeds vele eeuwen lang, eigenlijk zo lang de mens leeft, worden de doden met speciale aandacht en op een speciale manier bijgezet. Afgezien van enkele culturen, waarin de overledenen gecremeerd werden of worden, blijkt toch dat er in verreweg de meeste gevallen sprake is van het begraven in een graf op een speciaal daartoe ingerichte begraafplaats. Ook bestond eeuwenlang de gewoonte van het bijzetten in graven in de kerk, of op een privé landgoed.

De nabestaanden hebben over het algemeen de nagedachtenis van de overledene in ere willen houden, waartoe grafstenen in allerlei vormen en variëteiten werden aangebracht. Soms werden complete monumenten opgericht, hoewel de uitbundigheid in onze contreien in het niet valt bij die, welke wij aantreffen in de zuidelijke Europese landen, om van Chinese graven maar niet te spreken.

In Nederland bestaat een nog jonge vereniging *de Terebinth*, die zich inzet voor het behoud van begraafplaatsen en graven, die een culturele of andere waarde bezitten. Worden deze met ruiming bedreigd, dan wordt getracht dit op allerlei wettige manieren te voorkomen. Deze vereniging acht het mede tot haar taak een inventarisatie van begraafplaatsen in Nederland, met de daarop voorkomende graven te bevorderen. Daartoe werd een speciaal inventarisatie-formulier ontworpen en er is een handleiding samengesteld die plaatselijke initiatieven tot een inventarisatie moeten ondersteunen.

De handleiding heet 'begraafplaatsen als cultuurbezit'¹, het formulier is daarbij als bijlage toegevoegd. De handleiding bestaat uit twee delen: in deel A wordt een inleiding tot de materie gegeven, zoals de historie van het begraven, verschillende typen Nederlandse begraafplaatsen, graftekens, het toegepaste materiaal, grafische vormgeving, symboliek en heraldiek. In deel B komt de methodiek van de inventarisatie aan de orde: de voorbereiding, archiefonderzoek, werkplan, selectiemethodiek en de uiteindelijke inventarisatie. Een literatuurlijst is aan dit werk toegevoegd. Helaas ontbreekt hierin de vermelding van de werken van Bloys van Treslong Prins over de genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in de kerken in de verschillende provincies in ons land. Hoewel het in deze inventarisaties uitsluitend gaat over grafstenen en andere monumenten in kerken, zou het onmisbare werk van Prins, gezien de aard van de wél opgenomen literatuur, in de handleiding zeker

op zijn plaats geweest zijn.

In het korte bestek van deze handleiding wordt veel informatie verschaft op het gebied van graven en grafmonumenten, waardoor er meer duidelijkheid ontstaat over de bij de inventarisatie te hanteren criteria. Het boekje is ruim geïllustreerd en prettig leesbaar.

Het bestuur van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken roept hierbij geïnteresseerden op die belangstelling hebben voor deze materie. Hopelijk kan daarbij ook voor Rhenen overgegaan worden tot een inventarisatie. Een begin werd reeds in 1992 ondernomen^{2,3}.

H.P. Deys

Literatuur:

1. Meijer, W. en P. Pisu (red.), *begraafplaatsen als cultuurbezit*. Utrecht, 1992. 63 pagina's, geïllustreerd.
2. Belonje, J., Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen in 1957.
In: *Oud Rhenen* 11 (1992), blz. 15-21.
3. Deys, H.P., Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen in 1992.
In: *Oud Rhenen*, 11 (1992), blz. 22-31.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

Uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Twaalfde jaargang

September 1993

No. 3

VAN DE REDACTIE

In het Stichts Historisch Contact, nummer 4 zomer 1993,(de nieuwsbrief van de Stichting Stichtse Geschiedenis) wordt melding gemaakt van een feit dat wij onze leden niet willen onthouden; integendeel, de redactie is van mening dat zij het bericht integraal door moet geven.

Het luidt:

Oud-Utrecht prijs

Op zaterdag 5 juni is voor de eerste maal de Oud-Utrecht prijs uitgereikt door mr. I.W. Opstelten, burgemeester van Utrecht.

De prijs, groot fl. 3.000,- wordt iedere twee jaar toegekend aan de schrijver van het naar de mening van de jury beste artikel over de geschiedenis van stad of provincie Utrecht.

De jury, bestaande uit drs. H.L.Ph. Leeuwenberg, prof. drs. M. Snijders en prof. dr. M.R. Prak, moest uit 37 inzendingen een keuze maken.

Het niveau van de ingezonden stukken was hoog. Opvallend was dat de inzendingen zich in twee categorieën lieten indelen: artikelen waarin algemene historische patronen tegen een Utrechts licht werden gehouden en artikelen over specifiek Utrechtse verwickelingen. Dit veroorzaakte mede dat de jury niet één, maar twee prijswinnaars voordroeg, één in iedere categorie. De winnaars van de Oud-Utrecht prijs 1993 zijn:

dr. H.P. Deys te Rhenen voor "Justus van Broeckhuijsen, landmeter 's Hoofs van Utrecht", en

drs. K. van Vliet te Utrecht voor "Markt in middeleeuws Utrecht".

Er zijn ongetwijfeld al vele felicitaties richting onze voorzitter gegaan met dit succes, en de redactie voegt er gaarne de hare aan bij.

Maar vooral hoopt de redactie dat dit goede voorbeeld goed doet volgen zodat er in 1995, als er ter gelegenheid van de volgende jurering inzendingen worden gevraagd, interessante artikelen over Rhenen van de hand van onze leden zullen verschijnen. En mocht daar geen prijs aan worden toegekend, dan is dat natuurlijk spijtig maar plaatsing van Uw artikel in Oud Rhenen wordt door de redactie gegarandeerd.

De geschiedenis van het gehucht Grebbe

Dr. A.J. de Jong

Inleiding

De Grebbeberg en het gebied eromheen is vanouds van strategisch belang geweest. Tevens liep één van de oudste oost-west verbindingen in Nederland over deze Grebbeberg.

Vroeger heette de Grebbeberg (of Grebseberg) ook wel de Heimenberg ter onderscheiding van de Laarseberg.

Eeuwenlang bevond zich onder aan de Grebbeberg bij de sluis bebouwing en er is gespeculeerd of er hier sprake kan zijn geweest van een apart gerecht naast de twee Rhenense gerechten. Het feit dat er zich een galg op de Grebbeberg heeft bevonden zou hier een verdere aanwijzing voor kunnen zijn.

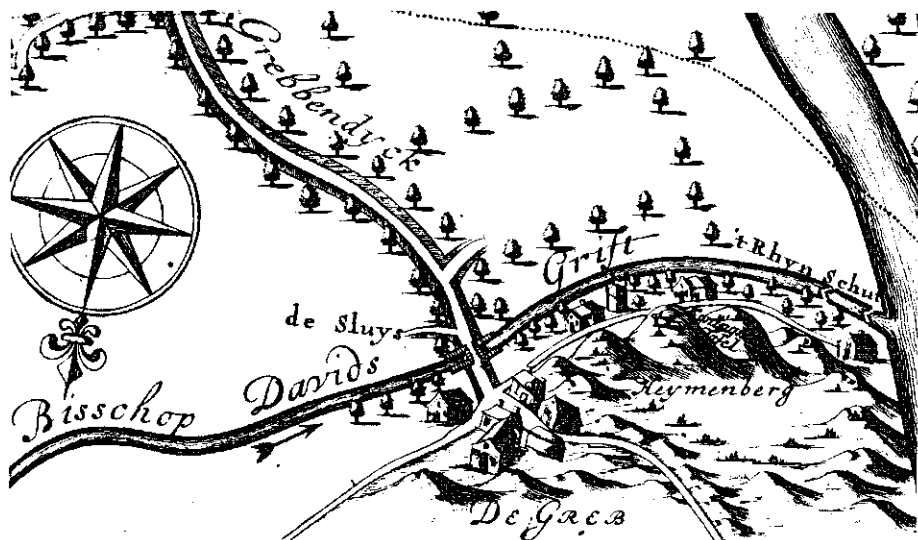
Van Iterson¹ sluit de aanwezigheid van een apart gerecht niet uit, maar koppelt dit liever aan Laar (later Leefdaal) en de bijbehorende Laarseberg in de vroege middeleeuwen.

Een apart gerecht in de late middeleeuwen vlak bij het machtige kasteel de Horst, waar recht werd gesproken, lijkt dan ook zeer onwaarschijnlijk.

Wèl bevonden zich vlak bij de Grebbeberg adellijke woningen en ridderhofsteden zoals Leefdaal², Hamersteyn³ (Heimerstein) en de Blauwe Kamer⁴. De Blauwe Kamer lag dicht bij de Grebbeberg en is mogelijk identiek aan Snoygrevenweert (ook wel des Noyen grevenweerde), begin 15e eeuw "gelegen in der Noeden (N.B. Nude) tusschen Wagenyngen ende der Grebbe, tot enen borchleen des huys ter Horst"; voorts wordt ook genoemd in 1406³ Snoygrevenweert "mit den gericht, teenden, tyns ende mit sinen toebehoren".

Hier is dus sprake van een gericht en de vraag is of het gehucht Grebbe hier toe behoorde.

De Grebbe was gelegen bij een sluis in de Bisschop Davidsgrift, genoemd naar David van Bourgondië, welke einde 15^e eeuw in zijn opdracht werd aangelegd en omstreeks 1481 gereed kwam. Deze Grift was de waterverbinding tussen de Rijn en het Rhenense veengebied (later Veenendaal).

Kaartje van de Greb omstreeks einde 17e eeuw (Achter Berg en Rijn No. 10).

Ook liep later de postroute van de Rijkspost, reeds genoemd in de 17^e eeuw, tussen Nijmegen en Utrecht over de Grebbeberg.⁵ De Grebbe wordt hier genoemd als stopplaats.

De Grebbe was dus een punt waar van ouds verkeer te land, via de Utrechtse Heuvelrug en de Grebbedijk, en te water, via Grift en Rijn passeerde.

De Grebbesluis had vanouds een tweeledige functie. Ze diende sinds de 16^e eeuw speciaal voor het vervoer naar de Rijn van turf, gestoken onder Achterberg en Veenendaal, maar daarnaast ook als innundatiesluis ter verdediging van de Grebbelinie.

Hotel "De Grebbe"

Onder aan de Grebbeberg bevond zich in 1649 reeds de "herberg van Van Kesteren".⁶

De Grebbe was in de 17^e eeuw een vaste pleisterplaats voor diligences; het is dan ook niet verwonderlijk dat zich hier een herberg bevond, die later de toepasselijke naam "de Roskam" kreeg, zoals blijkt uit een verkoopakte uit 1680, waarin melding wordt gemaakt van "seeckere huysing, met hoff ende schuyre, soo daer achter als besyden aen staende, gelegen in de Grebbe, daar jegenwoordigh Den Roskam uthangt". Dit complex kwam toen in bezit van Jan Tonis van Noort.

Van Iterson heeft aan de Roskam, later Hotel De Grebbe een interessant artikel gewijd, waaruit hieronder een aantal passages.⁷

In een akte uit 1733 vinden we de volgende omschrijving:

"... een huysinge en herberge, alwaar De Roskam uythangt met aengehorige plaisterschuur, twee andere schuurtjens, bakhuijs, koornberg, verkenkot... in de Grebbe... oost en zuijdwachts de gemene wegen, west den berg off bosch van Haar Exelentie de gravinne van Athlone..."

De naam De Roskam is in de loop van de 18^e eeuw verdwenen om plaats te maken voor die van het "Tolhuis". Deze verandering hield verband met het feit, dat toen tol werd geheven aan het begin van de Grebbedijk.

In het begin van de vorige eeuw treffen we in De Grebbe een kastelein aan met een zeldzame tweede voornaam. Blijkens de gerechtelijke protocollen der stad Rhenen verkocht op 24 augustus 1802 een lasthebber van F.C.R. baron van Rheede, graaf van Athlone, heer van Amerongen, Middachten etc. aan Dirk Lexius de Ridder: "Een huizinge met annexe stallinge, schuuren en erve, zijnde het logement genaamd Het Tolhuis, staande en gelegen aan

Onder aan de Greb circa 1900 (west-oost gezien)

De Grebbe onder Rhenen, zijnde ompaald aan drie zijden de gemeene wegen en aan de vierde - of westekant gedeeltelijk den Hr. Mr. Jacob Haksteen en verder Jan Vonk naast gelegen zyn...".

We komen hier dus al wat namen tegen van bewoners van De Grebbe; op verschillende bewoners van het gehucht De Grebbe wordt later nog teruggekomen.

Wie was nu die koper met de merkwaardige tweede voornaam "Lexius"? Raadplegen we het doopregister van de hervormde kerk te Schalkwijk, dan vinden we de doop op 3 februari 1771 van "een zoon van Dirk de Ridder en Aletta in den Engh, echtelieden is genaamd Dirk Leccius".

Deze zoon zou een belangrijk gedeelte van zijn leven als kastelein aan De Grebbe doorbrengen.

Volgens overlevering dankte de in 1771 geborene Dirk Leccius zijn tweede voornaam aan het feit, dat hij ter wereld was gekomen als zoon van een dijkmeester van het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams op een moment, dat het water in de Lek bij Schalkwijk bedenkelijk hoog stond. Bij die gelegenheid zou hij naar de rivier de Lek vernoemd zijn en zou het hoogheemraadschap dit peterschap hebben aanvaard.

Bij toetsing van deze overlevering bleek er een kern van waarheid aanwezig te zijn. Dirk Leccius werd gedoopt op zondag, 3 februari 1771. In die dagen was het de gewoonte, dat kinderen de eerste zondag na hun geboorte werden gedoopt. In de winter 1770/71 is wegens het hoge water het z.g. dijkleger tweemaal op de been geweest, eerst van 1 tot 4 december en voor de tweede maal van 23 januari tot 2 februari 1771. In die tweede periode moet juist Dirk Leccius geboren zijn.

Er is echter nog meer dat voor deze overlevering pleit. Tijdens dijkleger betrokken de leden van het dijkcollege hun kwartieren aan de dijk en hielden vanzelfsprekend op of aan de dijk hun vergaderingen.

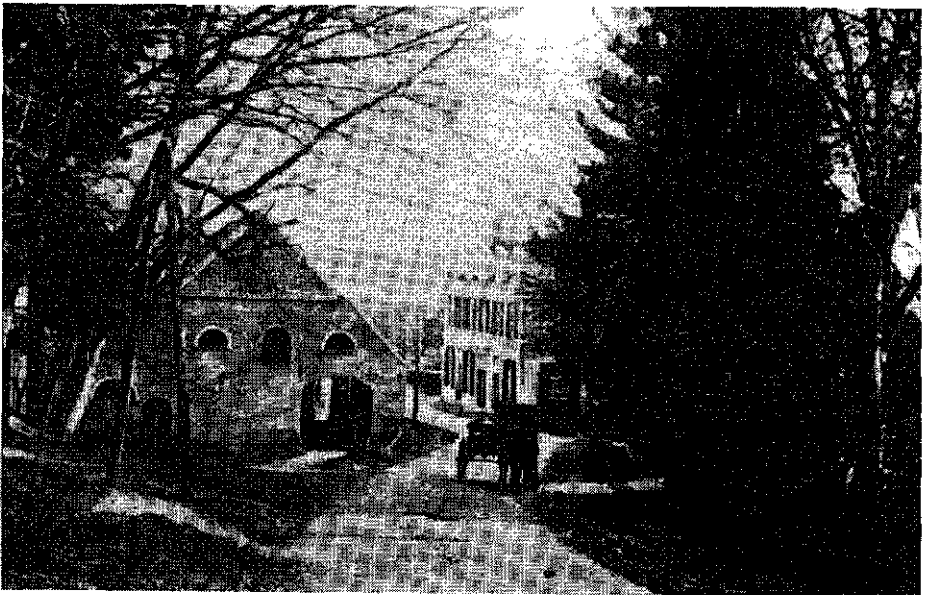
Eén van de drie dijkmeesters heette toen Dirk de Ridder, kennelijk de vader van de pasgeborene. Uit het feit, dat deze dijkmeester steeds het eerst wordt genoemd, kan worden afgeleid, dat zijn kwartier samenviel met het hoofdkwartier, waarin ook Schalkwijk lag.

Kastelein Dirk Leccius de Ridder was een lang leven beschoren. Op 28 juni 1871 overleed hij aan De Grebbe op het huis Grebbestein, oud honderd jaar en vijf maanden. In zijn akte van overlijden staat vermeld, dat hij in Schalkwijk was geboren en ook de namen van de ouders kloppen met die, voorkomende in zijn geboorte-akte. In de overlijdensakte wordt hij nu als "grondeigenaar gekwalificeerd.

In zijn herbergiersbedrijf was het hem blijkbaar voor de wind gegaan. Ook werd er wel beweerd, dat hij het nodige had verdiend aan de zandafgraving aan de Grebbeberg; vermoedelijk was dit aan de westkant en niet achter zijn huis bij de Grebbesluis.

In verband met de honderdste verjaardag van de ex-kastelein werd aan de Kroon gevraagd de naamstoevoeging "Leccius" te mogen behouden conform art. 63 van het Burgerlijk Wetboek. De honderjarige maakte echter inwilliging van dit verzoek niet meer mee. Dit geschiedde bij Koninklijk Besluit van 16 augustus 1872, nr. 6. Deze gunst viel toen ten deel aan zijn zoon Jan Albertus de Ridder. Deze had twee zoons, die o.a. ook de voornaam Leccius hadden ontvangen, met als gevolg dat door de naamsverandering van 1872 ze verder als dubbele Leccii door het leven gingen. Inmiddels is nu de familie met de dubbele naam in de mannelijke lijn uitgesorven.

In de dertiger jaren van deze eeuw bestond nog het typische hotel De Grebbe, dat helaas grotendeels in de meidagen van 1940 is verwoest. Oude Rhenenaren herinneren zich echter dit hotelcomplex, dat bestond uit een hoofdgebouw met aan weerszijden van de deur twee ramen en boven vijf ramen.

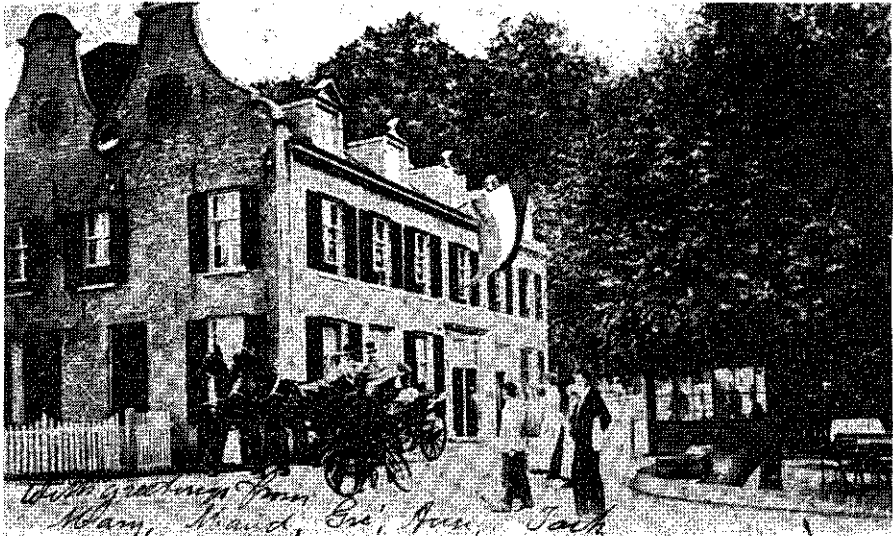
Links een afbeelding van de doorrijshuur, die bij het hotel "De Grebbe" hoorde.

Pal er tegenover stond een oude stenen z.g. doorrijschuur, zoals met wel meer aantrof langs de Rijksweg tussen Utrecht en Arnhem. Deze schuren hadden aan twee kanten deuren, zodat men de schuur aan de ene kant kon binnenrijden en aan de andere kant kon uitrijden, hetgeen een gemak was voor zwaar beladen diligences en postkoetsen, die na hun oponthoud hun weg moesten vervolgen.

Tegenover het hoofdgebouw stond ten zuiden van de weg een ongeveer even hoge depondance.

Het restaurant De Grebbe was in de eerste decennia van deze eeuw een centrum, waar men speciaal kwam om te genieten van de gastronomie. Albert van Esterik was in die tijd gérant van het hotel, dat hij van de familie Leccius de Ridder had gepacht. Zelf fungeerde hij meestal als kok, en had een grote reputatie. Het heette destijds dat er tussen Amsterdam en Keulen maar één gelegenheid bestond, waar men goed kon eten en dit was bij Van Esterik aan De Grebbe.

Omtrent bijzondere gebeurtenissen in het logement gedurende de vorige eeuw is slechts weinig bekend. Dat gasten tijdens hun verblijf aldaar stierven behoorde tot de grote zeldzaamheden. Eén hiervan dient echter wel te worden vermeld. Door Adrianus Beyer, logementhouder (zetbaas van de familie De Ridder) werd op 6 juni 1871 aangifte gedaan bij de burgerlijke stand te Rhenen, dat in het logement De Grebbe was overleden Simon

Koningin-moeder Emma bezoekt hotel "De Grebbe" op doorreis naar Oranje-Nassau Oord.

Gorter, oud 32 jaren, rustend leraar bij de Doopsgezinden, geboren te Warns, wonende te Amsterdam, echtgenoot van Janna Catharina Lugt. Zijn ouders waren Douwe Simon Gorter, leraar bij de Doopsgezinden en Trijntje Koopmans, beide wonende te Balk in Gaasterland.

De overledende was prozaschrijver en eerste hoofdredakteur van "Het Nieuws van den Dag". Hij werd begraven te Rhenen op het z.g. Oude Kerkhof aan de Rijksstraatweg. Zijn groeve bevindt zich hier nog steeds.⁸

Genoemde Simon Gorter was de vader van Herman Gorter (1864 -1927), de dichter, onder meer bekend om zijn gedicht "Mei".

Hotel De Grebbe was tot de verwoesting in 1940 ook het centrum van het hoogheemraadschap van de Rhenense Nude en Achterbergse hooilanden, later bekend als het Waterschap De Grebbe. Hier hielden dijkgraaf en hoogheemraden hun jaarlijkse bijeenkomsten en hier waren zij aanwezig als er gevaar dreigde voor overstroming of dijkbreuk.

De bewoners van het gehucht Grebbe

Enkele bewoners van de Grebbe kwamen reeds hierboven aan de orde. Omdat informatie over bewoners tevens van interesse is voor genealogen is op basis van haardstedegeldkohieren en bevolkingsregisters hieronder een overigens vrij willekeurige selectie gemaakt van bewoners van het Grebbegebied uit de periode 1730 -1860.

Uit de haardstedegeldkohieren achtereenvolgens⁹:

Anno 1730

Erfgenamen van Bronkhorst, Willem van Wijk, Hendrik Cornelissen, Jan Brandse, Veenraden ledige plaats, Dirk van Pothuysen, Veenraad, Jan de Hollander, Weduwe van Ommen.

Anno 1753

Erfgenamen en eigenaren Bronkhorst, Tijmen Sijmense, Jan Brandsen, Veenraad, Jan Vink, Jan de Hollander, Mevr. Gravin Douarrière van Athlone plus gebruiker Jacob de Liele, weduwe van Jan Bastiaanse, Cornelis Vonk, Mevr. Boudaan plus gebruiker J. van Beynen (Beynum?).

Anno 1775

De erfgenamen van Bronkhorst, Tijmen Sijmens, Gravin van Athlone zelf plus Bonekamp, Jan Slok, Hannis Mager, Cornelis Vonk en de erfgenamen Boudaan met gebruiker J. van Beynen.

Anno 1777

Tijmen Tijmense namens de eigenaar en erfgenamen Bronkhorst, Gravin van Athlone zelf met Rijk Rijksen, Joh. Hulshof en Dirk Bonekamp, Hr Raad lege plaats, Jan Slok, Johannis Mager, Cornelis Vonk en mevr. Boudaan met als gebruiker J. van Beinen.

Anno 1795

Abraham Wijnen, huis onder de Heymeberg.
Zijne Exell. de Heere Grave van Athlone eigenaar en bruikers Wijnen en Rijk Rijksen.

Idem met een huis in de Grebbe met als gebruiker Joh. Hulshof.

Idem met als gebruiker D. Bonekamp.

De Heer Burgemeester Hakstein, eigenaar Heimerstein bij de Grebbe.

Anno 1797 - 1802

Abraham Wijnen weduwe, eigenaar en gebruiker.

Excellentie Hr. Grave van Athlone huizen, met als gebruikers Rijk Rijksen, Joh. Hulshof en D. Bonekamp.

Raad J. Slok (in 1801/2 tevens Algemeen Aanklager genoemd) eigenaar en gebruiker.

Hendrik Vonk huis in de Grebbe.

De heer Commandeur huis op de Weert, gebuikt de weduwe Jan van Beinum.

Heer Burgemeester Hakstein.

Anno 1803 - 1805

Weduwe Abraham Wijnen met huis onder de Heymenberg.

Hr. Grave van Athlone eigenaar/gebruiker met Rijk Rijksen en Joh. Hulshof.

Dirk Lexius de Ridder.

Weduwe J. Slok.

Captein Ingenieur van Voss.

De heer Commandeur met de weduwe van J. van Bijnen.

Heer Hakstein.

Voorts uit de bevolkingsregisters¹⁰:

Anno 1829

Onder den Berg:

No. 18

Frans van den Berg (44 jaar, geb. Wageningen), Cornelia Wijnen (33 jaar, geb. Rhenen) en 5 kinderen, Jacobus Wijnen (75 jaar, geb. Rhenen).

No. 19

Teunis Verwoert (25 jaar, geb. Opheusden, dagloner), Elisabeth Rijken (29 jaar, geb. Rhenen) en 2 kinderen, Jelis Mager (14 jaar, knegt).

Gehucht de Grebbe:

No. 22

Barend Holewijn (46 jaar, geb. Dodewaard, arbeider), Nolletje van der Kolk (46 jaar, geb. Rhenen) en 7 kinderen.

No.23

Rijk Rijksen (53 jaar, geb. Rhenen, landbouwer) met dochter, Gerrit van Meeven (15 jaar, geb. Wageningen).

No. 24

Rijk Rijksen (32 jaar, geb. Rhenen, dagloner), Jannigje de Wit (25 jaar, geb. Wijk).

No. 25

Johannes Meijjes (46 jaar, geb. Amsterdam), Anna Catharine Greev(?) (53 jaar, geb. Amsterdam) en 3 kinderen, Jacobus Coenraad Zijtsema (14 jaar, geb. Amsterdam), Magdalena Zijtsema, Hendrik Adolf van Laar (18 jaar, geb. Rhenen, werkboode), Evert Essen (17 jaar, geb. Ede, werkboode), Cornelia Vermaak (25 jaar, geb. Maarssen, dienstbode).

No. 29/30

Dirk Lexius de Ridder (58 jaar, geb. Schalkwijk, herbergier), Clasina Magdalena van Os (57 jaar, geb. Amerongen) met hun twee kinderen Cornelis (21 jaar) en Petronella Wilhelmina (24 jaar), Aalbert van de Scheur (27 jaar bouwknecht), Hermann Rijksen (25 jaar, stalknecht) Hendrik Riessen (16 jaar, geb. Maarsbergen, bouwknecht), Stijntje Overbeek (66 jaar, geb. Arnhem wekbode), Heyntje van Zwetselaar (20 jaar, geb. Renswoude, werkbode), Geertrui van Roesd (19 jaar, geb. Rhenen, werkbode).

No. 31

Arris Hulshof (72 jaar, arbeider), Geurtje Roest (73 jaar, geb. Wageningen), Naaitje Hulshof weduwe van Reyer van Dijk (31 jaar, geb. Rhenen) en 4 kinderen.

Huize Heimerstein bij de Greb

No. 33, Heimerstein

Johannes Meijjes (53 jaar, geb. Amsterdam), Cornelia Sophia van Oostrum (39 jaar, geb. Amsterdam) en 4 kinderen, Susanna Maria Davijit (19 jaar, geb. Amsterdam, gouvernante), Hendrika Jans (40 jaar, geb. Enkhuizen, dienstbode), Gerritje van Walsem (22 jaar, geb. Rhenen, dienstbode), Frederik Riessen (60 jaar, geb. Hannover, tuinman), Henderina van Ginkel (50 jaar, geb. De Bilt) en 4 kinderen.

Anno 1840

Onder de Berg:

No. 18

Evert Hulshof (48 jaar, zonder beroep), Cornelia Wijnen (44 jaar) en 4 kinderen, Arie van den Berg (10 jaar), Geurtje van den Berg (21, spinster), Aartje van den Berg (14 jaar), Aris Hulshof (83 jaar).

No. 19

Teunis Verwoert (35 jaar, geb. Opheusden, part. schipper), Martje Rijkxen (37 jaar, geb. Rhenen) en 5 kinderen.

Gehucht Grebbe:

No. 22

Zeeger van Druten (51 jaar), Cornelia Hulstein (43 jaar) en 6 kinderen.

No. 23

Rijk Rijkxen (72 jaar, karman), Rijk Rijkxen (40 jaar, arbeider), Jannigje de Wit (36 jaar) en 4 kinderen, Hendrikje Lindenhovius (70 jaar).

No. 24

Jan van Leeuwen (35 jaar, geb. Bennekom, dagloner), Jannigje Rijkxen (27 jaar) en 2 kinderen.

No. 25

Dirk Leccius de Ridder (68 jaar, geb. Schalkwijk), Pietronella Wilhelmina de Ridder (35 jaar), Teuntje van Woerdekom (21 jaar, werkmeid), Wilmina Hoolhorst (21 jaar werkmeid).

No. 30

Cornelis de Ridder (31 jaar) met echtgenote van Drumpt en 2 kinderen, Willemina Belia van Os (26 jaar, geb. Amerongen), Jan Looyen (30 jaar, geb. Wageningen, stalknecht), Frans Veldhuizen (26 jaar, geb. Amersfoort, bouwknacht), Belia Hijnekamp (21 jaar, geb. Wageningen, melkmeid), Teunisje Antoniezen van Laar (26 jaar, geb. Rhenen, werkmeid), Evertje van Lienden (20 jaar, kindermeid).

No. 33, Heimerstein^{zie ook 11}

Antoine van Knobelsdorff (41 jaar, geb. Konstantinopel, kamerheer), met echtgenote Schuylenburch (36 jaar, geb. 's-Gravenhage), Evert Zweers (42 jaar, tuinman), Janna Modderkolk (32 jaar), Louis Noverraz (20 jaar, geb. Ouchy in Zwitserland, huisknecht), Hannes van Rensum (23 jaar, geb. Rhenen, boerenknecht), Wilhelmina Schmidt (21 jaar, geb. Wezel, kamenierster), Antje Klappe (42 jaar, geb. Vlissingen, keukenmeid), Koos Veer (25 jaar, geb. Deventer, werkmeid), Mietje van Rensum (geb. Rhenen, werkmeid).

Anno 1849

o.a.

B-10a

Aan de tol buiten de bergbarrière Jurrie Gerrit Greeve (42 jaar)

B-15b

Op de Koningstafel (N.B. Voor het eerst dus bewoning hier!) Dirk van Woerdekomp (28 jaar, dagloner) en Willemina Zaggrina Hoolhorst (32 jaar).

Anno 1850 - 1860

Grebbe:

No. B-11 (was 23)

Rijk Rijkxen (geb. 1796, schipper), Jannigje Wouters (geb. Wijk bij Duurstede 1802), Rijk van Sandijk (geb. Rhenen 19-1-1834, arbeider), Dirk van Sandijk (geb. Maurik 1-10-1829, arbeider) en 6 kinderen.

B-12 (was 24)

Evert van Zetten (geb. Opheusden 1811, schippersknecht), Marretje Rijkxen (geb. Rhenen 1808), Mattheus Martinus van Ewijk (geb. 1832, arbeider), Rijk van Ewijk (geb. Utrecht 1836), Adrianus van Ewijk (geb. Rhenen 1839),

Adriana van Ewijk (geb. Utrecht 1834), Gerrit Caspers (geb. Zutphen 9-8-1816, schipper), Geertruid Caspers (geb. Vreeswijk 26-3-1821, dienstmeid) en 6 kinderen.

B-16 (was 16)

Dirk Leccius de Ridder (geb. Schalkwijk 1771, grondeigenaar), Petronella Wilhelmina de Ridder (geb. 1804, dienstster), Hendrik Rijkze (geb. Rhenen 1822, dienstknegt), Geurtje van den Berg (geb. Geldermalsen 1819, dienstmeid), Cornelia Bongers (geb. Loenen 1820, dienstmeid).

B-14 en 15 (was 29 en 30)

Cornelis de Ridder (geb. Rhenen 1808, logementhouder), Janna Catharina van Drumpt (geb. Kesteren 1809), Maria Beijer (geb. Echteld 1815), Geurt Rijksen (geb. Rhenen 1820, stalknecht), Jan Annas Zaaier (geb. Lienden 1805, bouwknegt), A. van Lienden (geb. Rhenen 1819, dienstmeid), Gerritje van Dijk (geb. Rhenen 1823, dienstmeid), Anna Sophia van der Haar (geb. Bennekom, dienstmeid), Jantje Elisabeth Goorman (geb. Opheusden 1828, dienstmeid), Maria Janna Leijers (geb. Opheusden 1822), Arie Maters (geb. Lienden 29-10-1832, arbeider), Arent Jager (geb. Lienden 5-8-1845) en 3 kinderen.

B-13 (was 31)

Gerrit Matser (geb. Rheden 1815, tuinman), Anna Sanders (geb. Driel 1812), Carel Johannes Landman (geb. 1823), Sijke Pollius (geb. Leeuwarderadeel 1815) en 1 kind.

Op de Koningstafel:

B-1c (was 15b)

Dirk van Woerdekom (geb. 1821), Willemina Zaggrina Hoolhorst (geb. 1817), Willem Hoolhorst (geb. 1826), Maria Gijsberta Walsmit (geb. Lienden 1828) en 1 kind.

Onder den Berg:

B-2 (was 18)

Teunis Verwoert (geb. Opheusden 1804, schipper), Elisabeth Rijksen (geb. 1800), Dirk Verwoerd (geb. Opheusden 1780, schipper), Martje Rijksen (geb. 1829), Lammert Gerrit Reijnen (geb. 1854) en 4 kinderen.

De familie Verhoef

Voor de latere periode beperken we ons tot de familie Verhoef die in een huis onderaan aan de Grebbe vlak tegen de trambaan woonde en waarvan familieleden nog jeugdherinneringen en anekdotes wisten te vertellen, die zijn opgetekend door Dr.Ir. Denis Verhoef.¹² Deze verhalen geven goed de sfeer en omstandigheden weer aan het begin van deze eeuw in Rhenen en rondom de Grebbeberg en zijn van interesse voor de geschiedenis van Rhenen.

De verhalen spitsen zich toe rond het gezin van Rijksveldwachter Hendrikus Gerardus Verhoef (1867-1929) en Cornelia Peek (geb. Woerden 1878, een dochter van boswachter Gerrit Peek).

Hendrikus Gerardus Verhoef en echtgenote Cornelia Peek, met hun twee jongste dochters Antonia M. Verhoef en Alida G. Verhoef.

In 1905 werd deze Hendrikus Gerardus Verhoef door de procureur-generaal te Arnhem voor de funktie van bezoldigd rijksveldwachter te Rhenen voorgedragen, zoals blijkt uit diens schrijven van 8 juni 1905:

Voor de vervulling van de mogelijk nieuwe standplaats te Arnhem, neem ik de vrijheid Uwe Excellentie voor te stellen den jachtopziener Jan Akkerman te Rhenen, wiens gezondheid op den duur niet bestand is tegen bewaking in het jachtveld, aan te stellen tot gekleed rijksveldwachter en over te plaatsen naar Arnhem, terwijl ik mij verder veroorloof aan te bevelen voor Rhenen (jachtopziener):

1. Hendrikus Gerardus Verhoef, particulier boschwachter en onbezoldigd rijksveldwachter (No. 5255), thans te Schore (Zeeland);
2. Roelof van Woerdekom, boschbaas in particulieren dienst en onbezoldigd rijksveldwachter (No. 5868) te Rhenen;
3. Arie de Kruijff, gemeenteveldwachter en onbezoldigd rijksveldwachter (No. 3064) te Brakel.

Hendrikus Gerardus werd op 10 juni 1905 tot rijksveldwachter-jachtopziener aangesteld te Rhenen, op een jaarwedde van f 640,-. Op 31 juli werd hij als zodanig beëdigd.

Op 16 augustus van dat jaar werd door de districts-commandant, tevens inspecteur der rijksveldwacht te Arnhem een bestelling geplaatst voor Verhoef. Aangevraagd werden een karabijn, een revolver, een holster, een schroevendraaier, boeikettingen met hangsloten, een maatstaafje (No. 91), een handboekje en een jachtwet.

Op 23 mei 1908 verstuurde burgemeester Schimmelpenninck van Rhenen om twee redenen een brief aan de inspecteur der rijksveldwacht te Arnhem. De eerste reden betrof het verzoek, om de dienst van brig.-tit. G. Groen en rijksveldwachter-jachtopziener H.G. Verhoef zo te regelen, dat zij op 1 juni 1908 beiden dienst zouden kunnen doen bij de paardemarkt en de kermis in Rhenen.

De tweede reden betrof de vraag, of Hendrikus Gerardus een uniform zou kunnen krijgen. Deze vraag werd door verschillende hoogwaardigheidsbekleders uitvoerig toegelicht. Deze toelichtingen geven een redelijk beeld van Hendrikus Gerardus' werkzaamheden, en zijn daarom hier integraal opgenomen.

Uit de brief van burgemeester Schimmelpenninck:

dat bovengenoemde Verhoef van Rijkswege worde voorzien van een uniform; aangezien hij een zeer verdienstelijk ambtenaar blijkt te zijn, zoude het zijne optreden tegenover het publiek mijns inziens zeer vergemakkelijken.

Ook de brigade-commandant te Wageningen deed een duit in het zakje. Uit zijn brief aan de districts-commandant, tevens inspecteur der rijksveldwacht, te Arnhem, d.d. 27 mei 1908:

Het stadje Rhenen, waaronder Grebbe, Koningstafel, en verdere schoone omgeving, wordt gedurende den gehelen zomertijd bezocht door duizenden vreemdelingen. Talrijk doorkruizen daar den grooten verkeersweg, Utrecht-Arnhem, automobielen en wielrijders, terwijl vele plezierbooten daar aanleggen, en het gemis van uniforme kleeding van gemelde beambte heeft hem, niet tegenstaande zijn bezadigd en kalm optreden, dikwerf moeilijkheden veroorzaakt.

De vorige zomer nog met een hotelhouder uit Zeist, die, in dronkenschap verkeerende, daar een rijtuig bestuurde, zoodat, ware de man niet bijtijds door Verhoef onschadelijk gemaakt, ongelukken waren veroorzaakt; ernstig verzet volgde, blijkbaar door gemis aan uniform.

Eveneens dikwerf met wielrijders, in overtreding zijnde, zich tegen een beambte, in burgerkleeding zijnde, voordoen alsof zijn waakzaamheid in het belang der openbare veiligheid, slechts bijzaak is waarmede hij zich niet behoeft in te laten.

Daar nu, buiten het toezicht in het jachtveld, veel surveillance op de groote wegen door dien beambte wordt verricht, en hij, bij detachering van de andere rijksveldwachter, alle voorkomende diensten heeft te volbrengen, zoo acht ik uniforme kleeding voor hem noodzakelijk.

De inspecteur der rijksveldwacht te Arnhem voegde hier in zijn schrijven van 28 mei 1908 aan de procureur-generaal te Arnhem nog aan toe:

Ik acht dit bovendien wenschelijk, omdat ik bij eene eventueele vaartregeling op de rivier 'de Waal' één der beide te Rhenen gestationneerde rijksveldwachters zou kunnen aanwijzen voor detachering langs die rivier.

Hendrikus Gerardus werd dan ook van tijdelijke uniformkleeding voorzien. Op 27 juni 1908 bestelde de inspecteur der rijksveldwacht te Arnhem een uniformjas, laken pantalon, sagebroek, overjas, regenmantel, politiepet, helm (omtrek van het hoofd 53.5 cm.), schoenen van fijn grauw kalfsleder, zeemlederen handschoenen 1ste taille, benevens een sabel met sabeldrager en broek, sabelscheede en ceintuurriem. De kleding werd gemaakt onder beheer van de strafgevangenis te Leeuwarden, het lederwerk onder beheer van de strafgevangenis te Breda.

Negen jaar later werd Hendrikus Gerardus bevorderd tot gekleed rijksveldwachter. De inspecteur der rijksveldwacht schreef daartoe op 6 mei 1917 de volgende brief aan het ministerie van Justitie:

In verband met de ontslaaanvraag van den rijksveldwachter J. Sneep te Rhenen heb ik de eer Uwe Excellentie beleefd te berichten dat de rijksveldwachter-jachttopziener (brig: tit) H.G. Verhoef mij heeft verzocht om gezondheidsredenen aldaar te worden benoemd tot gekleed rijksveldwachter.

Verhoef is een paar jaar geleden ernstig ongesteld geweest en was lijdende aan pleuris, waarbij hij herhaaldelijk bloed opgaf en is thans nog niet volkomen hersteld en geeft zoo nu en dan ook nog bloed op. Hij is derhalve ongeschikt geworden voor het jachtveld en den rivierdienst en dient door een jongere kracht te worden vervangen. Op grond van het voorstaande geef ik U daarom thans reeds in overweging hem te Rhenen aan te stellen tot gekleed rijksveldwachter (brig: tit). De Heer Procureur-Generaal, fungd. Directeur van Politie alhier kan zich hiermede volkomen verenigen.

Hendrikus Gerardus Verhoef

Hendrikus Gerardus werd, per 1 juni 1917, tot rijksveldwachter aangesteld, op een jaarwedde van f 900,-.

Op 1 juli 1926 werd hem eervol ontslag verleend, overeenkomstig zijn verzoek:

Ondergeteekende Hendrikus Gerardus Verhoef, oud 58 jaar, Rijksveldwachter brigadier titulaire, gestationneerd te Rhenen, vraagt Zijne Excellentie beleeft hem met ingang van 1 juli 1926 ontslag uit bovengenoemde betrekking eervol te verlenen, met behoudt van zijne dienstkleeren, uitgezonderd helm, ransel, wapens, leedergoed en administratie.

Het zal U bekend zijn dat hij eenige tijd geleden van den pensioenraad een schrijven ontving, waar in hem werd mede gedeeld, dat hij voor verdere waarneming zijner betrekking ongeschikt was, dus afgekeurd, deze keuring heeft plaats gehad volgens de regeling bij de pensioenwet bepaald, op last van Zijne Excellentie.

Nu verzoekt hij U nederig en beleefd hem niet eerder ontslag te willen verleen en als bovengevraagd, aangezien hij nog steeds onder geneeskundige behandeling is en het nog lang zal duren eer hij hersteld is en zich met een klein pensioen (21 dienstjaren) en met een nog ziek lichaam verder door het leven moet helpen.

Een dochter van Hendrikus Gerardus verhaalt over haar jeugd:

Een aantal bijzondere gebeurtenissen staat me nog altijd bij.

Als vader jarig was, was er thuis altijd een grote kan vol chocolademelk, en daarbij aten we 'onderzettertjes', zoals we die ronde, platte koekjes noemden.

Als het Sint-Nicolaasfeest naderde, mochten we altijd onze schoen op de grote tafel zetten, met wat water en een peen erbij. De volgende ochtend zat er dan voor allemaal iets in, en, frappant genoeg, altijd precies datgene wat we nodig hadden. Voor de een dus een paar sokken, de ander een nieuw hemd, enz. Bovendien waren er suikerbeesten, waarom soms een ruzie ontstond, want de een wilde graag een bruin suikerbeest, en de ander een roze.

Met Kerst zong moeder altijd bij de kribbe.

In de maand mei werd door ons, de kinderen, beurtelings het Mariabeeld versierd. Als moeder een krentenbrood bakte, paste het nooit in de oven, zodat altijd één van de kinderen drie kwartier naar de bakker in Achterberg moest lopen, om het daar mee te laten bakken. De volgende dag kon het gebakken krentenbrood dan weer opgehaald worden.

In die tijd haalden we het water uit de put, en hadden we 's avonds licht van een paar petroleumlampen. Er was een verbinding aangelegd van het centraal in het dorp gelegen hotel en ons huis, zodat, als er in het dorp wat gebeurd was, wat vader moest weten, er bij ons een lampje ging branden.

Vader was namelijk politiemans van beroep. Hij was de Rooms-Katholieke politiemans in het dorp, en Sanders de gereformeerde. Hoewel Rhenen een zeer gereformeerd dorp was, heeft vader met zijn geloof nooit problemen gehad, integendeel, hij stond bij de plaatselijke bevolking zelfs in een hoger aanzien dan Sanders, omdat hij nog wel eens wat door de vingers wilde zien.

Ik weet me nog een aantal voorvallen te herinneren, waarbij hij in zijn functie moest optreden.

Zo was er op het station in Rhenen altijd een dronken man, die een delirium bleek te hebben. Niemand dorst in zijn buurt te komen, maar hij verstoorde de orde daar zodanig, dat hij gearresteerd moest worden. Toen vader hem wilde meenemen, wilde hij niet, waarop mijn vader zijn sabel trok, en hem zijn oor afsloeg. Het kon er in het ziekenhuis weer aangehecht worden, en naderhand, toen hij het ziekenhuis weer verlaten had, bleef hij mijn vader gewoon netjes groeten.

Een voorbeeld van een voorval, waarbij mijn vader de daad door de vingers zag, speelde zich aan het eind van de Eerste Wereldoorlog, in 1918, af. Een man reed door het dorp met een grote kar, waarin hij illegaal winterwortels vervoerde. Toen mijn vader hem op wilde schrijven, wees de man welhaast smekend op de armoedige omstandigheden, waarin hij verkeerde, waarop mijn vader hem liet gaan, nadat de man uitdrukkelijk had beloofd, zijn illegale praktijken te zullen staken.

Op een dag was er in de burgemeesterswoning ingebroken. Er bestond een vermoeden omtrent de daders, en toen mijn vader ze de volgende dag met een fiets, die hen niet toebehoorde, zag lopen, hield hij ze aan. Hij wilde ze mee naar het bureau nemen, maar had maar een paar handboeien bij zich, zodat de andere dader kon ontkomen.

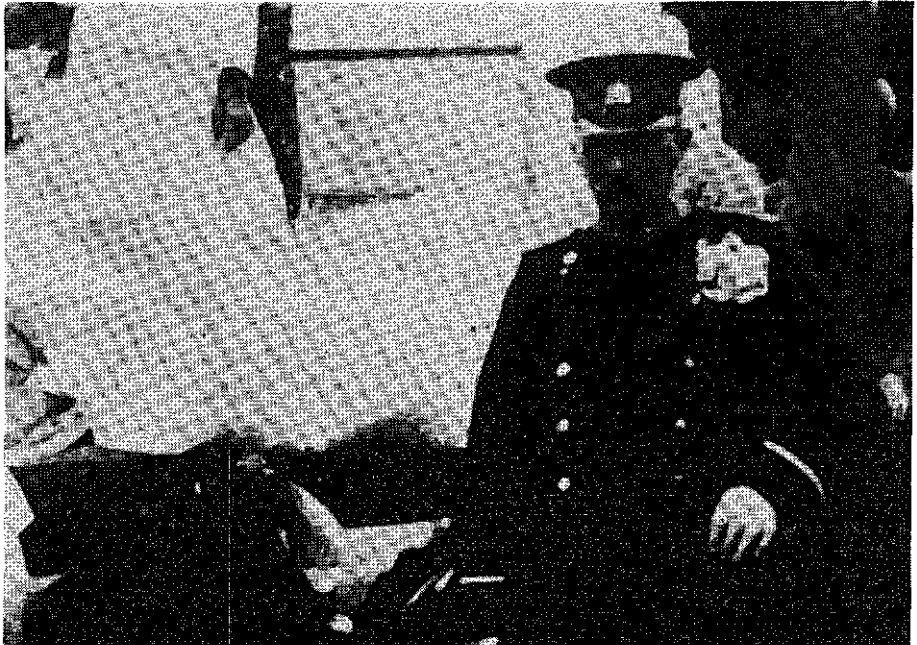
's Nachts moest de gearresteerde man doorbrengen in een kast in de ambtswoning, maar bij controle de volgende dag bleek, dat zijn maatje terug gekomen was om hem te bevrijden en de vogels waren dus gevlogen. Zelden heb ik mijn vader woest meegemaakt, maar dit was zo'n gelegenheid.

Hij heeft een aantal weken moeten doorbrengen in Kootwijk op de Veluwe, waar een gebouw voor draadloze telegrafie werd gebouwd, en hij het een en ander moest bewaken. In die dagen kwam hij alleen 's zondags thuis. Iets soortgelijks was het geval, toen hij werkzaamheden moest verrichten bij Fort Everdingen.

Vader kon bovendien buitengewoon ad rem reageren. Zo herinner ik mij, dat hij op een zonnige dag, in uniform, in de deuropening stond, toen er een man voorbijkwam met een wit vest aan. 'Zo baasje', zei deze, 'ik moet de weg weten naar ...', wat heel ongebruikelijk was, om de politieagent met baasje aan te spreken. Mijn vader zei dan ook ogenblikkelijk: 'Nou knechtje, dan moet je zo en zo lopen!'

Als hij van dienst thuis kwam, moesten wij altijd zijn laarzen poetsen. Ook moesten de knopen van zijn uniform vaak net zo lang gepoetst worden, tot ze weer helemaal glommen. Als ze aan vervanging toe waren, moesten we een nieuwe uit het knopenrek halen. In het weekend maakten we zijn fiets schoon.

Thuis was hij vaak procesverbalen aan het uitschrijven. Wij mochten dan niet te dicht

Hendrikus Gerardus Verhoef in functie bij een optocht in Rhenen

in zijn buurt lopen, want hij kon heel mooi schrijven, en wilde absoluut niet, dat hij plotseling uitstootte. De tekst begon altijd zo: 'Hedenmiddag die en die datum heb ik, Hendrikus Gerardus Verhoef, gezien en waargenomen, dat ...', waarna een omschrijving volgde van de overtredding. Als hij al niet aan het schrijven was, en er bovendien geen bezoek was (in die gevallen overigens wilde vader vaak een partijtje dammen), studeerde hij voor zijn diploma's.

Vader is in 1929 aan tuberculose overleden. In vergelijking met zijn beide broers, die ik beide overigens heel aardig vond, vond ik vader meer 'werelds', ook al omdat hij, met alleen een lagere school-achtergrond, voortdurend aan het schrijven en studeren was. Eén of twee jaar later is moeder toen van ons huis aan de Grebbeberg in Rhenen (dat in de Tweede Wereldoorlog is platgebombardeed) verhuisd naar de Heerenstraat in Rhenen.

Ons gezin bestond uit negen kinderen. Gerrit, de oudste, is op zesjarige leeftijd, toen hij met de jongen van het hotel, Johan, aan het spelen was voor het hotel van de familie van Esterik, door een auto van het merk Spijker overreden. De dader, die na de aanrijding was doorgereden, hebben ze later kunnen aanhouden. Hij was afkomstig uit Amsterdam.

Daarna kwamen de drie oudste zussen, allen nog in leven.

Als vijfde een doodgeboren zoontje, en daarna beide broers, Gijs en Gerrit. Daarna kwam mijn zuster Marie, die op 44-jarige leeftijd te Utrecht is overleden, en tenslotte mijn zusje Truus, die op eenjarige leeftijd aan bloedarmoede gestorven is. Dit had te maken met het feit, dat zij, omdat mijn moeder thuis een geit had, altijd geitemelk te drinken kreeg en nooit koeienmelk. In de ene soort zit namelijk een bacil, die in de andere soort niet zit, wat, volgens de doktoren, de bloedarmoede heeft veroorzaakt.

Ik ben een jaar op de gereformeerde lagere school in Rhenen geweest, maar wij werden daar als katholieken door de kinderen gepest en moesten van de onderwijzers vaak nablijven, zodat wij (de meisjes) zijn overgeplaatst naar de R.K. meisjesschool, de zuster Cuneraschool, te Wageningen. 's Ochtens ging ik dan altijd eerst om zeven uur naar de mis, waarna ik hard door moest lopen om nog om negen uur op school te zijn. Gijs en Gerrit hebben de lagere school te Achterberg gevolgd, waarna zij naar de gereformeerde M.U.L.O. te Rhenen zijn gegaan (ook de oudste drie meisjes hebben twee jaar M.U.L.O. mogen volgen. Marie heeft alleen de lagere school gedaan). Gijs en Gerrit kwamen daarna terecht op de ambachtsschool te Wageningen, waarna zij hebben gewerkt in de machinekamer van de zandsteenovenfabriek van De Ridder te Rhenen. Vervolgens heeft Gijs een cursus politieagent gevolgd, maar bleek daar in het geheel geen aanleg voor te hebben (hoewel hij het uiteindelijke diploma wel heeft gehaald), en hij is tenslotte textielhandelaar geworden. Gerrit is vanuit de fabriek naar Den Helder getrokken, om daar als instrumentmaker in dienst van de marine te treden. Hij is toen ongeveer vijf jaar met de onderzeeër K18 naar Indië geweest, en is bij terugkomst in Nederland in verband met zijn maagklachten geopereerd. Hij is midden onder de operatie, om begrijpelijke redenen, bijgekomen, en is aan de gevolgen daarvan overleden. Moeder wilde dan ook pertinent niet hebben, dat hij met militaire eer begraven werd, want, zo zei zij, hij is overleden, omdat hij niet goed is behandeld.

Een nicht van Hendrikus Gerardus vertelt:

Als ik onder aan de Grebbeberg logeerde kon ik 's avonds vanuit mijn kamer net de onderkant van de voorbijrijdende trams zien. Het huis lag namelijk veel lager dan de spoorrails. Achter in de tuin had oom Hein een groot hondenhok. Hij dresseerde honden, maar ik durfde me daar niet te vertonen. Zijn zoon Gerrit was mijn favoriete neef, met wie ik regelmatig langs de Utrechtse singels heb gelopen. Jammer, dat hij zo vroeg bij de marine stierf.

Het huis aan de Greb, waar Hendrikus Gerardus Verhoef met zijn gezin woonde.

Het huis aan de Grebbeberg is hier afgebeeld. Voor het huis liep de rivier de Grebbe. Hendrikus kon dagenlang in de buurt van het pad nabij het huis op stropersjacht liggen. Dit pad staat tot op de dag van vandaag bij de oudere Rhenense bevolking bekend als het "Verhoevenpad".

Een neef van Hendrikus Gerardus vertelt:

Oom Hein was oorspronkelijk een jachtopziener te velde, en was toen een hele strenge. Die kon dagen en nachten op een stroper liggen wachten. Het was een heel leuk gezin, Annie een vrolijke griet en Corry een wietwuit. Als ze bij ons op 't Vossevelt logeerde, en ik met haar uit de kerk kwam, dan stonden de mensen achterstevoren op de weg, ze had een hoogblond kapsel en droeg korte rokken, je hoorde de mensen denken 'Wat een plaatje!'.
Het gebeurde dat het hoog water was in de Grebbe, dan stapten de dochters op blote voeten op de tram, die reed op een halve meter langs het dak, bijvoorbeeld om eieren te verkopen in Wageningen, en trokken dan in de tram kousen en schoenen aan.

Tot zover de verhalen over de opmerkelijke veldwachter-jachtopziener Verhoef. Hiermee zijn we aan het einde gekomen van in vogelvlucht de geschiedenis en bewoners van het gehucht Grebbe. In de meidagen 1940 zijn de huizen en het bekende hotel De Grebbe nagenoeg verwoest door het oorlogsgeweld.

De Grebbeberg, strategisch gelegen op de belangrijkste verkeersweg naar Utrecht, werd door het Nederlandse leger heldhaftig verdedigd, ten einde te proberen het oprukkende Duitse leger tot staan te brengen.

Dientengevolge kwamen de huizen en het hotel in de vuurlinie te liggen. Het hotel werd daarbij in brand geschoten. Ook het daarvoor gelegen huis Grebbestein onderging hetzelfde lot.¹²

Hoewel er zich hedentendage nog wel huizen bevinden om en nabij de Grebbesluis, is er helaas niets meer over wat nog herinnert aan de aloude pleisterplaats en aan het eens zo beroemde restaurant.

Noten

1. Prof. Dr. W. van Iterson, De Stad Rhenen (Assen 1960), p. 179 e.v.
2. Ph. J. van Dael, Van Leefdael - De Geschiedenis van de Familie en het Huis, Oud Rhenen 11(1992), p. 1-52.
3. Maris, De Stichtse Leenacten in de Landsheerlijke Tijd, R.A. Utrecht, No. 305 (p.271), No. 297,297a (p. 260 e.v.); zie ook Dr. H.P. Deys, 60 en 400 jaar Heimerstein, Oud Rhenen 7(1988), p. 1-32.
4. Dr. H.P. Deys, De Blauwe Kamer, Oud Rhenen 5(1986), p. 20-31.
5. Dr. A.J. de Jong en Ir. H.P. Rozema, De Posthistorie van Rhenen, Elst en Veenendaal (Voorthuizen 1989).
6. Dr. H.P. Deys, De Gelderse Vallei - Geschiedenis in Oude Kaarten (Utrecht 1988), p. 51 e.v.
7. Prof. Dr. W. van Iterson, Het voormalige Hotel De Grebbe te Rhenen, Flehite 3 (1970), p. 41 e.v.
8. Mr. J. Belonje en Dr. H.P. Deys, Oude grafstenen op de oude begraafplaats te Rhenen, Oud Rhenen 11(1992), p.15 e.v..
9. Huis- en haardstedegeld kohieren, Oud Archief Gemeente Rhenen, No.'s 277 en 536.
10. Bevolkingsregisters anno 1829, 1840, 1849 en 1850-1860, Gemeente Archief Rhenen.
11. Dr. H.P. Deys, Achter Berg en Rijn (Wageningen 1981).
12. Denis Verhoef, Verhoef - Vijf eeuwen familiegeschiedenis (Pijnacker 1992), p.170 e.v..
13. Dr. H.P. Deys, Gebroken Lente - Rhenen 1940-'45 (Wageningen 1980).

DE SERVETSTRAAT IN RHENEN

Willem H. Strous

Herkomst van de naam

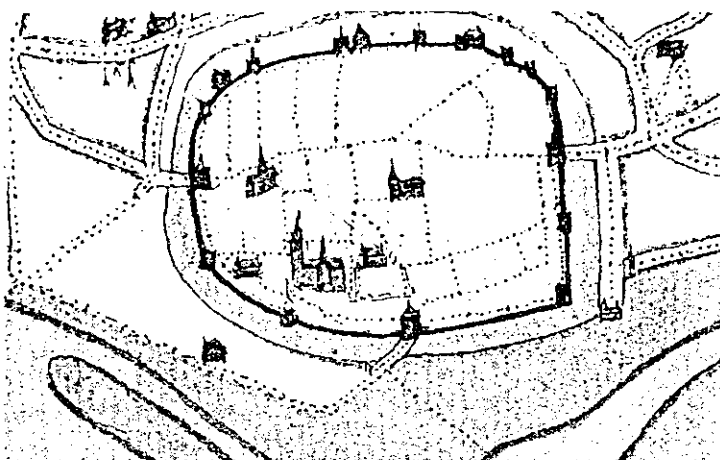
De oudst bekende plattegrond van Rhenen dateert van 1558 toen Jacob van Deventer in opdracht van Philips II de steden in de Nederlanden in kaart bracht¹. Leggen wij deze kaart naast de door Deys getekende situatie van de stad per 1 juni 1940², na de beschietingen door de Duitsers in de meidagen van '40, dan valt op dat het gedeelte van de stad ten noorden van de dwars door het centrum lopende rijksstraatweg gespaard bleef van de vernietiging. Dat detail van het wegenplan van 1940 is exact gelijk aan dat van 1558 en ook aan dat van bijv. bijna twee eeuwen later, ca 1740³. Wegenplan is overigens een groot woord voor de vijf straten die vanaf de rijksstraatweg in noord en noord-oostelijke richting lopen tot aan de nu verdwenen Wal, de straat binnenlangs de stadsmuur met daarachter de Droge Doelen, de verdedigingsgracht vanaf de Westpoort door het noorden ombuigend naar de Bergpoort. De Wal, de stadsmuur en de Droge Doelen zijn in de vorige eeuw, bij de ontmanteling van Rhenen als ommuurde vesting, veranderd in het Koningin Elisabethplantsoen, waar de straten nu op uitlopen. Het zijn er vijf: Kloosterstraat, Hofstraat, Servetstraat, Grutterstraat, Molenstraat, met de Muntstraat, voorheen Generaalsteeg, als verbinding tussen de rijksstraatweg en de Molenstraat. Het gaat in dit artikel om de Servetstraat, of zoals het vroeger heette: Servetsteeg. Een tiental jaren geleden besloot het gemeentebestuur de eeuwenlang gebruikte aanduiding "steeg" in de eerste vier wegen te wijzigen in "straat", een niet op zijn plaats zijnde opwaardering want het bleven onbelangrijke wegen. Waar in het vervolg gesproken wordt over de Servetsteeg, wordt daarmee de huidige Servetstraat bedoeld.

De Servetstraat meet circa 100 meter lang; bovenaan het plantsoen is de

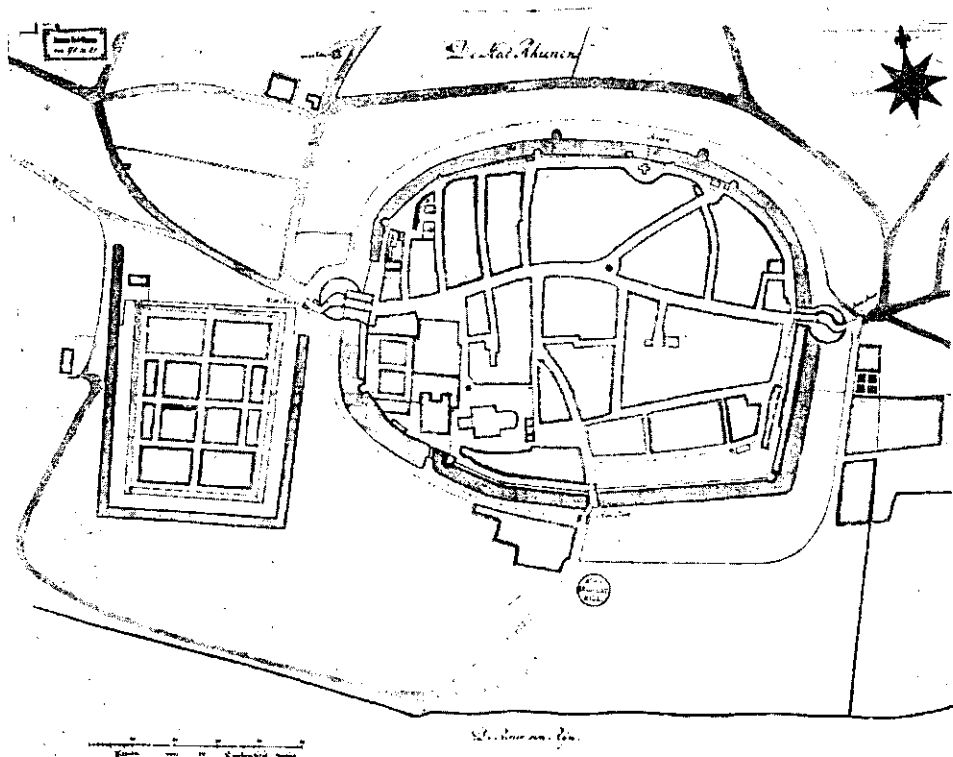
1 H.P.Deys, *Achter Berg en Rijn*, Rhenen, 1981 afb. 6 en 8

2 ib., pag. 86/87

3 ib., afb. 9

Boven: Rhenen volgens Jacob van Deventer ca. 1558
 Beneden: Stad Rhenen ca. 1740

Plattegrond van Rhenen per 1 juni 1940 (Achter Berg en Rijn, p. 86/87)

breedte ongeveer 6 meter en onderaan, waar de straat uitmondt op de rijksstraatweg, niet meer dan 3,5 meter. Een belangrijke weg is de Servetsteeg ook nooit geweest. Het is altijd een zijweg geweest vanaf de grote, doorgaande weg door Rhenen. Haakman (1847) heeft het over de Servetsteeg die met andere straten of stegen uitloopt op de Bovenstraat, ook wel Heirstraat genoemd en waarin slechts gewone burgerhuizen of schuren worden aangetroffen⁴. En die laatste opmerking kan niet weerlegd worden want in de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (OAT) van Rhenen, waarin helaas niet de straatnaam wordt genoemd, worden slechts twee huizen aan de linkerkant van de weg, vijf schuren voor de landbouw aan de rechterkant en aan weerszijden ieder twee tuinen vermeld; zie ook de minuutplan⁵. Perceelnummer 298 behoort toe aan Nicolaas van Schooneveld, bouwman, en perceelnummer 296 is eigendom van de Gereformeerde Diaconie ten behoeve van de armen.

Maar vanwaar dan toch de naam Servet? Andere straten in Rhenen dragen namen waarvan de betekenis duidelijk is: de Doodstraat (nu Torenstraat) liep naar het kerkhof; de Kloostersteeg verwees naar het Agnietenklooster; de Molenstraat eindigde bij de molen op de Wal; in de Visschersstraat woonden de vissers die met zalmvisserij op de Rijn hun brood verdienden, enz. Alleen de naam Servet blijft onduidelijk. Op het eerste gezicht moet het geen grote problemen geven om de herkomst te achterhalen. W.J. van Nas (1910) schrijft dat de stad Rhenen zestien straten kent⁶. Bij zo'n beperkt aantal moet de naam van één van hen toch te achterhalen zijn.

J. ter Gouw (1871) beweerde dat plaats- en straatnamen uit volksvermaken kunnen zijn geboren en hij geeft daarvan enige voorbeelden, waaronder Amsterdam waar een steegje vanouds Revetsteeg heette, wat echter later toen men het woord niet meer begreep - revet was een dans- en speelhuis - veranderd werd in Servetsteeg⁷.

In het Middelnederlandsch Woordenboek van Verwijs en Verdam vindt men

4 G.C. Haakman, *Rhenen en Omstreken*, Amersfoort, 1847, pag. 70 e.v.

5 H.P. Deys, *De Gelderse Valleij*, Utrecht, 1988, Kadastrale minuutplannen van Rhenen door Adam Slits, 1819, De Stad Sectie F, Rijksarchief Utrecht

6 W.J. van Nas, *Rhenen en Omstreken voor Burgers en Vreemdelingen*, Rhenen, 1910, pag. 115

7 J. ter Gouw, *De Volksvermaken*, Haarlem, 1871, pag. 101

revet terug als variant op ravet, kaatsbaan: "Dat men in die ravetten (var. revetten) geen ballen duerder vercoopen sal moeten, dan ses omme een stuver"⁸.

Om echter de Rhenense Servetsteeg te zien als een verbastering van revet of ravet kan geen stand houden omdat de steeg sterk afhelt in de richting van de grote weg en op zo'n plaats zal men geen kaatsbaan kunnen aanleggen. De aanwezigheid in vroeger eeuwen van een dans- en speelhuis in een klein plaatsje als Rhenen, ook al was het vanouds een garnizoensstadje met veel vreemd, steeds wisselend sodatenvolk lijkt een mogelijkheid van de naamsverklaring, maar is gezien aard en karakter van de bevolking niet aannemelijk.

Wat misschien wel hout snijdt, is de vermelding in de Historie ofte Beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom uit 1719 betreffende de kerk van Rhenen, één der oudste kerken van het Stift die al vóór de elfde eeuw werd gesticht en in later eeuwen inkomsten verkreeg ter ere van de heilige Sinte Cunera: "wiens lichaam zoo wel als het servet waar mede zij geworpt zoude zijn, in de gemelde kerke al van ouds, zoo als geloofd word, bewaart is geweest"⁹. De Servetsteeg zou dan zijn naam gekregen hebben van het object waarmee het delict was gepleegd. Mogelijk, maar overtuigend is het (nog) niet.

Elders voorkomende Servetstraten en -stegen.

Een benadering en eventuele oplossing van het probleem van de staatsnaamgeving zou gevonden kunnen worden in een onderzoek naar het voorkomen van de naam Servet in andere gemeenten in Nederland. Een verzoek aan PTT - Post om een uitdraai uit het geautomatiseerd bestand van hun postcodeboek¹⁰ resulteerde in een opgave van 3x een Servetstraat, voorkomende in Ravenstein, Rhenen en Utrecht en 2x een Servetsteeg, nl.

8 E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage, 1907, pag. 939, Rabat 5)

9 H.V.R., *Historie ofte Beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom*, bij Christiaan Vermey, te Laiden, 1719

10 Brief van 5 april 1991 aan Centrum voor Computerdiensten Post te Arnhem

in Amsterdam en Heerenveen¹¹. Overigens was deze opgave niet volledig: later werd in een artikel in Oud - Utrecht ook Schoonhoven gevonden als een gemeente die een Servetstraat kent¹².

- De Noordbrabantse plaats Ravenstein meldde dat het stadje vóór 1940 een Grote - en een Kleine Kerkstraat kende¹³. De Grote Kerkstraat voerde de wandelaar naar de rooms-katholieke Sint - Luciakerk, de Kleine Kerkstraat naar de Nederlandse Hervormde Kerk. Nadien is de Grote Kerkstraat omgedoopt in Sint - Luciastraat terwijl de Kleine Kerkstraat werd vernoemd naar de theoloog Michaël Servet (1511-1553). Het kwam de directeur van de Streekarchiefdienst Brabant - Noordoost niet onwaarschijnlijk voor als ook de straten in de andere gemeenten naar deze theoloog zouden zijn vernoemd: "immers, hij is een typisch voorbeeld van het soort vrijzinnigheid dat in Nederland al eeuwenlang aanzien geniet".

- De Zuidhollandse gemeente Schoonhoven berichtte dat de naam eerst in 1922 in de Algemene Politieverordening voorkomt¹⁴. Als in 1897 voor alle straten en stegen straatnaamborden worden besteld, wordt de steeg niet genoemd, hoewel ze veel en veel ouder is. De oude naam (18e eeuw en eerder) is Kruissteeg, naar de Kruiskapel die op de hoek van de steeg met de Koestraat stond. Men vermoedt dat de naam zeer recent is en waarschijnlijk genoemd is naar Michaël Servet: "De vernoeming klinkt me naar laat 19e, begin 20e eeuws hervormd gevoelen".

- Utrecht antwoordde dat de Servetstraat achter de Domtoren, binnen de singels, ligt en dus al in de middeleeuwen een naam moet hebben gehad waardoor het moeilijk is na te gaan naar wie of wat zij is vernoemd: "Ook N. van der Monde die in 1844 de "Beschrijving van de pleinen, straten, stegen etc." uitgaf, heeft de oorsprong van de naam niet kunnen achterhalen"¹⁵.

11 Brief van 15 april 1991, PTT-Post, Verkoop Postverkeer, Rayon Centrum, Utrecht. In bezit auteur.

12 Oud-Utrecht, 39e jaargang, nr 1, jan. 1966, pag. 4

13 Brief van 15 mei 1991, kenmerk 91-189, Streekarchiefdienst Brabant-Noordoost, Rayon Oss, Oss. In bezit auteur.

14 Brief van 10 juni 1991, Streekarchief Krimpenerwaard, Schoonhoven. In bezit auteur.

15 Brief van 6 augustus 1991, kenmerk 515, Archiefdienst Gemeente Utrecht, Utrecht. In bezit auteur.

- Amsterdam zond een afschrift van een bladzijde uit hun boekje "De naam van onze straat"¹⁶ waarin de verklaring van de naamgeving van hun al in de 17e eeuw voorkomende Servetsteeg (Centrum) bijna letterlijk overeenkomt met hetgeen ter Gouw in zijn "Volksvermaken" en Verwijs en Verdam in hun "Middelnederlandsch Woordenboek" beschrijven: een verbastering van de tot in de 18e eeuw óók gebruikte, oorspronkelijke naam Revet- of Ravetsteeg waarmee een kaatsbaan werd aangeduid die zich op de hoek van de steeg en de burgwal bevond: "Aangenomen mag dus worden dat Servet een verbastering is van Revet".

- De Friese plaats Heerenveen deelde mee dat de in hun plaats voorkomende Servetsteeg de van het noordwesten gerekend vierde verbinding is tussen de Dracht en de Gedempte Molenwijk¹⁷. Over het ontstaan van de naam is niets met zekerheid bekend maar de steeg kwam reeds voor op de oudste kadastrale kaart van 1832. Men veronderstelt dat het gezegde "te klein voor tafellaken en te groot voor servet" er iets mee te maken heeft: "met tafellaken zouden dan de grotere straten in de omgeving zijn bedoeld".

Het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam werd eveneens om inlichtingen over de naam Servet verzocht¹⁸. Men antwoordde dat het probleem Servet nog niet definitief is opgelost; dat niet alle Servetstraten dezelfde herkomst hoeven te hebben; dat een persoonsnaam tot de mogelijkheden behoort.

Dat meerdere antwoorden op de vraag heel wel te verdedigen zijn maar om even zo goede redenen ook te verwerpen, blijkt wel uit de reacties van de vijf aangeschreven gemeenten en uit diverse artikelen.

In aansluiting op wat de gemeente Utrecht antwoordde op het verzoek om inlichtingen kan vermeld worden dat al in het maandblad van Oud - Utrecht van 1947 over hun Servetstraat werd geschreven. En in Oud - Utrecht van januari 1966 worden een aantal mogelijkheden genoemd die vervolgens weer alle, om uiteenlopende redenen, worden verworpen¹⁹ waaruit mag blijken dat ook in Utrecht de straatnaam blijft intrigeren. Het artikel begint met de aanhaling: "In 1959 schreef dr A.F.N. Lekkerkerker in Hervormd

16 Brief van 2 mei 1991, kenmerk V.B.M. 91/2/10, Gemeente Amsterdam. In bezit auteur.

17 Brief van 19 april 1991, Bureau Burgerzaken, Gemeente Heerenveen. In bezit auteur.

18 Brief van 23 april 1991. In bezit auteur.

19 Oud-Utrecht, 39e jaargang, nr 1, jan. 1966, pag 1-4.

Utrecht van 10 juli 1959: "De gemeente weet niet zo bijster veel van Calvijn. Hij heeft een paar moeilijk te verteren dingen gezegd over de praedestinatie. Hij heeft bevorderd dat Servet, loochenaar van de Drieënheid, naar wie hier in Utrecht een straat is genoemd, in het openbaar werd verbrand".

Deze naamsverklaring wordt in het artikel afgewezen. Het wordt uitgesloten geacht dat in het calvinistische Utrecht van het begin van de 18e eeuw - de oudste, althans oudst bekende vermelding van Servetstraat is van 1717 en in 1775 wordt de naam zonder meer vermeld in het Nieuw Utrechtsch Jaarboek - een straat genoemd zou zijn naar deze ketter die onder andere de kinderdoop en de Triniteitsleer verwierp.

Een andere suggestie in het artikel gaat over een mogelijkheid die Van der Monde in 1844 geopperd heeft, nl. dat de Servetstraat zou zijn vernoemd naar de tafel- en servetgoed-verkopers in de kleine kramen en stallen met kramerijen enz. waarmee de kooplieden in deze steeg tot aan de Maria-plaats stonden.

Ook wordt wel geopperd dat de naam gegeven zou zijn naar een waarschijnlijk Italiaanse chirurgijn Antoni Servet uit 1588, of een Amsterdamse wijnkopersfamilie Servet uit ca 1750, die voor kortere of langere tijd in Utrecht hun domicilie kozen.

Archiefonderzoek.

Al de boven aangedragen mogelijkheden mogen Utrechtse en anderen bezig houden, maar wat zou nu voor Rhenen kunnen gelden? Accepteren wat bijv. Combrink deed, namelijk zich er bij neer leggen dat de herkomst van de naam niet zal zijn te achterhalen maar dat het waarschijnlijk een verbastering van een oudere naam is²⁰, was niet de doelstelling van dit artikel. Om tot een antwoord te komen is het, zo niet noodzaak dan wel raadzaam te achterhalen hoelang de naam al wordt gebruikt.

De eerste volkstelling in Nederland, die van 1829, vermeld een Servetsteeg²¹. De tellers geven de huizen opeenvolgende maar niet opéénvolgende nummers want vele nummers ontbreken (zijn dit losstaande schuren, of

20 J. Combrink, *Rhenen, van Vestingstad tot Grebbestad*, Zaltbommel, 1981. pag. 134.

21 Oudarchief Rhenen, 1337-1851, Inv.nr. 629, *Register der Ingezetenen van de Stad en Gemeente Rhenen op den 1e Januarij 1830*.

tuinen/akkers waarvan de eigenaren elders in de stad wonen?), beginnend bij de Westpoort. Zij nemen dan de linker- of noordelijke zijde van de Heerestraat tot aan de Hofsteeg, draaien die steeg in maar blijven aan de linkerkant tot boven aan de Wal, lopen aan de andere kant weer naar beneden tot aan de Heerestraat, vervolgen hun weg tot op de hoek met de Servetsteeg waar op huisnummer 23 vijf bewoners worden ingeschreven: Gerret van Laar, oud 54 jaar, kleermaker, protestant, met zijn vrouw Antje de Leeuw, 43 jaar en hun kinderen Jurrianus, 17 jr en Jacoba, 14 jr, en Katharina van Waseren, 15 jr, geboren te Kuilenburg (het huidige Culemborg).

In de Servetsteeg zelf worden op nummer 24 vier bewoners geboekt: Lammert van Barneveld, oud 68 jaar, zonder beroep en Drika van Barneveld, 43 jr, zonder beroep en twee kinderen, Maria, 7 jr en Bertje, 2 jr.

Op nummer 24 volgt nog een tweede inschrijving, nl. van Dirk Jan van den Berg, oud 30 jaar, arbeider met zijn vrouw Cornelia van Oort, 23 jr en hun kind Dirkje, 2 jr.

Nummer 25 in de Servetsteeg herbergt 10 personen: Klaas van Schonenveld, oud 53 jaar, arbeider met zijn vrouw Berendina Willemse, 43 jr en hun kinderen Matthijs, 19 jr, Aart, 15 jr, Willem, 14 jr, Bud, 10 jr, Sophia, 21 jr, Cornelia, 8 jr, Wilhelmina, 5 jr en Lammert, 1 1/2 maand.

Nummer 26 ontbreekt. Is dat een schuur voor de landbouw aan de andere kant van de steeg?

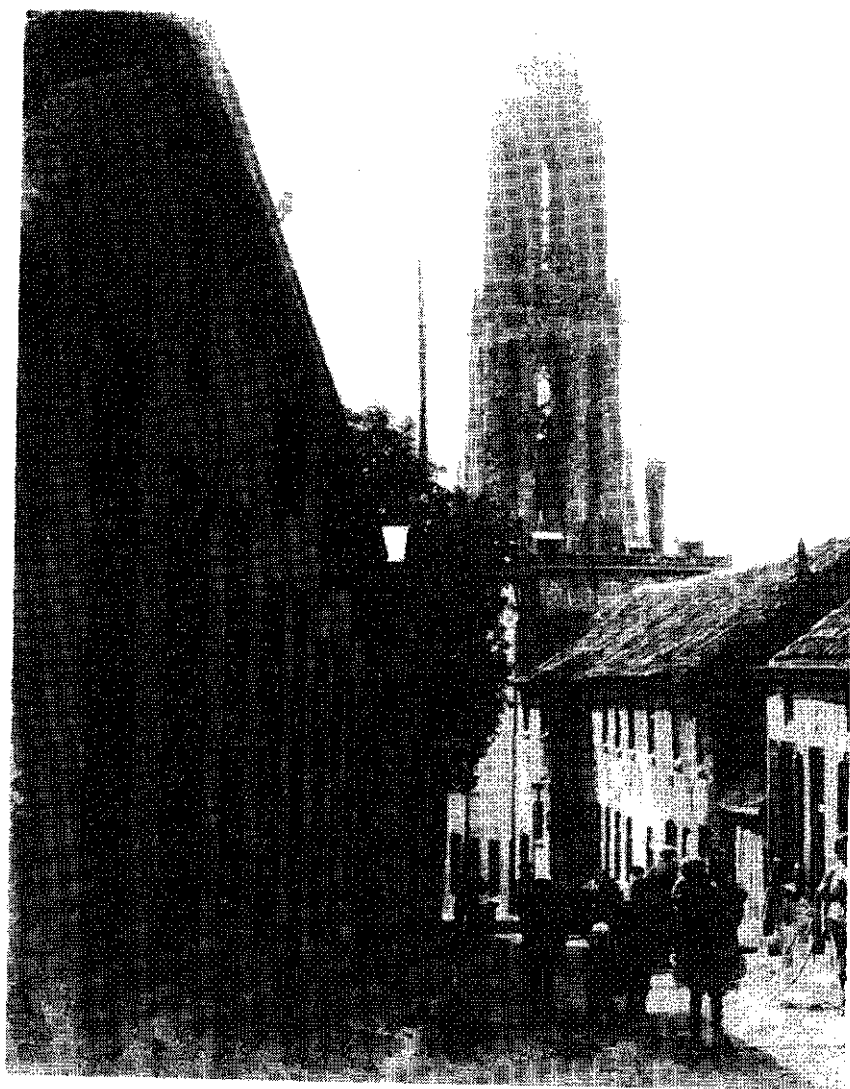
In ieder geval is huisnummer 27 het huis op de hoek van de Servetsteeg met de Heerestraat waarin gehuisvest zijn Levy Kohen, oud 75 jaar, koopman, Israëliet; Saartje Kohen, 24 jr, zonder beroep, Israëliet en Izak Mozes Slotkie, 30 jr, afkomstig uit Pösen (nu Poznan geheten, in Polen), voorlezer bij de Israëlitische gemeente, Israëliet.

Nummer 28 in de Heerestraat is het huis van Ramondt, Johannes, winkelier, die volgens de al eerder genoemde OAT Rhenen 1819, twee schuren en een tussenliggende tuin bezit in de Servetsteeg, grenzend aan de achterzijde van zijn eigendom in de Heerestraat.

De volkstellers gaan via de Heerestraat naar de Grutterstraat en op de Wal, en weer via de Heerestraat naar de Molenstraat, enzovoort.

Het is in ieder geval overduidelijk dat de Servetsteeg niet bepaald een straat is om er een belangrijk persoon mee te kunnen eren door er zijn naam aan te geven: twee huizen bewoond door 3 families met in totaal 17 mensen van wie slechts twee personen (gezinshoofden) een beroep als arbeider hebben opgegeven, een paar schuren en verder wat tuinen.

Spittend in het gemeentearchief van Rhenen naar oudere bronnen blijken de uitzetcedullen van haardstedegeld tussen 1795 en 1805 een opsomming

De Servetsteeg in de 20/30-er jaren

er jaren (foto collectie Deys)

te geven van alle bestaande straten, stegen en pleinen²². Alle inmiddels bekende namen en enkele nadere aanduidingen zoals omtrent/aan de Bergpoort, bij/omtrent de bonte Koeij, op 't Kerkhof enz. passeren de revue. Maar een paar zaken vallen op. In de eerste plaats komt de Servetsteeg niet voor. In de tweede plaats worden én de Molenstraat én de Horsstraat tegelijkertijd vermeld.

Om met de tweede bijzonderheid te beginnen: jarenlang is men er vanuit gegaan dat de huidige Molenstraat vroeger Horststraat of Horstseweg heette. Van Iterson schreef nog dat de Overstraat (het westelijke gedeelte van de latere Herenstraat) overging in de Horstseweg die over de berg naar De Dijk onder Achterberg voerde waar zich tot ca 1528 het slot De Horst bevond²³. Dat is mogelijk maar dan is er dus hier, in een veel verder achter ons liggend verleden, een straatnaamswijziging geweest teneinde een bestaande straat een voor de bevolking meer aansprekende naam te geven: de Molenstraat. En de oorspronkelijke naam zou dan vergeven zijn aan een in de buurt liggende steeg. In de Horsstraat van de uitzetcedullen staan, in tegenstelling tot de Molenstraat die redelijk dicht bebouwd was, slechts twee of drie huizen.

En deze constatering is een reden om een verband te leggen tussen de Horststraat van het haardstedegeld en de niet in die jaren, maar wel in 1829 vermelde Servetsteeg. In de Horsstraat namelijk bezitten in 1795 de kinderen van de wed. van Schepen van den Bergh die zelf in een huis aan 't Hof wonen, twee huizen. Zij zijn eigenaren van een huis waarvan de gebruiker (huurder?) is Geurt Wijnen, én zij zijn eigenaren en gebruiker van een huis daarnaast. De Diaconie bezit het andere huis in de Horsstraat waarvan gebruiker is Aart van Schoneveld. Blijkbaar verdelen de kinderen van de Wed. van Schepen van den Bergh in ca 1797/1798 de boedel want daarna is Willem van den Bergh eigenaar en Geurt Wijnen wordt als gebruiker opgevolgd door eerst C. van Reijerdse en in 1801 door Aard van Schoneveld. Deze situatie duurt tot en met 1805, het laatste jaar waarvan de uitzetcedullen bewaard zijn gebleven. Daarna wordt er bij de eerder genoemde volkstelling van 1829 geen Horsstraat meer vermeld maar wel een Servetsteeg met 2 huizen bewoond door 3 gezinnen, o.a. door één met de naam

22 Oudarchief Rhenen, 1337-1851, Inv.nr. 536, *Uitzetcedulen van haardstedegeld*. Een uitzetceduul is een schriftelijke opsomming, een lijst. Haardstedegeld is een belasting waarvoor het aantal haardsteden in een woning de basis vormde; het werd ook wel schoorsteengeld of huisgeld genoemd.

23 W. van Iterson, *De Stad Rhenen*, Assen, 1960, pag. 85.

Michaël Servet

van Schoneveld.

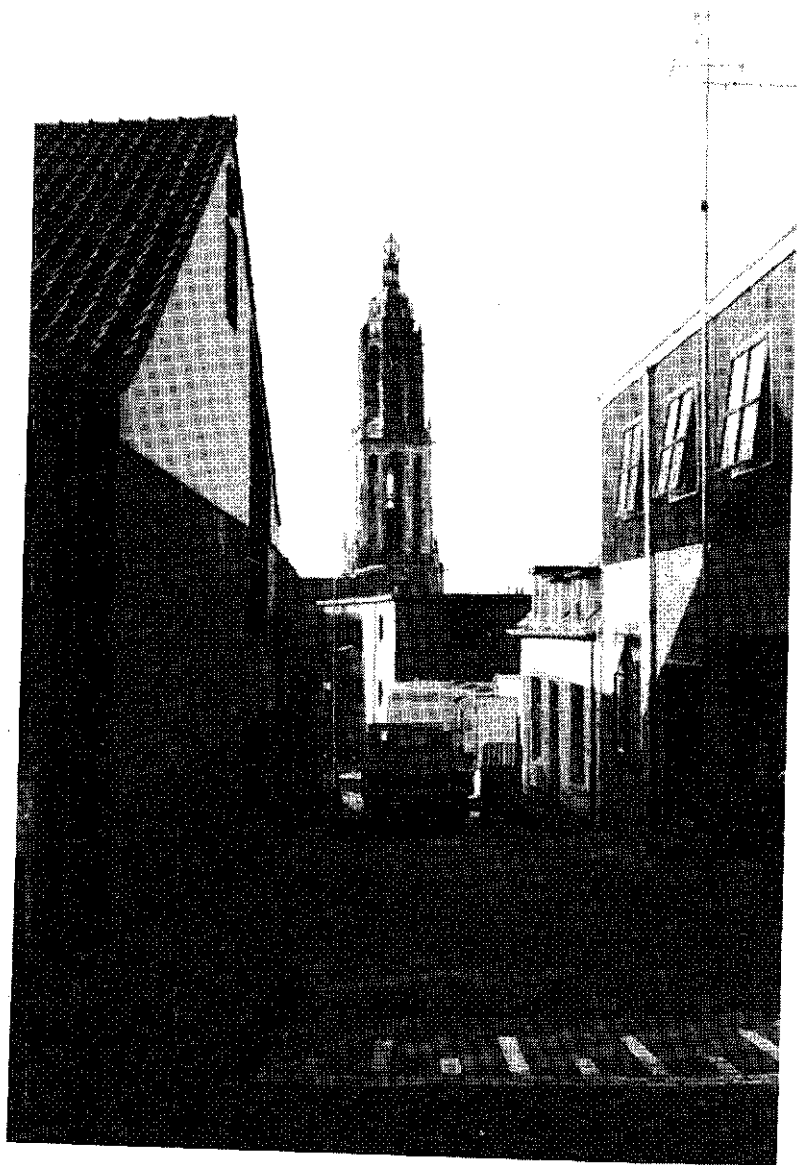
Het lijkt een verdedigbare stelling de Horsstraat en de Servetsteeg te zien als één en dezelfde weg.

Michaël Servet

Resumerende en alle elders gedane, hiervoor weergegeven verklaringen overziende, gaat mijn voorkeur uit naar de vernoeming naar Michaël Servet, de Spaanse geleerde, theoloog en medicus die door Calvijn op 27 oktober 1553 in Geneve op de brandstapel ter dood werd gebracht. Hij was, op de vlucht voor de Franse Inquisitie die hem op 17 juni 1553 in Lyon in effigie "tout vif à petit feu" tot as liet verbranden, op doorreis naar waarschijnlijk Napels in Italië waar zijn ideeën wel ingang vonden, en zocht in Geneve onderdak. Het lijkt aanvaardbaar dat tijdens de Franse overheersing, in een tijd waarin Napoleon Bonaparte (zo'n 250 jaar later) niet kon nalaten in gesprekken met Nederlandse Calvinisten cynische opmerkingen te maken over de zaak Servet, er personen waren die eer- en rechtsherstel wilden geven aan Servet en daarmee tegelijkertijd een zwarte bladzijde uit het Calvinistische verleden wilden omslaan²⁴.

Het zoeken is nu naar 1) het jaar waarin, en 2) de reden waarom de Horsstraat ook in de officiële stukken veranderd wordt in Servetsteeg. Ergens tussen ca 1805 en 1829 heeft de stedelijke overheid het besluit genomen om een onbelangrijke steeg in de stad te hernoemen!

Mocht U zich geroepen voelen om de verslagen van de gemeenteraad over die jaren na te pluizen op zoek naar het antwoord op deze vragen of mocht U toevalligerwijze op de oplossing stuiten, dan houdt de Historische Vereniging zich gaarne aanbevolen voor de vermelding daarvan in het verenigingsblad Oud Rhenen.

Servetstraat anno 1992

Het wapen en de vlag van Rhenen

Dr. H.P. Deys

Gedurende ruim vier eeuwen heeft Rhenen een stadswapen gevoerd, dat achteraf in een onjuiste vorm blijkt te zijn uitgevoerd. Voor zover bekend heeft men namelijk sinds ongeveer 1600, tot aan de Tweede Wereldoorlog, een wapen gebruikt waarin drie gelijkvormige torens voorkomen, vlak tegen elkaar aan, elk voorzien van een windvaantje. Een lange sleutel is door de drie vlaggemasten, 'balksgewijs' geplaatst. Verschillende versies van dit wapen zijn in gebruik geweest, waarbij soms de twee buitenste torens wat kleiner zijn dan de middelste. Het doet wat plomp aan, oneerbiedig gezegd lijkt het meer op drie zoutstrooiers of pepermolens, dan op stadstorens.

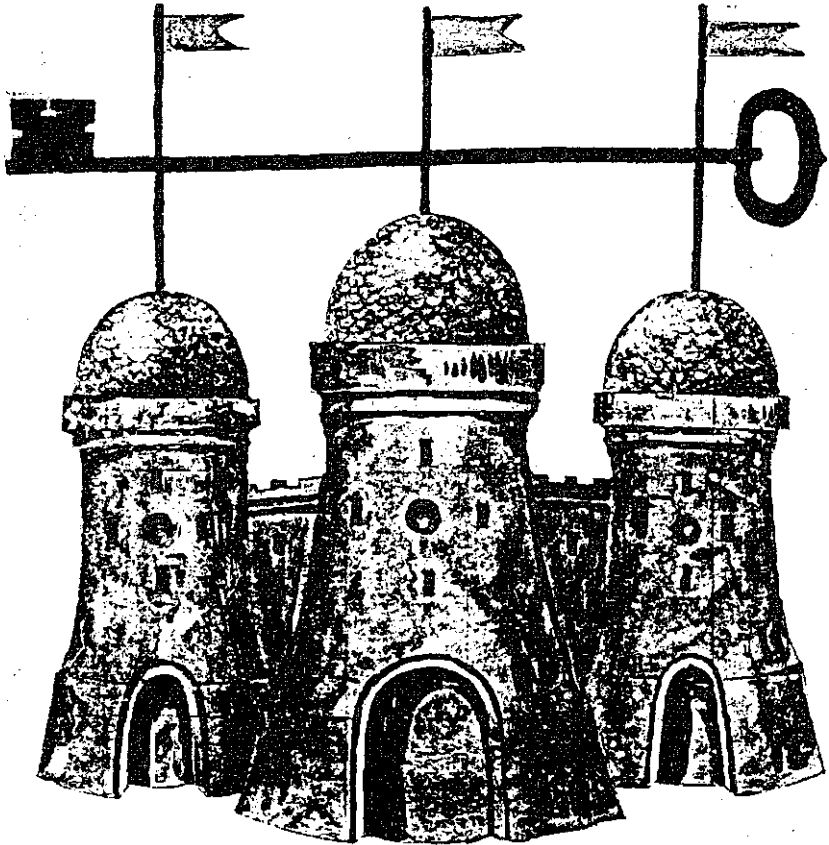
We zien dit wapen op allerlei oude prenten, maar bijvoorbeeld ook, als windvaan, op het Oude Raadhuis, en als stadswapen boven de oorspronkelijke hoofdingang¹.

Het ontstaan van het stadswapen van Rhenen heeft een merkwaardige geschiedenis achter de rug. Ik heb een poging gewaagd deze te achterhalen, en kom tot de volgende bevindingen.

In februari 1818 hebben de Staten van Utrecht aan alle gemeenten bericht gezonden dat zij, op hun verzoek, het recht mochten behouden of, zo zij dit nog niet hadden, het recht konden verkrijgen, een eigen wapen te voeren. Gemeenten kleiner dan 5000 inwoners zouden dit recht zelfs gratis kunnen aanvragen aan Z.M. de Koning, dit volgens een besluit van Koning Willem I van 3 januari van dat jaar.

Naar aanleiding van de door de Rhenense gemeenteraad ingediende aanvraag werd op 30 september 1818 door de Hoge Raad van Adel, die hiertoe in 1816 het recht had verkregen, voor Rhenen het volgende wapen vastgesteld:

'Zijnde van zilver, beladen met een drietoornige burg, het hoofd verzeld² van eene sleutel balksgewijze geplaatst, alles van rood, het schild gedekt met eene kroon van goud en ter wederzijde vastgehouden door een klimmenden gouden Leeuw'.

1. Stadswapen van Rhenen, door de Hoge Raad van Adel toegekend in 1818.

In de Rhenense raadsvergadering van 23 oktober 1818 bleek men niet tevreden te zijn over deze versie van het Rhenense stadswapen. Men was van mening dat de daken van de torens blauw behoorden te zijn, de ijzeren spillen op de torens en de sleutel zwart gekleurd en de windvaantjes van goud. De sleutel diende door de drie ijzers balksgewijs geplaatst te zijn en onder het wapen hoorden de letters S.P.Q.R. te staan. De gemeenteraad verzocht de Hoge Raad van Adel het wapen in deze zin te wijzigen.

Helaas is niet precies bekend, tot welk antwoord het verzoek heeft geleid: de stukken ontbreken in het gemeente-archief. In elk geval bleef het wapen zoals het in 1818 was vastgesteld (afb. 1). Dit wapen komt dan ook nog als zodanig voor in het boek 'Nederlandsche Wapens' van 1941. Hierbij is het (oude, dus onjuiste) wapen gedekt met een kroon met vijf bladen of fleurons, hetgeen niet in de officiële wapenomschrijving wordt vermeld. Ditzelfde wapen werd ook gevoerd door het Waterschap van de Rhenensche Nude en Achterbergsche Hooilanden, eveneens op 30 sept. 1818 verkregen.

De zaak bleef echter lange tijd onduidelijk en onbevredigend. Uiteindelijk werd de kwestie in februari 1943 door de als waarnemend gemeentesecretaris optredende burgemeester d'Aumale van Hardenbroek weer aanhangig gemaakt. Hij bracht daarbij de in de vergadering van 1818 (!) voorgestelde gegevens over het stadswapen naar voren.

Waarom de zaak van een nieuw stadswapen plotseling in 1943 werd aangekaart is mij niet bekend. In elk geval besloot het Departement van Algemeene Zaken, op voordracht van de Hoge Raad van Adel een nieuw wapendiploma op te maken, de kosten ervan bedroegen f 35,=. De beschikking van 1818 werd ingetrokken en op 26 oktober 1943 werd door het Departement het volgende nieuwe wapen (afb. 2) verleend:

'In zilver een drietorenig kasteel van keel, verlicht van het eerste en rondgedekt van azuur; de middentoren geopend en voorzien van twee gekanteelde weergangen; de courtines ieder voorzien van drie openingen en eveneens gekanteeld. Het schildhoofd beladen met eenen liggenden sleutel van sabel, de baard naar rechts en naar boven gewend. Het schild gedekt met eene gouden kroon van drie bladeren en twee paalen en ter wederzijde gehouden door eenen leeuw van goud'.

2. Stadswapen van Rhenen, door de Hoge Raad van Adel toegekend in 1943.

Anno 1258

Uit: Van Iterson, De Stad Rhenen

Anno 1483

Hierbij behoren voor niet-heraldisch geschoolden de volgende opmerkingen. *Keel* betekent rood, *azuur* is blauw. Een *courtine* is de muurverbinding tussen twee torens of bastions. *Sabel* betekent zwart en een naar *rechts* gewende baard van de sleutel wil heraldisch zeggen, zoals voor alle afbeeldingen op een wapen, dat dit gezien moet worden vanuit het wapen zelf (of de ridder die vroeger het wapenschild droeg), dus voor de 'kijker' is dit naar links. In modern Nederlands betekent het een en ander dus, dat het wapenschild zilver is, het kasteel rood, de daken blauw, de sleutel zwart, de kroon en de leeuwen goud.

De gemeenteraad was het geheel oneens met deze nieuwe beschrijving van het stadswapen. Men had immers verzocht om enige rectificaties aan te mogen brengen, en nu kwam er een geheel nieuw wapen tevoorschijn, dat in aanzienlijke mate van het bestaande wapen afweek. Belangrijk hierbij was vooral, dat de 'burg' in niets meer leek op een burcht, doch meer op een gekanteelde muur geleek, die geen deur had en bovendien geen bescherming zou bieden in verband met de aanwezige openingen. Niemand kon zich herinneren ooit een dergelijk gemeente-wapen te hebben gezien.

Na telefonisch overleg met de Hoge Raad bleek echter dat het door hen voorgestelde nieuwe wapen (van 1943 dus) was overgenomen van oude stukken uit 1258 en 1451. De gemeenteraad besloot daarop in het nieuwe wapen te berusten. De Raad beschreef de vindplaatsen van de oude wapens en vermeldde dat het 'thans verleende wapen stamt uit den bloeitijd der heraldiek. Het vorige was eene verbastering van het oorspronkelijke, terwijl de beschrijving gebrekkig was.' Er bleek ook nog een afdruk van het grootzegel van Rhenen te bestaan, stammend uit 1483, waarop het stadswapen voorkomt¹ (afb. 3 en 4), en in het Rhenense gemeentearchief zijn enkele, min of meer gedeeltelijk geschonden zegels bewaard gebleven.

Voor zover mij bekend heeft de stad Rhenen dit wapen nog op zijn grote zegel gevoerd minstens tot aan 1628. Daarna moet het op een of andere manier in onbruik zijn geraakt.

De sleutel

Op de oudste stadswapens komt de sleutel reeds voor, en wel naar links gericht (heraldisch rechts), met de naar boven gerichte baard in de vorm van de letters S en P, welke zouden staan voor Sanctus Petrus. Deze verwijzing naar St. Petrus is niet zo vreemd, wanneer wij bedenken dat

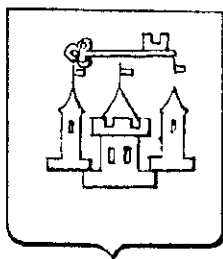
de Cunerakerk vroeger aan Petrus was gewijd. Ook enkele andere argumenten² wijzen er op, dat Petrus vroeger voor de stad een bijzondere betekenis heeft gehad³.

Al vrij snel zijn deze letters als herkenbare kenmerken uit de sleutel verdwenen. In de in noot 1 reeds genoemde prenten zijn nergens meer de S en de P te herkennen. Ook blijkt dat soms de baard van de sleutel naar beneden gewend is, of soms zelfs, zoals in de prent van Doesburgh en in het Lexikon van Neubecker, naar rechts (heraldisch links).

De letters S en P werden nooit officieel beschreven als behorende tot het wapen. We moeten het als een traditie zien, die dit gebruik in ere houdt.

Doesburgh, ca. 1700.

Rhenen, Stadt
(Provincie Utrecht)

Uit: Neubecker

S.P.Q.R.

Volgens overlevering behoren de letters S.P.Q.R. als devies bij het wapen van Rhenen. Nergens is dit is echter officieel vastgelegd.

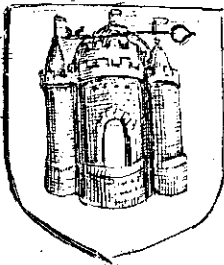
In de 'Tegenwoordige Staat' (zie noot 4) wordt slechts het wapen vermeld. De spreuk komt hier niet ter sprake.

In elk geval werd, zoals wij hierboven reeds zagen, reeds in 1818 bij de Hoge Raad van Adel geprotesteerd, dat de vier letters niet in het wapen werden opgenomen. Dit protest heeft niet geleid tot het gewenste resultaat. Ook in het besluit van 1943 wordt Rhenen niet officieel in het bezit gesteld van welke spreuk dan ook. Feitelijk is dit juist, omdat niet op een historisch document kan worden teruggegaan.

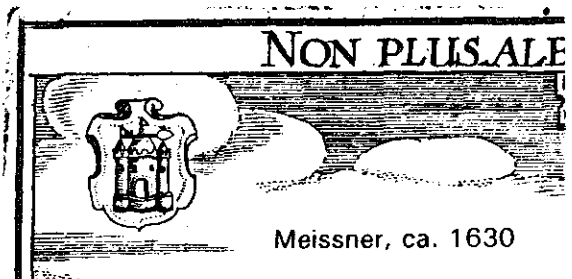
Hoe, en wanneer de wapenspreuk in Rhenen terecht kwam, is niet bekend. Op de oudste afbeeldingen van het stadswapen (die van 1258, 1451 en 1483) is deze niet vermeld. Ook op oude prenten, waarop het wapen voorkomt, is geen devies opgenomen. Op de gravure van Meissner (ca. 1630) is het stadswapen afgebeeld, evenals op de afbeelding van Rhenen uit Guicciardini's beschrijving van de Nederlanden⁶. Een spreuk is evenmin aangebracht bij de wapens, afgebeeld op de gravure van Lamsweert/H. Specht (ca. 1666) en de gekortwiekte en met nieuw wapen aangebrachte versie van deze gravure door C. Specht uit 1697⁷. Ook het kleine vignet, afkomstig van de 'Gedenkzuyl ...' van Visscher (1793) vermeldt geen wapenspreuk⁸.

Pas eind 17e eeuw verschijnt de spreuk voor het eerst op een gravure: op een prent Rhenen voorstellend, door T. Doesburgh, van ca. 1700 en behorend bij de grote kaart van Utrecht van B. de Roy, staat het stadswapen afgebeeld mét de letters S.P.Q.R.⁹.

RENEN

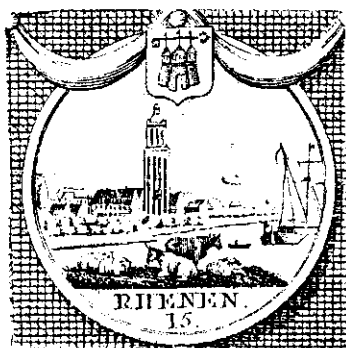

Guicciardini, ca. 1616

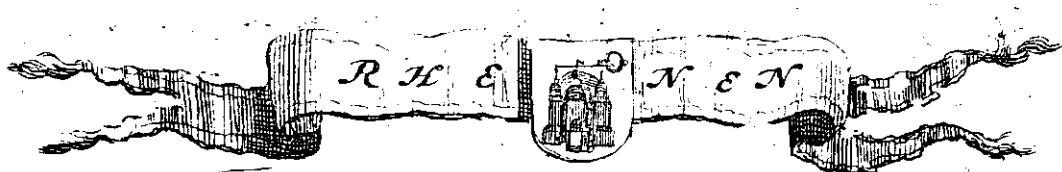

Lamsweerde/H. Specht, ca. 1666

Visscher, 1793

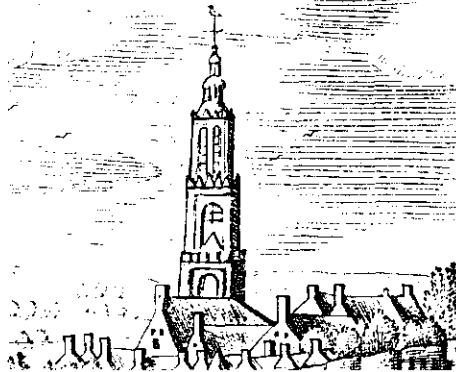
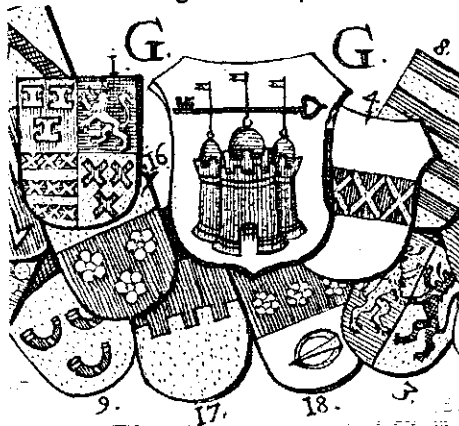
Lamsweerde/C. Specht, 1697

Er bestaan verschillende verklaringen voor de afkorting S.P.Q.R. Oorspronkelijk stammen deze letters uit het oude Rome, toen deze het devies van deze stad weergaven: *Senatus Populusque Que Romanus*, 'De Senaat (de Regering) en het Volk van Rome'. Vermoedelijk hebben, naast Rhenen, ook andere steden de bekende letters als hun devies overgenomen.

De Rhenense 'vertaling' van de spreuk is niet eenduidig. Voortman beschrijft het boven het toenmalige gemeentehuis (thans het Oude Raadhuis aan de Markt) geplaatste wapen: 'een rooden burcht met drie torens op een zilver veld, bedekt door een zwarten sleutel, terwijl de letters S.P.Q.R. (*salutem populi quaerit Rhena, d.i. het bestuur van Rhenen zoekt het heil van 't volk*) onder het wapen staan.' Ook Van Nas¹⁰ noemt dezelfde verklaring, maar vertaalt de Latijnse tekst in 'het bestuur van Rhenen bedoelt des volks welzijn'. Volgens d'Aumale van Hardenbroeck (1943) zouden de letters S.P.Q.R. betekenen: *Salvo Populi Quod Renania*.

In een kranteartikel in De Vallei (2-3-1956) deelt de onbekende schrijver ervan (Joop Bovenschen?) mede, dat hem door de Hoge Raad van Adel desgevraagd was medegedeeld, dat aan de letters S.P.Q.R. dezelfde betekenis moet worden gegeven als aan die onder het Romeinse wapen, dus *Senatus Populusque Rhenensis* (Regering en Burgerij van Rhenen). Vreemd is het dat de Hoge raad hier dus wél ingaat op het devies, dat door deze raad officieel genegeerd werd.

Het is merkwaardig, dat Van Iterson in zijn standaardwerk over Rhenen niets zegt over de spreuk. Weliswaar gaat hij diep in op de stadszegels, en vooral op de betekenis van de sleutel, en ook wordt, in een noot¹¹ het gehaspel op heraldisch gebied vermeld, waarbij de burcht vervormd werd, maar de spreuk komt nergens ter sprake.

Uit een prent van onbekende herkomst, 17^e eeuw

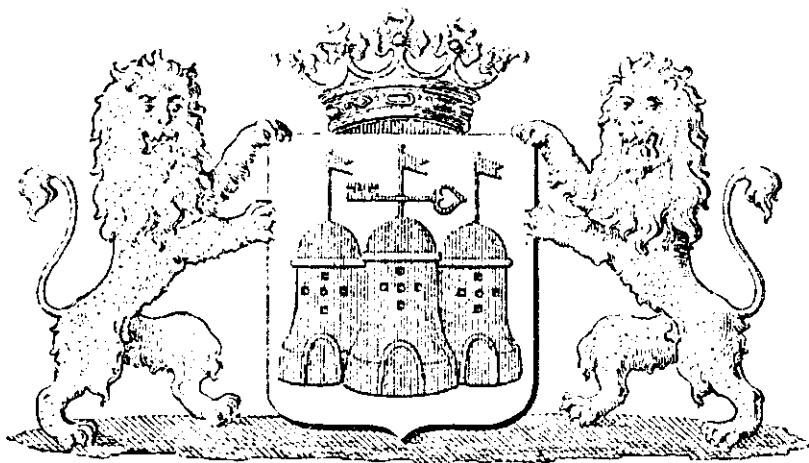
Uit een prent van onbekende herkomst, 17^e eeuw

Tot slot volgt hier het belangrijkste van een in 1977 vastgesteld Koninklijk Besluit, waarin richtlijnen betreffende het verlenen van wapens worden omschreven.

Bij het bevorderen van de verlening van wapens aan publiekrechtelijke lichamen wordt van de volgende richtlijnen uitgegaan:

1. Het aan een publiekrechtelijk lichaam te verlenen wapen moet voldoen aan de algemene en in het bijzonder in Nederland gebruikelijke regelen der heraldiek.
2. Het wapen moet zo eenvoudig mogelijk zijn. Een veelheid van wapenfiguren en een ingewikkelde schildverdeling dienen te worden vermeden.
3. De wapenfiguren moeten historisch en esthetisch verantwoord zijn. Eerder ter plaatse gebruikte wapenfiguren hebben in het wapen voorrang boven later gebruikte of nieuwe.
4. Aan elk wapen kan een kroon van drie bladeren en twee parels worden toegevoegd.

5. Een andere kroon wordt slechts verleend, indien deze reeds werd gevoerd bij een wapen dat opnieuw wordt verleend, of indien ter verkrijging daarvan bijzondere redenen aangevoerd kunnen worden.
6. Schildhouders worden aan een wapen alleen toegevoegd, indien deze reeds werden gevoerd bij een wapen dat opnieuw wordt verleend of indien ter verkrijging daarvan bijzondere historische omstandigheden aangevoerd kunnen worden.
7. Een wapenspreuk wordt aan een wapen alleen toegevoegd, indien deze reeds werd gevoerd bij een wapen dat opnieuw wordt verleend of indien ter verkrijging daarvan bijzondere historische omstandigheden aangevoerd kunnen worden.
8. Indien een nieuw gevormd publiekrechtelijk lichaam dat de naam heeft ontvangen van een bij zijn vorming opgeheven publiekrechtelijk lichaam, het wapen van dat publiekrechtelijk lichaam voert of voornemens is te voeren, kan dat wapen worden verbeterd, indien historische gegevens hiertoe aanleiding geven. In bijzondere gevallen kunnen ook elementen worden toegevoegd, afkomstig uit de wapens van de andere opgeheven publiekrechtelijke lichamen.

30. RHENEN

Uit: 'Nederlandsche Wapens', 1941

9. Indien een nieuw gevormd publiekrechtelijk lichaam niet de naam heeft ontvangen van een bij zijn vorming opgeheven publiekrechtelijk lichaam, kan aan dit lichaam een wapen verleend worden waarin elementen zijn opgenomen, afkomstig uit de wapens van de opgeheven publiekrechtelijk lichamen, mits daardoor geen ingewikkeld wapen ontstaat. Nieuwe elementen worden aan een wapen alleen toegevoegd, indien ter verkrijging daarvan bijzondere historische omstandigheden aangevoerd kunnen worden. Desgewenst kan ook het wapen van een der opgeheven publiekrechtelijk lichamen worden verleend, zo nodig na verbetering aan de hand van historische gegevens.

Een opmerking nog ten aanzien van de punten 4 en 5: in 'Nederlandsche Wapens' (1941) wordt het Rhenense wapen afgebeeld, waarbij het schild is gedekt met een kroon van 5 bladeren!

Rhenenaartjes

Bij de onlangs voltooide reconstructie van de F. v.d. Paltshof en Herenstraat, heeft de gemeente Rhenen op de Paltshof een groot aantal blauw gekleurde verkeerspaaltjes geplaatst. Deze naar analogie van de bekende 'Amsterdammertjes' tot 'Rhenenaartjes' gedoopte paaltjes dragen het wapen van Rhenen, uiteraard in de versie van 1943.

Gemeentevlag

Vlaggen werden en worden sinds mensenheugenis gevoerd op schepen als herkenningmiddel, en bij legers te velde. Inmiddels is het ook bij publiekrechtelijk lichamen (provincies, gemeentes, waterschappen etc.) gebruikelijk een vlag te voeren. In 1948 heeft de Hoge Raad van Adel hiervoor enkele eenvoudige regels bekendgemaakt. Daarin stond onder meer, dat in een vlag de kleuren van de hoofdwapenfiguur en die van het veld haar afspiegeling vinden. Ook wil het gebruik, dat in het algemeen de donkerste kleur beneden geplaatst wordt.

In 1955 besloot de gemeente Rhenen officieel een gemeentevlag vast te stellen. Van oudsher werd gevlagd met rood-witte vlaggen, waarbij de rode baan de bovenste helft uitmaakte. Desgevraagd ontving de gemeente van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten het advies in deze zaak de Hoge Raad van Adel om advies te vragen. In verband met de officiële kleuren van het gemeentewapen, kwam het advies een vlag met drie gelijke banen: rood - wit - zwart te gaan voeren. Het college van B en W had bezwaar tegen de zwarte baan. Een voorstel tot het introduceren van een andere kleur werd door de Hoge raad van Adel afgewezen. Hoewel een vlag met drie banen, in plaats van twee wel voordelen bood, leverde de zwarte baan zoveel gevoelsmatig bezwaar op, dat besloten werd te berusten in de oude toestand, en dus als vanouds de niet erkende gemeentevlag (rood - wit) te blijven voeren.

In 1968 werd de zaak weer opgerakeld door de Stichting voor Banistiek en Heraldiek. Na een enquête, door deze stichting ingesteld, heeft de gemeente de gelegenheid aangegrepen, de belangeloze medewerking van de Stichting in te roepen bij het ontwerpen van een gemeentevlag. Hiermee zou Rhenen bij de 75% der gemeenten gaan behoren met een eigen gemeentevlag.

De Stichting stelde de volgende vlag voor:

twee evenhoge horizontale banen in rood en wit, die aaneensluiten met aflopende kantelen en deze kanteellijn te versterken met een zwarte zoom.

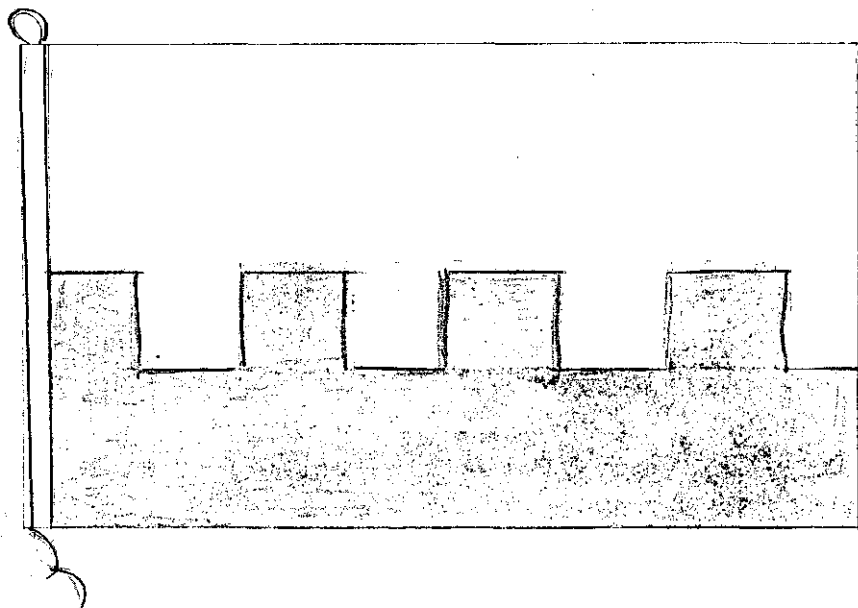
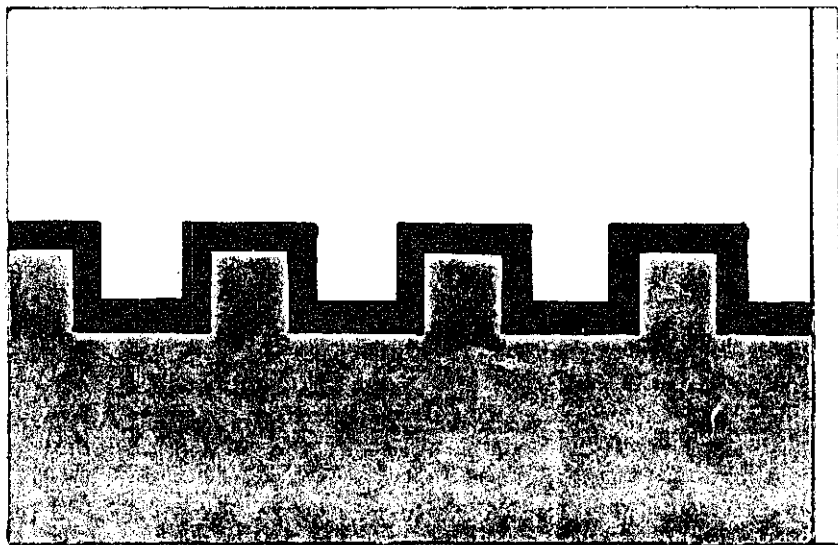
De motivatie was, dat het kasteel uit het wapen als hoofdkleur rood heeft, het veld van het schild is zilver, voor een vlag dus wit, waaraan is toegevoegd een zwarte sleutel. De kantelen in de vlag roepen een associatie op met die van het kasteel en met de baard van de sleutel. Het zwart maakt op een ondergeschikte wijze deel uit van de vlag (afb. 3 boven). Hoewel de gemeenteraad het ontwerp enthousiast ontving, en hiertoe reeds in een raadsbesluit tot een voorlopige vaststelling van de gemeentevlag was gekomen, gooide de Hoge Raad roet in het eten. Deze vond dat door het introduceren van de zwarte kartelrand een associatie werd opgeroepen met de kantelen van het kasteel en met de baard van de sleutel. Aangezien de sleutel een secundaire figuur in het wapen vormt, werd het overbodig geacht dat ook nog de kleur van de sleutel in de vlag werd opgenomen. Ook vond de Hoge Raad het juister, in de vlag het wit boven te plaatsen.

De gemeenteraad ging, zeer tot ongenoegen van de Stichting voor Banistiek en Heraldiek, accoord met de voorgestelde wijzigingen. Bovendien werd telefonisch groen licht verkregen om de witte en rode baan te scheiden door middel van een zwart stiksel. In augustus 1968 tenslotte werd de gemeentevlag van Rhenen als volgt vastgesteld (afb. 3 onder):

een rechthoekige vlag, kantelig doorsneden, boven wit, onder rood, aan de broekzijde een half kanteel, vervolgens drie kantelen en aan de vluchtzijde een half onderkasteel.

Literatuur:

- Combrink, J., 'Rhenen, van vestingstad tot grebbestad', Zaltbommel, 1981.
- Deys, H.P., 'Achter Berg en Rijn', Rhenen, 1981.
- Iterson, W. van, 'De Stad Rhenen', Assen, 1960.
- Nas, W. van, 'Rhenen en Omstreken', 1906. De 'Nieuwe Vermeerderde' uitgave, 1910.
- Neubecker, O. en W. Rentzmann, 'Wappen Bilder Lexikon', München, 1974 (afb. op p. 323).
- Uitg. Compagnie de Branding (uitgever), 'Nederlandsche Wapens', de Bilt, 1941.
- Voortman, C.J., 'Naar Rhenen en de Grebbe', 1890, p. 72-73.

3. Boven: afgekeurd ontwerp voor gemeentevlag van Rhenen.
Onder: uiteindelijk vastgestelde gemeentevlag van Rhenen, 1968.

Noten:

1. Zie ook *Achter Berg en Rijn*, de afbeeldingen 49, 51, 52, 53 en 108 voor prenten, en 204/206, 260, 270, 288, 289, 414, 513, 588, 616, 650/652 en 735 voor bestaande hebbende situaties in Rhenen.
2. 'Verzeld' betekent in deze context *vergezeld*.
3. Afbeeldingen van het stadswapen uit 1258 en 1483 zijn opgenomen in W. Van Iterson, 'De Stad Rhenen', 1960 tussen pag. 128 en 129.
4. Zie Van Iterson, p. 139.
5. In de 'Tegenwoordige Staat' (Tirion, 1772) wordt gesteld: "Het wapen van Rhenen is een roode burgt of slot, onder een zwarten sleutel, op een zilveren veld, ten teken, gelyk men meent, dat zy het Stigt aan dien kant afsluit".
6. Afbeeldingen in H.P. Deys, 'Achter Berg en Rijn', (1981), afb. 51 en 53.
7. Zie de afbeeldingen in 'Achter Berg en Rijn', afb. 108 en 110.
8. Zie de afbeelding in 'Achter Berg en Rijn', afb. 52.
9. Een afbeelding in Combrink, 1981, p. 95, en gegevens in 'Achter Berg en Rijn', afb. 49.
10. Zie Van Nas, 1910, noot 71 op p. 99.
11. Van Iterson, noot 19 op pag. 140.

DE KRISTALLEN BOL UIT ELST (U)

Lot Delfin-van Mourik Broekman

Hoewel we bekend zijn met het feit dat de Frankische volkeren de stuw-wallen langs de Rijn bewoonden, hebben we nog niet veel achtergrond-informatie over hen verkregen. Meerdere eeuwen woonden ze hier in onze omgeving: Merovingers, soms ook Carolingers, bij Wageningen, Rhenen, Elst, over Amerongen/Leersum naar Wijk bij Duurstede.

Er vonden twee opgravingen plaats van grafvelden door de ROB: de eerste in 1951 op de Donderberg bij Rhenen waar 1100 graven aan het licht kwamen; de tweede te Elst (U) in 1983 in "Het Woud" met 250 graven, waarbij men aannam dat het grafveld zich onbereikbaar voortzette onder de straatweg Utrecht - Arnhem en de percelen ten noorden hiervan.

Uit de graven te Elst bleek al snel het verschil in de samenstelling der bevolking. Naast crematie-restanten die zonder meer in de grond gelegd waren, kwamen potten voor, gevuld met crematies. Voorts vond men uitgestrekte skeletten in houten kisten, veelal zo goed als vergaan; andere slechts in een grondspoor te herkennen. Tevens waren er bijzettingen van zeer belangrijke personen. Hun doodkisten bevonden zich in houten grafkelders, neergelaten tegen de wand. Tijdens hun tocht naar het hiernamaals waren de doden voorzien van hun maaltijd: een kruik met drank en op een bronzen bord een kluiif. In deze graven lagen de leiders of Merovingische koningen met al hun machtsementen. Naast de kist bevonden zich de umbo's; van de ronde, houten schilden restten slechts de metalen knoppen. Daarnaast lagen hun wapens: de lans en de dolk (de sax). De bronzen sieraden en gespen zijn bekend.

Doch waar het me nu om gaat, is de vondst van een rond, kristallen bolletje van ongeveer drie en een halve centimeter in doorsnee met vage sporen van zilver erop¹.

Deze kristallen bollen schijnen meermaals in Merovingische koningsgraven gevonden te zijn.

Een pendant van de bol uit Elst ligt in het Musée du Louvre te Parijs en is afkomstig uit Doornik (België) uit het graf van de Frankische koning

¹ Een kleine afwijking in deze opgave is mogelijk daar nog niet alle opgravings-resultaten vrijgegeven zijn.

Childerik (448 - 496), de vader van Clovis I. Daar vond men in 1653, naast de kroonjuwelen, voorwerpen die aan magie en tovenarij deden denken, o.a. ook deze kristallen bol.

Wat moeten wij ons voorstellen bij een Frankische vorst?

Dries Langeveld wijst er in zijn artikel in *Bres* op² dat de Frankische vorst niet zoals onze vorsten "bij de gratie Gods" werd aangesteld, nee ... hij zélf was een god, de levende belichaming van Gods genade. Deze koningen waren priesters, helderzienden, ingewijden in de geheime leer die genazen en communiceerden met de natuur. Zij stonden in nauw contact met het hiernamaals; de scheidingswand tussen hier en ginds was zeer dun.

In bijna alle eeuwen en culturen zijn er mensen geweest die in kristallen bollen of waterdruppels geestelijke waarnemingen hebben gedaan. Een karikatuur hiervan staat bekend als de heks met de glazen bol³.

De priesters uit Tibet waarover Alexandra David - Neel bericht, zouden in verband met de strenge eisen die aan hun meditatie werden gesteld, een klein gaatje in hun schedel hebben gehad. Kleine gaatjes in de schedels van Merovingische vorsten komen in Europa voor.

Of een dergelijk merkteken aan de schedels van de vorsten uit Elst te ontdekken valt, is de vraag. De botconservering op zandgrond is slecht.

De Frankische bol is zeer klein wat misschien met hun productietechniek te maken heeft. Ook hun munten zijn klein... en hun paardjes. Misschien ook heeft de kristallen bol een wichelroede-functie vervuld bij het zoeken naar water, een levensbehoefte; de kristal is het symbool voor water.

Met dit alternatieve verhaal hoop ik onderzoekers op een spoor te brengen.

² *Bres*, nr 157, biz 16

³ *The crystal ball*, by Sibyl Ferguson

De waterput aan het Spitsbergerpad

In Oud Rhenen 1990 verscheen een artikel over de in dat jaar ontdekte waterput aan het Spitsbergerpad te Rhenen in de tuin van Zandheuvel 17.¹ De put werd onderzocht door de amateur-archeologen E. van Hagen en J. Th. M. Mom; hij bleek 16 meter diep te zijn en verkeerde nog in prima staat. Alleen de pompopbouw was verdwenen.

De put werd voorlopig afgedekt en het plan bestond deze mogelijk later in te passen in de toekomstige bebouwing Zandheuvel/Spitsbergen.

De bewoners van het Spitsbergerpad zijn dit niet vergeten, sterker nog men heeft naar voren gebracht dat er behoefte bestaat aan een hoekje met zitbankjes, liefst gecombineerd met een weer opgebouwde pomp, zodat er een "sociaal kontaktpunt" ontstaat.

Dit is geen vreemde gedachte als men weet dat de nieuwbouw ter plaatse voornamelijk bestaat uit (eventueel aangepaste) seniorenwoningen.

Bij de groep nieuwe bewoners zal er zeker behoefte bestaan aan communicatie met de omwonenden; een ontmoetingspunt in de vorm van bankjes rondom een "pomp" is een aardige suggestie.

De Gemeente Rhenen beraadt zich nog over het idee.

Een probleem naast de financiering is de vorm van een eventuele opbouw van de put.

Allereerst moet deze opbouw niet te kolossaal zijn, als men er bankjes om groepeert; dit betekent dat men voor een slanke vorm moet kiezen, bijvoorbeeld vergelijkbaar met de gietijzeren waterpomp (maar dan kleiner) zoals die gestaan heeft bovenaan de Grutterstraat of tegenover de Koning van Denemarken.

Men zou deze van steen kunnen laten metselen, en glad met cement afsmeren. Dit zou misschien een leuk projekt zijn als afstudeeropdracht van een technische school. Het is natuurlijk geen echte restauratie en het gevaar bestaat, dat een en ander een beetje "Anton Pieck-achtig" wordt en niet harmonieert met de omgeving.

1. J.Th.M. Mom, Oude waterput aan het Spitsbergerpad, Oud Rhenen 1990, No. 3, p. 37 e.v..

Men kan er natuurlijk ook een moderne vorm aan geven, vergelijkbaar met de blauwe lantaarnpalen en paaltjes ("Rhenenaartjes) in de Rhenense binnenstad. De opbouw zou dan in dezelfde blauwe kleur uitgevoerd waarschijnlijk niet misstaan.

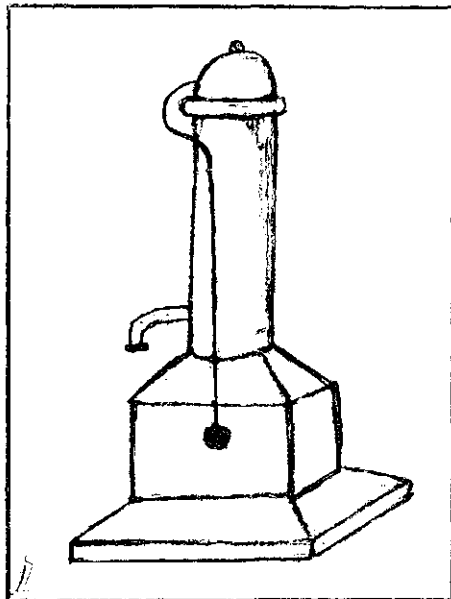
De twee opties hebben we hierbij schetsmatig afgebeeld.

Kortom een goed idee, dat tevens markeert waar vroeger de waterpomp aan het Spitsbergerpad heeft gestaan. Vanuit historisch oogpunt dus ook interessant!.

ADJ

"nostalgisch"

"modern"

17e Eeuwse hemelwaterput opgenomen in de reconstructie van de Rhenense binnenstad

Redactie Oud Rhenen

Zoals een ieder kan bewonderen heeft de Gemeente Rhenen het in het vorige nummer van Oud Rhenen aangekondigde plan ten uitvoer gebracht en is de de dit jaar ontdekte 17e eeuwse hemelwaterput op het Fred. van de Paltshof inderdaad opgenomen in de reconstructie van de de binnenstad van Rhenen. Een goed voorbeeld hoe behoud van historische monumenten en hedendaagse kijk op stadsarchitectuur goed samen kunnen gaan. Bovendien hebben het blootleggen en uitgraven van de hemelwaterput nauwelijks tot vertraging in de werkzaamheden van de aannemers geleid.

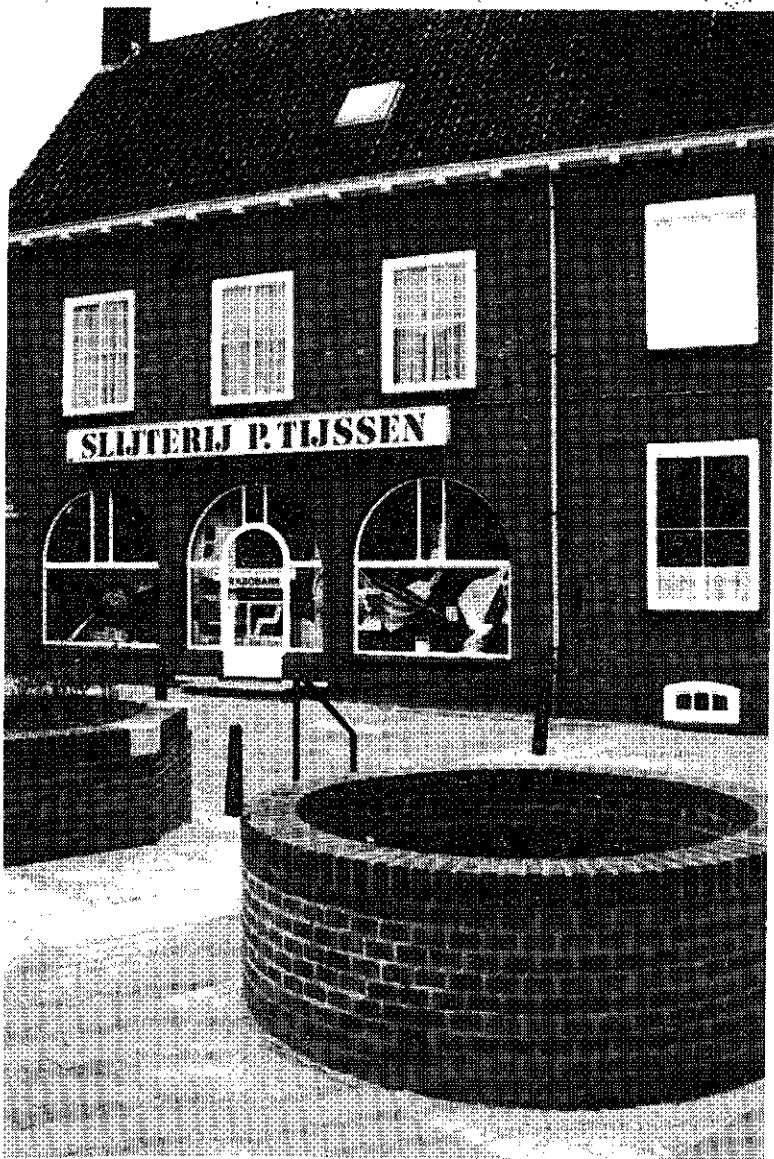
Echter een en ander ging toch niet zomaar vanzelf. Wat niet helemaal korrekt vermeld is en onvoldoende belicht werd in het vorige nummer van Oud Rhenen, is de rol die de Rhenense amateur-archeoloog J. Th. M. Mom hierbij gespeeld heeft.

Niet alleen was hij het die direkt zag dat er iets bijzonders tevoorschijn kwam bij het verplaatsen van bomen in de binnenstad; ook was hij het die onder andere direkt de Gemeente Rhenen en de Historische Vereniging er op attendeerde dat er actie genomen moest worden om de put (hemelwaterput bleek later) verder te onderzoeken.

Daar bleef het echter niet bij; werkelijk "stad en land" werden door hem afgebeld om achter de funktie van de put te komen en te lobby'en, hetgeen er uiteindelijk toe geleid heeft dat de put professioneel werd onderzocht (getuige ook zijn gedegen verslag¹ en de fraaie tekeningen in Oud Rhenen van zijn hand) en nu blijvend zichtbaar opgenomen is in de reconstructie van de binnenstad.

Een knap staaltje werk van de heer Mom!

1. Verslag: J. Th. M. Mom - 'Vallei en Eemland' (A.W.N.) aan het R.O.B.; dit verslag is aanwezig in Streekmuseum 'Het Rondeel' te Rhenen.

Afbeelding van de opgebouwde put op het Fred. van de Paltshof, augustus 1993.

Correctie op de tabellen gebruikt in het artikel 'De orgelgeschiedenis van de Cunerakerk te Rhenen'

door Drs. D.W. Meinen

In bovenstaand artikel zijn in de grote tabellen bij het verkleinen de kolommen in elkaar geschoven. Het artikel verscheen in Oud Rhenen 1993, No.'s 1 en 2 (januari en mei nummer respectievelijk).

In het eerste deel viel deze fout nog niet zo op. Bij het tweede gedeelte, dat in het meinummer verscheen, was het uiteindelijke resultaat onacceptabel, vandaar dat we menen recht te doen aan de auteur door hierbij de grote tabellen in de juiste vorm weer te geven.

Allereerst in het januarinummer de tabel op pagina 47:

M.H. van 't Kruijs geeft in 1885 de volgende dispositie op:			
Hoofdmanuaal		Rugwerk	
Prestant	16 vt	Prestant	8 vt
Bourdon	16 vt	Liefel.Ged.	16 vt
Octaaf	8 vt	Salicionaal	8 vt
Holpijp	8 vt	Gedakt	8 vt
Viola di Gamba	8 vt	Octaaf	4 vt
Octaaf	4 vt	Roerfluit	4 vt
Fluit	4 vt	Fluit	2 vt
Quint	3 vt		
Octaaf	2 vt		
Mixtuur	4 st	Pedaal	
Cornet	4 st		
Trompet	8 vt	Prestant	16 vt
		Subbas	16 vt
		Violon	16 vt
		Octaaf	8 vt
		Cello	8 vt
		Bazuin	16 vt
Bovenmanuaal			
Vioolprest	4 vt		
Flûte Trav.	8 vt		
Gemshoorn	8 vt		
Liefel.Ged.	8 vt		
Flute d'Am.	4 vt		
Clarinet	8 vt		
		Stomme registers	
		Koppelingen	
		Ventiel	
		Tremulant	
		Calcant	

Vervolgens in het meinummer op pagina 82:

Moinat geeft de volgende dispositie:

Hoofdmanuaal		3de Manuaal (Zwelwerk)	
Prestant	16 vt	Lieflijk Gedekt	16 vt
Bourdon	16 vt	Viool Prestant	8 vt
Octaaf	8 vt	Acoline	8 vt
Fugara	8 vt	Voix Celeste	8 vt
Hoffluit	8 vt	Lieflijk Gedekt	8 vt
Roerfluit	4 vt	Fugara	4 vt
Octaaf	4 vt	Flute d'amour	4 vt
Quint	2 $\frac{2}{3}$ vt	Vox Humana	8 vt
Octaaf	2 vt		
Mixtuur 4 st	2 $\frac{2}{3}$ vt	Pedaal	
Cornet 4 st	8 vt	Prestant-bas	16 vt
Tuba Mirabilis	8 vt	Subbas	16 vt
		Violonbas	16 vt
2de Manuaal		Octaafbass	8 vt
Viola di Gamba	16 vt	Cello	8 vt
Prestant	8 vt	Bazuin	16 vt
Gamba	8 vt	Trompet	8 vt
Salicionaal	8 vt		
Flute Harm.	8 vt	Stomme registers	
Viool Prestant	4 vt	6 Koppelingen (I-II, II-III,	
Flute Harm.	4 vt	I-III, Pedaal-I, Pedaal-II,	
Piccolo	2 vt	Pedaal-III)	
Harmonica 3 st	2 $\frac{2}{3}$ vt	Combinatieknoppen voor ieder	
Clarinet	8 vt	klavier	
		Tongwerkuitlosser	
		Ventil	
		Calcant	

Op pagina 86:

De nieuwe dispositie wordt (belangrijke wijzigingen zijn cursief ge-
drukt):

Manuaal I

Prestant	16 vt
Octaaf	8 vt
Holfluit	8 vt
Octaaf	4 vt
Quint	2 ² / ₃ vt
Roerfluit	4 vt
Octaaf	2 vt
Mixtuur	4-6 st
Cornet	5 st
<i>Trompet</i>	8 vt

Manuaal II

<i>Bourdon</i>	16 vt
Prestant	8 vt
Roerfluit	8 vt
Octaaf	4 vt
Flute harmon.	4 vt
Nasard	2 ² / ₃ vt
<i>Sifflet</i>	2 vt
<i>Sexquialter</i>	2 st
<i>Scherp</i>	4 st
<i>Schalmei</i>	8 vt
Tremulant	

Manuaal III

<i>Quintadena</i>	8 vt
<i>Dwarsfluit</i>	4 vt
<i>Prestant</i>	2 vt
<i>Larigot</i>	1 ¹ / ₃ -i vt
<i>Cymbel</i>	3 st
<i>Regaal</i>	4 vt

Manuaal IV

Gedekt	8 vt
Viola di Gamba	8 vt
Voix Celeste	8 vt
Prestant	4 vt
Flute d'amour	4 vt
<i>Gemshoorn</i>	2 vt
<i>Terts mixt.</i>	3-4 st
Clarinet	8 vt
Tremulant	

Pedaal

Prestantbas	16 vt
Subbas	16 vt
Octaaf	8 vt
<i>Gedektbas</i>	8 vt
<i>Quint</i>	5 ¹ / ₃ vt
Koraalbas	4 vt
<i>Fluit</i>	4 vt
<i>Ruischpijp</i>	
Bazuin	16 vt
Trompet	8 vt
<i>Klaroen</i>	4 vt

Koppelingen

I-II, I-III, I-IV, II-III, II-IV,
III-IV, III-II
Pedaalkoppels naar I, II, III,
IV en III Super
Combinatietreden en knoppen

Op pagina 89.

De Gebr. van Vulpen beginnen in 1954 met de bouw van het orgel en in 1957 komt het gereed. Het bortwerk wordt in 1980 ingebouwd, waarbij ook enkele stemmen worden toegevoegd.

De dispositie is als volgt (de pas in 1980 geplaatste registers zijn cursief gedrukt):

Hoofdwerk		Borstwerk	
Quintadeen	16 vt	<i>Holpijp</i>	8 vt
Prestant	8 vt	<i>Fluit</i>	4 vt
Roerfluit	8 vt	<i>Nasard</i>	3 vt
Octaaf	4 vt	<i>Nachthoorn</i>	2 vt
Spitsfluit	4 vt	<i>Flageolet</i>	1 vt
Spitsquint	3 vt	<i>Vox Humana</i>	8 vt
Octaaf	2 vt	<i>Tremulant</i>	
<i>Cornet Disc.</i>	5 st		
Mixtuur	6-8 st		
Trompet	8 vt	Pedaal	
		Prestant	16 vt
Rugwerk		Octaaf	8 vt
		Octaaf	4 vt
Holpijp	8 vt	Mixtuur	6 st
<i>Quintadeen</i>	8 vt	Bazuin	16 vt
Prestant	4 vt	<i>Trompet</i>	8 vt
Roerfluit	4 vt	<i>Trompet</i>	4 vt
Octaaf	2 vt	<i>Trompet</i>	2 vt
Woudfluit	2 vt		
<i>Quint</i>	1 1/3 vt	Koppels	
Sesquialter	2 st	Hoofdwerk - Rugwerk	
Scherp	4 st	Hoofdwerk - Borstwerk	
<i>Dulciaan</i>	16 vt	Pedaal - Hoofdwerk	
Kromhoorn	8 vt	Pedaal - Rugwerk	

Het huidige Van Vulpen-orgel in de Cunerakerk te Rhenen

Tenslotte op pagina 90:

Organisten van de Cunerakerk		
<i>Datum</i>	<i>Naam</i>	<i>Opmerkingen</i>
rond 1521	<i>meester Herman</i>	Schoolmeester
1563-1581	<i>Gerrit Bock</i>	Schoolmeester, † 1-7-1581
1581-1585	<i>Antonis Thonisz.</i>	† 26-7-1585
1586-1587	<i>geen organist</i>	
1588-1592	<i>meester Conraets</i>	Schoolmeester (tijdelijk organist)
rond 1604	<i>Jan Wyllemsz.</i>	Vanaf 1593?
1609-1611	<i>Jan van Nues</i>	Aanvang onbekend
1612-1647	<i>Jonas Franssen</i>	† 31-12-1647
1648-16??	<i>meester Traueoris?</i>	Naam onleesbaar
1673-1734	<i>geen organist</i>	
1735-1772	<i>Wilhelmus Engelbronner</i>	
1772-1777	<i>Abraham van Loon</i>	
1778-1801	<i>Willem van Daalen</i>	
1802-1805	<i>Arend van Eyken</i>	
1806-1833	<i>Arnoldus Lijster</i>	
1833-1860	<i>Pieter van Voorthuizen</i>	
1860-1881	<i>G. Klimmerboom</i>	Nieuw orgel (1874)
1882-1932	<i>Abraham Corn. Moinat</i>	Nieuw orgel (1900)
1932-1946	<i>J.H. van Eck</i>	Deze organisten waren tijdelijk en speelden op een klein orgel, eerst in gebouw Irene en vanaf 1950 in de Cunerakerk.
1946-1956	<i>Mej. Urzinus</i>	
	<i>Mej. Hoolhort</i>	
	<i>Mej. Urzinus</i>	
	<i>G.J. Roum</i>	
1957-1984	<i>Leo van Stempvoort</i>	Nieuw orgel (1957)
1985-heden	<i>Bob van Stempvoort</i>	